

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՍԱՐԵՀ ՇԱՀՓԱՐ

**ԼԱՐԵՍՏԱՆՑԻՆԵՐԻ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ
ԾԻՍԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԸ**

Ատենախոսություն

Է.00.04 «Ազգագրություն» մասնագիտությամբ
Պատմական գիտությունների թեկնածուի
Գիտական աստիճանի համար

Գիտական ղեկավար՝
Պ.գ.թ. Ս. Գ. Հոբոսյան

ԵՐԵՎԱՆ-2017

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ

	Էջ
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	4
Աշխարհագրական և պատմական համառոտ ակնարկ	5
Ուսումնասիրության կատարման մեթոդն ու աշխարհագրությունը	7
Ընտանիք	9
ԳԼՈՒԽ I. ՀԱՐՍԱՆԻՔ ԵՎ ԾՆՈՒՆԴ	13
Խնամախոսության արարողությունը	13
Նշանադրություն	16
Օժիտը	26
Հարսանիքը	27
Հղիություն, ծննդաբերություն և դրան հաջորդող ծիսակատարությունները	33
Նորածնի օժիտը	35
Ծննդաբերություն	36
Ալերից պաշտպանվելու ձևերը	37
Մանկան բուժամիջոցներն ու ծննդկանի օրակարգը	39
Երեխայի անվանակոչությունը	42
Թլպատման արարողությունը	43
Ատամհատիկ	45
ԳԼՈՒԽ II. ՀՈՒՂԱՐԿԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐՈՂԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԾԵՍԵՐԸ	48
Թաղման արարողակարգը	50
Ծիսակատարություն թաղումից հետո	53
Գերեզմանաքար կանգնեցնելը	54
Հատուկ ծիսակարգեր	55
ԳԼՈՒԽ III. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐ	59
Շաբաթվա օրերը	59

Կրոնական և ազգային այլ տոներ ու արարողակարգեր	63
Թվեր	65
Ուխտատեղիներ	66
Ծառեր ու բույսեր	67
Թռչուններ ու կենդանիներ	68
Գույներ	71
Առարկաներ և գործողություններ	72
Երազներ	81
Չար աչքը «կտրել»	82
Քառասունքը կտրել	84
Կարիճի հատկություն	86
Երևակայական արարածներ	87
Ջին	88
Ալ	90
Բախթաք (հաշ)	91
Դադամալաքու	91
Հավատալիքներ կապված մարմնի հետ	91
Հավատալիքներ կապված ավանդական բուժամիջոցների հետ	94
Բուժման մեթոդները այլ պարագաներում	97
Անձրև տեղալու կամ կտրվելու հավատալիքներ	98
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	103
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ	106

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսումնասիրության անհրաժեշտությունն ու նպատակը

Լարեստանի ընդգրկած աշխարհագրական տարածքը բավականին ընդարձակ է, ու չնայած նրան, որ բազմաթիվ պատմական իրադարձություններ են տեղի ունեցել այս տարածաշրջանում, այնուամենայնիվ, նրան բնորոշ արժեքավոր մշակույթը բավականին անաղարտ պահպանվել է: Սովորաբար, տարածաշրջանի մշակույթի, սովորույթների ու ավանդույթների փոփոխությունների հիմնական պատճառներից են հանդիսանում պատերազմն ու գաղթը: Ինչպես Իրանի մյուս շրջանները, այնպես էլ Լարեստանը անմասն չի մնացել քաղաքական ճգնաժամների հասցրած վնասներից: Սակայն, իր ընդարձակության և չոր ու անբարենպաստ կլիմայի շնորհիվ համեմատաբար ավելի հազվադեպ է դարձել քաղաքական մարտերի թատերաբեմ:

Այս տարածաշրջանի դրական առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ տարբեր ցեղերի գաղթը դեպի Լարեստանի տարածք այնքան էլ չի ազդել տեղի մշակույթի վրա, և այժմ այստեղ օտար մշակույթների տարրեր գրեթե չեն նկատվում: Այստեղով՝ Պարսից ծոցի երկայնքով դեպի Շիրազ, Թավրիզ, Թեհրան և Քերման գնացող առևտրական քարավանների գլխավոր ճանապարհներով տարածվել է նաև հարավի մշակույթը, որը միշտ գերիշխող է եղել այս տարածաշրջանում, ու հենց այս հանգամանքն է ընկած նահանգի հյուսիսային շրջանների հետ ունեցած որոշակի տարբերությունների հիմքում:

Սույն ատենախոսության մեջ փորձ է արվել ներկայացնել Լարեստանի մշակույթը, ավանդույթներն ու ծեսերը, որոնք այժմ ամուր հիմքերով կապված են իրենց կրողների հետ: Համապարփակ այս ուսումնասիրությունը կօգնի նաև հետազայում դրանք փոխանցել սերնդեսերունդ և պահպանել դրանք: Աշխատանքը կատարվել է 80-100 տարվա վաղեմության կտրվածքով:

Մինչ այդ Լարեստանի ընտանեկան ծեսերն ու տոները ամբողջությամբ չեն ներկայացվել: Այս ուսումնասիրությունը կարևորվում է որպես ազգագրական հետազոտություն և կարող է միաժամանակ պիտանի լինել մշակութաբանության ու սոցիոլոգիական տեսանկյուններից:

Աշխարհագրական և պատմական համառոտ ակնարկ

Լարեստանը Ֆարս նահանգի ամենաընդարձակ շահրեստանն է և համարվում է 49 շահրեստաններից մեկը, որը հիմնվել է արևային օրացույցի 1316/1937 թվականին: Դրանից առաջ Լարեստանը Իրանի նահանգներից մեկն էր, որի տարածքը կազմում էր 126000 կմ:² Կենտրոնը Լար քաղաքն է, որի հեռավորությունը Ֆարս նահանգի կենտրոն Շիրազ քաղաքից կազմում է 340 կմ (57 ֆարսանգ): Այն համարվում է Իրանի հնագույն քաղաքներից մեկը, իսկ բնակչության թիվը, ըստ վերջին մարդահամարի տվյալների, կազմում է մոտ 90 000: Հարավում և արևելքում այն սահմանակից է Հորմոզգան նահանգին, որը ժամանակին կազմել է Լարեստանի մի մասը: Հարկ է նշել, որ տարածաշրջանի աշխարհագրական սահմանները տվյալ պարագայում այնքան էլ կարևոր չեն, քանի որ աշխատության մեջ շեշտը դրվել է ավելի շատ հին լարական խոսվածքների ու մշակույթի տարածման արեալի ուսումնասիրության վրա:¹

Լար քաղաքը գրնվում է ծովից 160 կմ հեռավորության վրա: Հնում Լարն ունեցել է ռազմական և տնտեսական կարևոր նշանակություն տարածաշրջանում, ինչպես նաև կամուրջ է հանդիսացել հյուսիսը հարավի՝ Պարսից ծոցի հետ, կապելու գործում: Այն եղել է իրանցի և օտար առևտրականների համար իսկական դարպաս և մաքսատուն:

Նադիր խանի իշխանության գալով՝ Աֆշարների ու Ջենդական դինաստիաների օրոք, Լարեստանը կարողացավ մի քանի տասնամյակ պահպանել իր ազդեցությունը Պարսից ծոցի ափամերձ շրջաններում, որոնք հնում, կազմում էին Լարեստանի ընդարձակ տարածքի մի մասը: Իրանական Քեյան թագավորները մի քանի դար շարունակ կարողանում են պահպանել այս շրջանների անկախությունը:

Հիմնական խոչընդոտներից մեկը, որը հանդիպում է այս տարածաշրջանի ավանդույթների ու ծեսերի ուսումնասիրության գործում, վաղ շրջանի պատմական աղբյուրների սուղ տվյալներն են: Լարեստանի բավականին ընդարձակ ու չափազանց չորային կլիման և որ կարևորն է, ջրային պաշարների սակավությունը, ինչ-որ տեղ պաշտպանական դեր են ունեցել սեփական սահմանները թշնամու՝ այն ամբողջությամբ նվաճելու և երկարատև տիրապետումից ազատելու գործում: Դրա շնորհիվ

¹ Վոսուդի, Մոհամադբադեր, «Թարիխ-ե մոֆասսալ-ե Լարեսթան», ջ. 1, չափ-ե դրվվում, էնթեշարաթ-ե Համայե, 1387/2008թ., էջ 88-97

հնագույն Լարեստանը կարողացել է հաստատուն կերպով շարունակաբար պահպանել իր հասարակական կյանքը:

Լարեստանը բավական երկար ժամանակ եղել է մշակութային և գիտական կարևոր կենտրոն, որտեղ կային մեծաթիվ աղանդավորական «մուրշիդ դերվիշներ»:² Նախկինում դեպի Շիրազ տանող առևտրական ճանապարհին անցել է նավահանգստով, սակայն իշխող դինաստիան այն տեղափոխել է դեպի նահանգի հյուսիսային շրջանները, դրանով իսկ նպաստավոր պայմաններ ստեղծելով այս տարածքների տնտեսական, ինչպես նաև մշակութային կյանքի զարգացման համար: Առևտրական կյանքի աշխուժացումը նոր պատկեր է հաղորդում այս տարածքների բնակչության կենցաղին, վաճառականությունն ու առևտուրը դառնում են հիմնական զբաղմունք: Հիմնականում Հնդկաստանից ներմուծվում էր մետաքս, թեյ ու համեմունքներ և արտահանվում՝ պիստակ, նուշ, արմավ, ընկույզ, բերում էին նաև նաև ոսպ, որը տեղի չոր կլիմայական պայմաններում չէր աճում:

Լարի առևտրականները մեծ համբավ էին վայելում Հնդկաստանում: Նրանք էին վերահսկում Իրանի առևտրական կենտրոնական ու գլխավոր ճանապարհները:³ 1617 թ. Սեֆյանների իշխանության գալով՝ առևտրական կարևոր ճանապարհները կրկին հյուսիսից տեղափոխվում են հարավ, որը դա մեծ վնաս է հասցնում Լարեստանի տնտեսությանը:

Սկսած Շահ Աբբասից ընդհուպ մինչև Ղաջարական դինաստիայի կառավարման և անգլիական ազդեցության շրջանը, բազմաթիվ իրադարձություններ են տեղի ունենում Իրանում, որից անմասն չի մնում նաև Լարեստանը:

Լարեստանը, ընդարձակ դժվարամատչելի տարածք լինելով, դուրս է մնացել ուսումնասիրողների ուշադրության շրջանակներից: Առանձին շրջաններ մասնակիորեն ուսումնասիրվել են, սակայն չկան Լարեստանի ազգագրական ամբողջական պատկերը ներկայացնող նյութեր: Պարսից ծոցի ափամերձ շրջաններում հնուց ի վեր բնակվող բնակչության սովորույթները, բարքերն ու լեզուն իրենց ազդեցությունն են թողել բավականին ընդարձակ մի տարածքի վրա: Ըստ 1897 թ. արձանագրված մի

² Ահմադլու, Ռոսուլ, «Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե մարդում», էջ 15

³ Վոսուդի, Մոհամադ Բադեր, «Թարիխ-ե մոֆասսալ-ե Լարեստան», հ. 2. էջ 243

տեղեկության, (այն վերցվել է ԱՄՆ Ազգային կոնգրեսի գրադարանից) Բանդարլանգեն, Բանդարաբասը և Պարսից ծոցի կղզիները կազմել են «Լարեստանի նահանգի» մի մասը: Հնագույն Լարեստանի (սկսած Սեֆանե կղզուց մինչև Ֆարս նահանգի հյուսիսային շրջանները) խոսվածքներն ու մշակութային առանձնահատկությունները այնքան խորն են, որ լրիվ թույլ են տալիս այն համարելու հարավի մշակութային հարստություն:⁴

Ուսումնասիրության կատարման մեթոդն ու աշխարհագրությունը

Սույն աշխատանքի համար հիմնական նյութ են հանդիսացել դաշտային ազգագրական նյութերն ու գրական աղբյուրները: Դաշտային գրառումները կատարվել են Լարեստանի ողջ տարածքում: Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ այս տարածքի գյուղերն ու քաղաքները ուսումնասիրվել են առանձին-առանձին՝ ըստ իրենց յուրահատուկ սովորույթների ու ավանդույթների հնության ու կատարման առանձնահատկությունների:

Դաշտային աշխատանքների ժամանակ, հիմնական շեշտը դրվել է տարածաշրջանի ընտանեկան ավանդույթների (հարսանիք, տղաբերք, հուղակավորություն և այլն) մասին տեղեկությունների ձեռքբերման վրա: Դաշտային նյութը վնգրկում է հիմնականում XX դարի կեսերից մինչև մեր ժամանակները, երբեմն անդրադաժ կատարելով ավելի վաղ իրողություններին: Այդ արարողություններն ու ծեսերը, ժամանականից տեխնոլոգիաների ու դեպի քաղաք մարդկանց հոսքի ավելացման, տեղաշարժի դյուրինության և այլ գործոնների ազդեցությամբ պայմանավորված՝ մոռացվում ու կորչում են:

Դաշտային ազգագրական նյութերը գրանցվել են առանձին բնակավայրերում, զրուցելով գիտակ ու բանիմաց մարդկանց հետ: Հրույցները ձայնագրվել են, հետագայում կազմելով այս աշխատանքի հիմքը: Բանասացները, տարեց , շուրջ 70-80 տարեկան, տարբեր զբաղմունքներ ունեցող մարդիկ են, սերնդեսերունդ փոխանցված շատ սովորությունների ու աշխատանքային հմտությունների կրողներ:

Դաշտային աշխատանքները կատարվել են ըստ հետևյալ շրջանների.

⁴ Մորիդի, Բեհզադ, «Ֆալսամե-յե ֆարհանգ-ե մարդում», էջ 7-8

- Հյուսիսային շրջաններ՝ Ջույոմ, Բանառույե⁵, Դահքույե⁶ (շիաբնակ),
- Արևմտյան շրջաններ՝ Ֆիշվառ⁷ (սունիաբնակ), Մահալե, Էվազ⁸,
- Հարավային շրջաններ՝ Գերաշ⁹ (շիաբնակ),
 - Արևելյան շրջաններ՝ Լաթիֆի¹⁰ (շիաբնակ), Դոդու Սայեբան¹¹ (շիա և թուրքաբնակ),
 - Կենտրոնական շրջաններ՝ Լար, Բաէն:

Լարեստանի հնագույն մշակույթի, ավանդույթների ու բարքերի վերաբերյալ որոշակի տեղեկություններ կան Ահմադ Էդթեդարիի «*Լարեսթան-ե քոհան վա ֆարհանգ-ե Լարեսթանի*»¹², Մոհամադ Նուր Խազարիի «*Գոզարի բար ֆարհանգ-ե մարդոմ-ե Էվազ (Լարեսթան)*»¹³, Մոհամադ Շարիֆ Քեմալիի «*Մարդոմշենասի-յե Էվազ*»¹⁴, Մոսթաֆա Ամիրիի «*Սիմա-յե դիյար-ե Խոնջ*»¹⁵ աշխատանքներում, ինչպես նաև հատուկ թողարկված «*Լարշենասի*»¹⁶, «*Բահար-ե Ֆիշվար*»¹⁷ ամսագրերը և «*Սայե-յե համսայե*»¹⁸ շաբաթաթերթերում:

Աշխատանքում օգտագործելով նաև այս գրավոր աղբյուրների պարունակած խիստ արժեքավոր տեղեկությունները, փորձ է արվել սույն աշխատության մեջ հնարավորինս մանրամասն ներկայացնել Լարեստանի շիա բնակչության ընտանեկան

⁵ Բանառույեն գտնվում է Իրանի հարավում, Ջույոմ շրջանից է 18 կմ հեռու, Ֆարս նահանգի Լարեստան շահրեսթանի քաղաքներից է: Մինչև 1383/2004 թ. կազմել է նրա մի մասը, սակայն Ջույոմի՝ շահրեսթան դառնալուց հետո առանձնացել է:

⁶ Դահքույե գյուղը գտնվում է Լար շահրեսթանի հյուսիս-արևելքում, հեռավորությունը Լար և Շիրազ քաղաքներից համապատասխանաբար 27 և 320 կմ:

⁷ Ֆիշվարը գտնվում է Գերաշ շահրեսթանի Էվազի շրջանում, Լար քաղաքից 72 կմ հյուսիս-արևմուտք:

⁸ Էվազը հնագույն պատմական քաղաքը գտնվում է Ֆարս նահանգի հարավում, Լար քաղաքից 40 կմ հյուսիս-արևմուտք, իսկ Շիրազից՝ 340 կմ հարավ-արևելք:

⁹ Գերաշ քաղաքը գտնվում է Ֆարս նահանգի հարավում, Շիրազ և Լար քաղաքներից գտնվում է համապատասխանաբար 355 կմ և 15 կմ հեռավորության վրա: Գերաշ շահրեսթանի կենտրոնն է:

¹⁰ Լաթիֆի քաղաքը գտնվում է Լար քաղաքից մի քանի կիլոմետր հյուսիս-արևելք:

¹¹ Դոդու Սայեբան գյուղը գտնվում է Լարից արևմուտք՝ Հորմոզգան նահանգի մոտ, այն մասամբ թուրքաբնակ է մասամբ էլ պարսկաբնակ, բնակիչները հետևում են շիա ուղղությանը:

¹² Էդթեդարի, Ահմադ «*Լարեսթան-ե քոհան վա ֆարհանգ-ե Լարեսթանի*», ջահան-ե մոասեր, Թեհրան, 1371/ 1992թ.

¹³ Խազարի, Մոհամադ Նուր «*Գոզարի բար ֆարհանգ-ե մարդոմ-ե Էվազ (Լարեսթան)*», Նավիդ, Շիրազ, 1377/ 1998թ.

¹⁴ Քեմալի, Մոհամադ Շարիֆ «*Մարդոմշենասի-յե Էվազ*», Փաժուհեշքադե-յե մարդոմշենասի, Թեհրան,

¹⁵ Ամիրի, Մոսթաֆա, «*Սիմա-յե դիյար-ե Խոնջ*», Էնթեշարաթ-ե Ռահգոշա, Շիրազ, 1383/ 2004թ.

¹⁶ Վիժենամե-յե Լարշենասի, «*Ջոդրաֆյա-յե Լարեսթան*», շ 2, էսֆանդ 1387/2008թ.

¹⁷ Վիժենամե-յե «*Բահար-ե Ֆիշվար, Յարաթ թո բեդե բարան*», շ 32, դեյ 1387/2008թ.

¹⁸ Հաֆթենամե-յե «*Սայե-յե համսայե (Գերաշ)*», Բարխի աղայեդ-ե քոհան, շ. 112, զեմեսթան, 1390/2011թ.

սովորույթներն ու բարքերը, այն ամենը, ինչ մինչ օրս մնացել է սովերում ու չուսումնասիրված:

Ընտանիք

Լարեստանի տարածքը, ինչպես նշվեց, բավականին ընդարձակ է: Այստեղ ընտանեկան, կրոնական ու ավանդական կապերը բավականին խորը արմատներ ունեն: Դրանք նկատելի են ինչպես ցեղային, կրոնական, մշակութային կյանքում, այնպես էլ՝ բարքեր զանազան դրսևորումներում, կարևոր ծիսակատարությունների ժամանակ, բխելով ինչպես հին հավատալիքներից, այնպես էլ կրոնից:

Ստորև կներկայացնենք Լարեստանի շիա բնակչության մեջ արմատացած ընտանեկան կապերը այն ժամանակաշրջանում, որը վերաբերվում է սույն աշխատության հետաքրքրությունների շրջանակին, որոշ անդրադարձ կատարելով նաև սուննիներին: Աշխատության մեջ փորձ է արվել հակիրճ ներկայացնել նրանց մեջ տարածված տարբեր ծեսերի ու ծիսակարգերի ընդհանուր բնութագիրը:

Լարեստանում ընտանեկան կապերը բավական ամուր են: Ազգականների մինչև երեք սերունդ բնակվում են նույն հարկի տակ, ու որպես կանոն, սերտ կապերի մեջ են միմյանց հետ ու միշտ օգնության ձեռք են մեկնում իրար կենցաղային ամենատարբեր կարիքների դեպքում: Բնակարանը և նրա անվտանգության ապահովումը կարևոր դեր ունեն մարդկանց և ընտանիքի անդամների միջև ներդաշնակության գործում: Իրականում տունն ու ընտանեկան միջավայրը այն կարևոր հիմքն են, որոնք ապահովում են մարդու մուտքը դեպի հասարակություն: Լարեստանում տների կառուցման առանձնահատկություններից է համարվում դրանց համապատասխանեցումը տարվա եղանակներին: Այսինքն, տարվա եղանակներով պայմանավորված՝ ընտանիքը հաջորդաբար օգտագործում է տան տվյալ եղանակի համար կառուցված մասը: Տարվա շոգ եղանակներին որպես բնակարան օգտագործվում է նաև մառանը, որտեղ պահվում են ընտանիքի ուտելիքի պաշարները:

Բոլոր տների բակերում կարելի է տեսնել մեծ լողավազան և ունաբի կամ արմավի ծառ: Այս ծառերը անգամ սրբացնում են, իսկ դրանց պտուղները, կորիզը, անգամ տերևները օգտագործում են տարբեր բուժիչ թուրմեր պատրաստելու նպատակով: Եվ եթե ստիպված են լինում կտրել այդ ծառերը, դա մեղք համարելով,

պարտադիր կարգով գառ են մատաղ անում ծառերի բների մոտ, որը և նրանց վերաբերմունքի վկայությունն է դրանց նկատմամբ:

Լարական շիա ընտանիքը հիմնականում բաղկացած է երեք սերնդից՝ պապ, տատ, նրանց որդիներից՝ իրենց կանանցով, ու երեխաներից: Մեծերի հանդեպ հարգանքը կրոնական ու ավանդական հիմք ունի և փոխանցվում է սերնդե սերունդ: Նույնիսկ ծանր աշխատանքից հոգնած տղան իրեն թույլ չի տալիս ոտքերը մեկնել կամ պառկել ծնողների ներկայությամբ: Սերնդեսերունդ է գալիս նաև աղջիկ երեխաներին ուսումի չտալը: Լարական ընտանիքում համոզված են, որ աղջիկը պետք է տանը մնա, սովորի կար ու ձև անել, խոհանոցային հմտություններ յուրացնի, իսկ որպես ուսում՝ Ղուրանը լսելով անգիր անելը լիովին բավական է համարվում: Աղջիկ երեխաներին սովորեցնում են աղոթք անել արդեն յոթ տարեկանից, որից հետո ինը տարեկանում արդեն ծոմ են պահում, իսկ հասունանալուց անմիջապես հետո, ամուսնացնում են: Նույնիսկ երբեմն ամուսնանում են, հետո հասունանալը տեղի է ունենում ամուսնու տանը: Շուտ հղիանալը պարտադիր է, հակառակ դեպքում երկրորդ կին են բերում:

Տղա երեխաները դպրոց են գնում յոթ տարեկանից, որտեղ մակերեսային կրթություն են ստանում: Ինը տարեկանում կրոնով ամրագրված կարգով ու մարգարեի հորդորով թլպատում են: Սա արվում է որպես մեծ տոնախմբություն, որին մասնակցում են բոլոր հարազատները:

Կենցաղային բոլոր գործերը հստակ բաժանված են տան անդամների միջև, որի շնորհիվ ընտանիքի ներսում վեճեր գրեթե չեն լինում: Հաց թխելով զբաղվում է մեծ հարսը, կար ու ձևը տատիկի պարտականությունն է, որը դա անում է երիտասարդներին կյանքի տարբեր դասեր տալով ու խրատական պատմություններ պատմելով: Մյուս հարսներն ու աղջիկները զբաղվում են մնացած բոլոր գործերով: Կանայք հիմնականում տնից դուրս չեն գալիս: Նույնիսկ իրենց համար անհրաժեշտ հագուստը գնում են տղամարդիկ: Տագրերի ներկայությունը ստիպում է հարսներին, չնայած բավականին շոգ եղանակին, գլխաշոր կրել: Հատկանշական է, որ տարվա տարբեր եղանակների համար կիրառում են տարբեր գլխաշորեր, որոնք որոշ չափով օգնում են շոգը չզգալ կամ տաք են պահում: Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ, երբ հարսը կարոտում էր իր ծնողներին, ապա շաբաթը մեկ կամ երկու անգամ սկեսրոջ և սկեսրայրի թույլտվությամբ կարող էր գնալ հարազատներին տեսակցության ու այնտեղ

էլ պետք է ճաշեր: Տուն վերադառնալով՝ նա այդ օրն այլևս իրավունք չուներ ամուսնու տանը որևէ բան ուտելու: Սա քննարկման ենթակա չէր ու դիտվում էր որպես սովորական երևույթ: Եվ չնայած այս տարօրինակ իրողությանը, լարական ընտանիքի, գերդաստանի անդամների միջև եղած համախմբվածությունն ու փոխօգնության պատրաստակամությունը փայլուն կերպով երևում էր ու ներկայումս էլ երևում է հատկապես ուրախության ու տխրության առիթների ժամանակ: Հարսանիքների, ծնունդների ու թլպատման արարողությունների ժամանակ ողջ նախապատրաստական աշխատանքները՝ եփել-թափելը, հարդարելիս միմյանց օգնելը և այլն կատարում էին ցեղակից, բարեկամ բոլոր հարազատ կանայք: Քանի որ շատ նորապսակ տղաներ ամուսնությունից հետո մեկնում էին Պարսից ծոցի երկրներ արտագնա աշխատանքի՝ կնոջը միայնակ թողնելով, այդ ժամանակ հարազատների հենց այս ուրախ հավաքներն էին մխիթարում հարսին՝ թեթևացնելով մենակության բեռը: Լարեստանում մարդկանց մեջ խորը արմատներ են ձգել թե՛ ուրախության և թե՛ տխրության առիթների ժամանակ կատարվող ու պահպանվող ծիսակարգերն ու ավանդույթները: Սրանց մասին հանգամանալից նկարագրություն է տրվել համապատասխանաբար առաջին և երկրորդ գլուխներում:

Լարեստանցիները բավական սնահավատ մարդիկ են: Օրինակ, նրանք աներկբայորեն հավատում են, որ ճանապարհորդելուց առաջ չպետք է ասեղ վերցնել ձեռքը, որ, աստված չանի, հանկարծ նրա ճամփան ցավով ու փշերով ծածկված չլինի: Կամ, օրինակ, մազերը չեն սանրում, որպեսզի ընկած մազը ճանապարհին արգելք չդառնա: Ճամփորդությունից վերադարձողին էլ դիմավորում են մի հատուկ արարողակարգով, ամբողջ օրը պատրաստություն են տեսնում, զանազան ուտեստներ պատրաստում: Այնուհետև բոլոր հարազատներով գնում են քաղաքի կամ գյուղի այն մասը, որտեղով որ պետք է գա ճամփորդը: Իրենց հետ կով են տանում ու մորթում եկվորի ոտքերի տակ՝ ի նշան ողջ և առողջ վերադառնալու: Կովի միսը, որպես ողորմություն, բաժանում են կարիքավորներին: Ողորմություն տալն այժմ էլ տարածված երևույթ է քաղաքային բնակավայրերում: Հատկապես տղայի ծնողներն այդ անում են իրենց զավակի ամուսնության առիթով:

Ընդհանուր առմամբ, վստահաբար կարելի է ասել, որ լարական ընտանիքը՝ որպես ամբողջություն, ու դրա անդամները, սերտ բարեկամական փոխհարաբերու-

թյունների մեջ են գտնվում միմյանց հետ, օգնում են իրար ե՛րբ կարող են ու ինչո՛ւ կարող են: Այս հարաբերությունները գործում են ոչ միայն բարեկամների միջև այլև հասարակության մյուս անդամների հետ: Սրան նպաստում է այն հանգամանքը, որ Լարեստանում հասարակությունը դեռևս այնքան էլ շերտավորված չէ՝ պայմանավորված զբաղեցրած դիրքով ու կարողությամբ:

ԳԼՈՒԽ I. ՀԱՐՍԱՆԻՔ ԵՎ ԾՆՈՒՆԴ

Տարածաշրջանում ամուսնության վերաբերյալ տեղեկությունները հիմնականում վերաբերում են XX դարի կեսերին: Հատկապես արժեքավոր է այն հանգամանքը, որ այստեղ տեղ են գտել նաև տարիքն առած ականատես կանանց պատմությունները, հիշողություններն ու վկայությունները:

Հնում նշանադրության արարողությունը Լարեստանում բավականին երկարատև ընթացք է ունեցել և տևել է յոթ օր ու գիշեր: Հարկ է նշել, որ ներկայումս հասարակության արագ զարգացման, տեխնոլոգիաների զարգացման ազդեցությամբ տարբեր քաղաքների ու գյուղերի միջև շփումների հեշտացման արդյունքում, այս ծիսակատարությունները էապես փոփոխվել են ու ավելի կրճատվել: Արարողությունը սկսվում էր աղջիկ ընտրելուց, դրան հաջորդում էր նշանադրությունը, իսկ մինչև ամուսնություն ընկած ժամանակաշրջանում, որը կարող էր տևել մինչև երկու տարի, տեղի էին ունենում տարբեր կրոնական ու ավանդական ծիսակարգեր ու պատրաստություններ՝ փեսայի ընտանիքի կողմից հարսնացուի համար:

Խնամախոսության արարողությունը

Հին ժամանակներում ամուսնությունը, հիմնականում, կատարվում էր ընտանեկան կապերի կամ հարևան ու բարեկամ կանանց միջոցով: Հենց նրանք էին բաղնիքներում, աղբյուրների կամ ջրամբարների մոտ համապատասխան աղջիկ գտնում իրենց բարեկամի տղաների համար:

Հնում աղջիկները կրթություն չէին ստանում: Դպրոցի փոխարեն նրանք պետք է տանը խոհարարություն, կար ու ձև և այլ կենցաղային հմտություններ սովորեին, որը ամուսնության հարցում նրանց առավելություն կտար մյուսների համեմատ:

Հասարակական բաղնիքներում աղջիկ հավանելը հեշտացնում էր տղայի բարեկամների գործը այնքանով, որ այստեղ երևում էր աղջկա մարմնի ամրությունը, գեղեցկությունը և բարեստությունը: Աղջիկ ուզելու գնում էին բարեկամ և հարևան կանանցով, առանց զգուշացնելու, անսպասելի: Այս երևույթը այնքան տարածված էր, որ աղջկա ընտանիքը միշտ կազմ ու պատրաստ էր հյուրեր ընդունելու և պատշաճ հյուրասիրելու համար: Այնուհետև տղայի կողմը սպասում էր աղջկա հոր պատասխանին, որը հրապարակվում էր մի քանի օր անց միայն, և աղջկա մոր կամ միջնորդ կանանց միջոցով, հասնում տղայի ընտանիքին:

Նախկինում աղջիկները ամուսնանում էին 12-17 տարեկանում: Բնականաբար, մանկահասակ աղջիկների (աղջիկների, որոնք դեռևս հասունացած չէին երեխա ունենալու համար) հասունությունը ամուսնու տանը նրան երեսով տալու իսկական առիթ էր: Նրանք իրավունք չունեին իրենց փեսացուին տեսնելու մինչև ամուսնական գիշերը: Լինում էին նաև դեպքեր, երբ փեսացուն ինքը ներկա չէր լինում իր հարսանիքին՝ Պարսից ծոցի երկրներում աշխատանքի մեջ լինելու պատճառով: Եվ հենց սա էր պատճառը, որ շատ զույգեր ամուսնական առաջին գիշերն արդեն իրար չէին հավանում:

Աղջկա ձեռքը խնդրելու և խնամախոսության արարողությունները հիմնականում կատարում են տղամարկիկ ու շատ պաշտոնական ձևով, չնայած շատ գյուղերում կանայք ևս մասնակցում են, բայց նստում են առանձին սենյակներում: Երկու կողմից էլ մասնակցում են ամենամոտ բարեկամները՝ 8-10 հոգի, ու յուրաքանչյուր կողմը ձգտում է ավելի ներկայանալի լինելու համար երևելի ու ազդեցիկ մարդկանց հրավիրել: Հյուրասիրության սեղանը լի է լինում ամեն տեսակ անուշեղենով, հատկապես հյուրասիրում են հալվա, խմորեղեն, մրգեր, թեյ, երբեմն՝ ղեյլան, և այլն: Արարողության վերջում որոշվում է հարսնացուին տրվող դրամական գումարի չափը, հարսնացուի «մոր կաթի» գումարը,¹⁹ ամուսնական արարողության համար ծախսվելիք գումարի չափը, նշանադրության ու հարսանիքի օրը:

Կնոջը տրվող դրամական գումարի չափը և կաթի գինը. Կնոջը տրվող գումարի չափը ինչպես նախկինում, այնպես էլ հիմա մնում է անփոփոխ: Այն որոշվում է աղջկա ձեռքը խնդրելու օրը, որպեսզի նշանադրության օրը խնդիրներ չառաջանան: Հնում, այդ գումարի չափը կազմում էր մոտավորապես 5-10 ֆաթեալի շահի աշրաֆի²⁰ և 24 նոխուդի կամ մսխալի: Այս գումարը երբեմն հասնում էր մինչև 25 աշրաֆի:

Որոշ գյուղերում, օրինակ այդ գումարի չափը կայուն է, քանի որ գյուղը փոքր է, իսկ բոլորն իրար ճանաչում ու բարեկամ են: Այստեղ գումարի չափը տատանվում էր 19-21 աշրաֆիի սահմաններում: Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ գումարի

¹⁹ Սա որոշակի, կամավոր գումար է, որ փեսայի կողմից տրվում հարսնացուի մորը իր ապագա կնոջը կաթով կերակրելու համար:

²⁰ Ֆաթեալի շահի աշրաֆին 24 կարգի էր ու հայտնի էր նոխուդի անվամբ: Նախկինում, այն հավասար էր 10 թումանին, սակայն այսօր համարժեք է 530 հազար թումանի:

չափը պետք է կենտ լիներ, հակառակ, այսինքն զույգ նիշով վերջանալու դեպքում հավատացած էին, որ ամուսինը ևս մի կին կբերի տուն: Նախկինում կնոջը տրվող գումարի չափը կազմում էր 1000-5000 թուման: Երբեմն բացի գումարից, ապագա կնոջը, որպես նվեր, նաև իրավունք էր տրվում ընտրելու ապագա համատեղ ամուսնական կյանքի բնակվելու վայրը, կամ էլ որևէ ունեցվածք էին գրանցում ապագա կնոջ անունով:

Աղջկա ընտանիքին տրվող կաթի գումարը ևս փոփոխական է, և այն ծախսվում է աղջկա օժիտը պատրաստելու նպատակով:

Որոշ բնակավայրերում դեռևս տարածված է այն սովորությունը, որի համաձայն՝ դրամը նվիրում են աղջկա մորը:

Հայերի սովորություններում ևս տարածված է եղել *կաթի գին* վճարելը: Տարբեր շրջաններում այն պարտադիր է համարվել և նույնպես հարսնացուի մորն է տրվել նախքան երիտասարդների ամուսնությունը: Այսպես, օրինակ Զանգեզուրում ձմռանը, երբ մոտենում էր Բարեկենդանը, նշանվածների ծնողները սկսում էին հարսանիքի մասին մտածել. տղայի հայրը մի քանի մոտիկ բարեկամների հետ գինի և օղի վերցրած գնում էր աղջկա տուն: Այդ ժամանակ որոշվում է, թե տղայի հայրը ինչ պետք է տա աղջկա հորը և աղջկա հայրը ինչ օժիտ պետք է տա աղջկան ու որոշում էին հարսանիքի օրը: Եվ այդ երեկո տղայի հայրը աղջկա հորը առձեռն դրամով տալիս է կաթի գինը:²¹ Բորչալուի գավառում նույնպես հարսանիքից առաջ փեսացուի հայրը քահանայի և մի քանի մոտ մարդկանց հետ գնում էր հարսնացուի տուն և միևնույն հարցերն էին քննարկում ու հարսնացուի մորը դրամ էին նվիրում որպես «կաթնիգին»:²²

Լարեստանի տարբեր շրջաններում տարածված է մեկ այլ հետաքրքիր սովորություն՝ փեսայի կողմից հարսանիքի համար գնվող մթերքների ողջ գումարը տրամադրվում է ապագա կնոջ ընտանիքին: Այն երբեմն փոխարինվում է հենց մթերքով: Այս երևույթը դեռևս պահպանվում է որոշ գյուղերում: Ընդունված է այս օրը աղջկա ընտանիքին կանաչ ու կարմիր ժապավեններով զարդարած հիսուն տեսակի

²¹ Ե. Լալայեան, Զանգեզուր, Ազգագրական հանդես, գ. Դ, Թիֆլիս, 1898, էջ 72:

²² Ե. Լալայեան, Բորչալուի գավառ, Ազգագրական հանդես, գ. IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 223-224:

շաքար նվիրել և վզներից ոսկու կտորներ կապած երկու հատ գառ, չնայած որ ոսկու կտորները նորից հետ են վերադարձվում:

Նշանադրություն

Սովորաբար նշանադրության արարողությունը տեղի է ունենում կամ աղջկա, կամ էլ տեղի անվանի մոլլաներից մեկի տանը, իսկ որոշ գյուղերում մոլլային են տանում հարսի տուն: Մոլլան արարողակարգը կարդում է արաբերեն, երեք անգամ կանանց սրահում, մեկ անգամ՝ տղամարդկանց, որից հետո հարսն ու փեսան պետք է իրենց համաձայնությունը տան: Դրական պատասխանից հետո նշանադրության մասնակիցները, Ալլահին փառք տալով, սկսում են խրախճանքը:

Մոլլան արարողակարգի ժամանակ բռնում է փեսայի ձեռքն ու պահանջում նրանից կրկնելու իր արտասանած ամեն մի բառը: Սրանից հետո հարսն ու փեսան բոլորի աչքի առջև համարվում են հարազատներ ու հարսը իր դեմքը կարող է ցույց տալ փեսային: Անշուշտ, այս ամենը նախկինում բացառվում էր: Բացի դրանից, նշանադրությունն ու ամուսնությունը անմիջապես հաջորդում էին իրար, ու հարսի ու փեսայի տեսակցության համար հարմար առիթ չէր լինում:

Հնում, ամուսնալուծությունը հազվադեպ երևույթ էր, քանի որ այն համարում էին ամոթալի: Մարդիկ այս տարածաշրջանում հավատացած էին, որ կինը պետք է ամուսնու տուն մտնի սպիտակ զգեստներով և այնտեղից էլ դուրս գա նույնպես սպիտակ շորերով, այսինքն մինչև մահ պետք է մնա ամուսնու տանը: Բացի ամոթից, բաժանությունը թշնամանք էր առաջացնում ընտանիքների միջև, որին մարդիկ շատ լուրջ էին վերաբերվում: Եթե փեսան չէր հավանում հարսին, ապա այս մասին նա ասում էր միայն ու միայն իր ընտանիքի անդամներին:

Ներկայումս, ամուսնության համար տղան ու աղջիկը պետք է արյան հետազոտություն անցնեն, որպեսզի ամուսնությունից հետո խնդիրներ առաջ չգան /Հետազոտության արդյունքները վերցնում է տղայի ընտանիքը/ և զանազան ուտելիքների ու անուշեղենի հետ միասին ուղարկում հարսի տուն: Այս արդյունքների հաստատումը նոտարով պարտադիր է: Որոշ գյուղերում այս հետազոտության հետ կապված բոլոր ծախսերը հարսի ընտանիքն է հոգում:

Եթե նշանադրությունը տանն է անցկացվում, ապա գետնին գորգ են փռում, գորգի վրա էլ սփռոց, իսկ վրան դնում են ոտնակներով հայելի, մի ման կշիռ ունեցող մի քար, մի հատ երկաթե մետր, Ղուրան և ջրհորից բերված մի սափոր ջուր: Բոլորը չարը վանող և բարիք բերող խորհրդանշաններ են:

Նշանադրության արարողակարգի ժամանակ աղջկա գլխին կանաչ քող են գցում, որի չորս ծայրերը բռնում են իր՝ հարսնացուի և փեսացուի քույրերը, մայրերը և ուրիշ հարազատներ: Այս ընթացքում մեկը շաքարի փոշի և հոտավետ ջուր է ցանում նրանց վրա:

Պատահական չէ քողի կանաչ գույնը: Այս գույնն, իհարկե, ամենուրեք զուգորդվում է բուսականության, կյանքի, լայն իմաստով՝ գարնան, երիտասարդության, նորոգման, թարմության, պտղաբերության և հույսի հետ: Ու նաև, ավանդաբար, նրա հոգևոր սիմվոլիզմն առավել կարևոր է իսլամական աշխարհում, որտեղ այն Մարգարեի և Աստվածային նախախնամության գույնն է:²³

Որոշ բնակավայրերում սովորույթ կար բացի հարսի գլխին շաքարափոշի ցանելուց նաև մի կտոր շաքար դնել նրա բերանում, իսկ ոտքերի տակ՝ Ղուրան, որպեսզի այն վերացնի հավանական կասկածներն ու հակասական մտքեր: Հարսնացուն ձեռքերում մի կողպեք էր բռնում, որը «այո» ասելուց հետո կողպում էին ու մինչև ամուսնական առաջին գիշերը չէին բացում, քանի որ համոզված էին, որ եթե այդպես չանեն, փեսացուն միտքը կփոխի և ուրիշ կնոջ մոտ կգնա: Սրանով զբաղվում էր աղջկա մայրը: Երբեմն, կողպեքի հետ նաև դանակ են դնում նշանադրության սփռոցի վրա:

Նշանադրությունից հետո, փեսացուն իր մի խումբ բարեկամներով գնում է հարսնացուի տուն, որը նրան է սպասում կանաչ գլխաշորով, սենյակում նստած, և որպեսզի ավարտված համարվի նշանադրության արարողությունը, նրան ոսկե մատանի կամ ժամացույց է նվիրում: Իրենց նվերներն են տալիս նաև մյուս բարեկամները:

Արտակարգ հետաքրքրական է, որ հատկապես կողպեքն ու դանակը շատ կարևոր նշանակություն ունեն նաև հայերի ամուսնական ծիսակարգում, որտեղ բացա-

²³ Джек Трессидер, Словарь символов, Москва, 1999, с. 108.

հայտ են սրանց վերագրվող գործառույթները: Կարելի է բերել թեկուզ մեկ օրինակ՝ բացահայտելու համար այս առականների գործածության նպատակը՝ կապված պսակադրության հետ, հարսանիքին նախապատրաստվելու ժամանակ. «Հացի պատրաստությունից հետո, հետևյալ օրը, ուրբաթ, առավոտյան, մսի պատրաստությունն են տեսնում: Փեսացուի հայրը յուր բարեկամներին հավաքելով բերել էր տալիս յուր դռանը մի եզ կամ կով, որի ոտները կապում էին և պառկեցնում, երեսը դեպի արևելք դարձրած... Եվ երբ մսագործը «Աստված շնորհավոր անե» ասելով դանակով խաչ էր քաշում եզան կոկորդին և մորթում, փեսացուի մայրը մի կողպեք և քավորը մի դանակ բերում թաթախում էին արյան մեջ և փակում էին: Կողպեքը փեսացուի մայրը պահում էր իր մոտ և բաց անում հարս ու փեսի թագվերացից հետո, իսկ դանակը փեսացուն դնում էր իր գրպանը և բաց անում առագաստի գիշերը: Եթե այդպես չանեին, փեսացուի թշնամին կարող էր եկեղեցի գալ, կամ պսակ գնալու միջոցին մի կողպեք կամ դանակ փակել և այդպիսով նորափեսին «կապ» գցել՝ զրկել առնականությունից:²⁴

Լարի շրջակա որոշ բնակավայրերում բացի ամուսնական մատանուց, հարսին նվիրում են նաև հագուստ, կոշիկ, ոսկեղեն, քաղցրավենիք և այլն: Ու քանի որ շատ հաճախ տղան բացակայում է արտագնա աշխատանքի պատճառով, վերջինիս ընտանիքը աղջկա ընտանիքից խոսք է առնում, որ աղջկան ուրիշի հետ չեն ամուսնացնի: Այս երևույթը Լարեստանում շատ տարածված է նաև ներկայումս, ու տղան մինչև երկու տարի կարող է բացակայել:

Հնում նշանադրությունից հետո, ամեն մեկը վերադառնում էր իր տուն, սակայն այսօր երկու կողմերը միասին հավաքվում են աղջկա կամ տղայի տանը ընթերելու և ուրախությունը շարունակելու, իսկ աղջիկն էլ հյուր է գնում փեսացուի տուն: Նշանադրության ողջ ծախսը հոգում է աղջկա ընտանիքը: Նշանադրության ժամանակ հյուրերին, հիմնականում, հյուրասիրում են քաղցրեղենով ու ձմերուկի սերմով:

Նշանադրության և հարսանիքի միջև ընկած տոները. Քանի որ նշանադրությունից մինչև հարսանիք ընկած ժամանակահատվածը կարող է տևել, վեց ամսից

²⁴ Ե. Լալայեան, Նոր-Բայազետի գաւառ կամ Գեղարքունիք, Ազգագրական հանդէս գ. XVI, Թիֆլիս, 1907, էջ 18:

մինչև երկու տարի, ուստի առաջին կրոնական կամ ավանդական տոնը (սուննիների հաղորդման և մատաղի տոները, իսկ շիաների նովրուզը) բավականին ճոխ կերպով են նշում: Պատշաճ կերպով են նշում նաև առաջին մոհարամ²⁵ և ռամադան²⁶ ամիսները: Այս բոլոր տոների ժամանակ, եթե աղջիկը նշանված է, փեսայի ընտանիքը, որպես նվեր, համապատասխան կերակուրներ, քաղցրավենիքներ ու հագուստ է ուղարկում հարսնացուի համար, որը, իհարկե, փոխադարձ է, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ հարսանիքից հետո այս բոլորը անում է աղջկա ընտանիքը՝ որպես նվեր իրենց փեսային և նրա ընտանիքին: Նովրուզի համար նախատեսված նվերները բաղկացած են զանազան քաղցրավենիքներից, հագուստից, ոսկե որևէ առարկայից, հայելուց, Ղուրանից, ածիկից, ներկված հավկիթից և այլն:

Եթե Լարում նշանված աղջիկը հյուր է գնում ապագա ամուսնու տուն Ֆարվարդինի տասներեքին, ապա իր հետ պարտադիր անուշեղենների ու զանազան ուտելիքներով լի սկուտեղներ է տանում, ինչպես նաև մի ոսկե իր: Իսկ եթե հակառակն է լինում, այսինքն հայրական տուն է հյուր գնում, արդեն՝ ընդհակառակը, ամուսնու տնից է այս ամենը տարվում հայրական տուն:

Որոշ գյուղերում, բացի վերը նշվածից, աղջկա տուն են ուղարկում նաև երեք սկուտեղ քաղցրավենիք և մրգեր, որոնք փաթեթավորում են կանաչ կտորով, ու որպեսզի չար աչքից հեռու լինի՝ մի փոքր աղ են լցնում վրան: Յուղը, բրինձն ու գառը ևս որպես նվեր են տանում հարսնացուին: Սրանք աղջկա մայրը եփում է և հրավիրում փեսայի ընտանիքին միասին ընթերլու: Աղն, առհասարակ, շատ տարբեր ժողովուրդների հավատալիքներում է առկա: Աղը շատ խոր անցյալում որպես ուտեստների համեմունք, հետագայում դարձել է զոհաբերության մաս և այդ պատճառով էլ ստացել սրբազան, միստիկ նշանակություն: Աղի այն կտորները, որոնք դրվում էին զոհաբերվող կենդանու վրա, դառնում էին պահպանակներ: Պլինիոսը ասում է, որ հռոմեացիների «ոչ մի զոհաբերություն տեղի չի ունեցել առանց աղի»:

²⁵ Մոհարամը իսլամական լուսնային օրացույցի առաջին ամիսն է: Սա շիաների համար սգո ամիս է՝ ի հիշատակ նահատակ Հուսեյնի: Բացի այս, շատ այլ պատմական դեպքեր են տեղի ունեցել մոհարամ ամսին:

²⁶ Ռամադանը լուսնային օրացույցի իններորդ ամիսն է: Այս ամիսը իսլամում ընդունված է որպես շնորհավորանքի ամիս:

Հոռմեական եկեղեցում աղը, որպես թալիսման, օգտագործվում է երեխաների մկրտության ժամանակ: Աղը, որպես հմայիլ, հանդիպում է ամբողջ Արևմտյան Եվրոպայում, Ռուսաստանում, Եգիպտոսում, Ճապոնիայում²⁷:

Փեսան հարսին նվերներ է ուղարկում նաև ռամադանի և մոհարրամի տոների ժամանակ:

Հարսանիքի օրվա ընտրությունը. Այն բանից հետո, երբ երկու ընտանիքներն էլ հայտարարում են, որ պատրաստ են հարսանիքին, միասին գնում են մի ճանաչված ու հարգված սեյիդի տուն, որպեսզի հարմար ու բարենպաստ օր ընտրեն հարսանեկան արարողության համար: Վերջինս էլ, Ղուրանի և այլ սուրբ գրքերի օգնությամբ, ընտրում է ամսվա ամենահաջող ու սուրբ օրերը, որոնցից մեկն էլ դառնում է ապագա ամուսինների հարսանիքի օրը:

Օրը որոշելուց հետո և՛ աղջկա, և թե՛ տղայի կողմը սկսում են հյուրերին հրավիրելու դժվարին գործը: Նախկինում, երբ դեռ հրավիրատոմս ու հեռախոսակապ չկար, մի քանի կին աղջկա բարեկամներից ու մի քանիսն էլ տղայի՝ շրջում էին տնից-տուն, ու հրավիրյալ մարդկանց հայտնում ամուսնության օրը: Գյուղերում սա բավականին հեշտ էր, քանի որ բոլորն իրար բարեկամ են:

Հրավիրվածների մի մասը, մոտ հարազատները, կարող էին հարսանքատանը մնալ 1-2 շաբաթ՝ կենցաղային հարցերում նրանց օգնելու համար: Սակայն հետաքրքիրն այն է, որ այսօր էլ Լարեստանում, չնայած կապի միջոցների զարգացմանը, դեռ շարունակում են հյուրերին հրավիրել հին, ավանդական ձևով: Որոշ հարգված մարդկանց, բացի հրավիրատոմս ուղարկելուց՝ նաև անձամբ են հրավիրում, որպես ընգծված հարգալից վերաբերմունքի նշան:

Պատրաստություններ հարսանիքի համար. Նախկինում հարսանիքի օրվան նախապատրաստվելը սկսվում էր մեկ շաբաթ առաջ: Երկու ընտանիքների տան դռները բաց էին լինում բոլորի առջև, որոնք գալիս էին կամ օգնելու, կամ էլ պարզելու արդյո՞ք իրենք կան հրավիրված մասնակիցների թվում: Հարկ է նշել, որ հյուրերից գրեթե բոլորն էլ ունեին իրենց անելիքը հարսանիքի նախապատրաստական

²⁷ Сумцов Н. Ф., Личные обереги от сглаза, Харьков, 1896, с. 7.

գործերում: Քանի որ հիմնական վառելիքը այդ ժամանակներում հանդիսանում էր դաշտերից հավաքած բույսերի չորացած փուշն ու ցողունները, տղամարդկանց մի խումբը ձեռնամուխ էր լինում այն հայթայթելուն:

Մյուս պատրաստությունը, որ տեսնում էին հարսանիքից առաջ, ու որը հատկապես տարածված էր գյուղերում, հարսի համար գույնզգույն հագուստ պատրաստելն էր հինայի և առաջին ամուսնական գիշերվա համար: Հիմնականում, օգտագործվում էին կանաչ, կարմիր և նարնջագույն կտորներ: Ի դեպ, կանաչ և կարմիր գույները միասին կարևորվում էին նաև հայկական հարսանյաց ծեսում: Սակայն այստեղ սրանք ավելի շատ կապվում էին փեսայի ու առհասարակ տղամարդկանց հետ: Ինչպես նշում է Գ. Շագոյանը. «Հայերիս այսօրվա «սպիտակ հարսանիքին» նախորդել է ավանդական «կանաչ-կարմիրը», որի հիմնական հերոսն ու հարսանեկան գույներ «պարտադրողը» ոչ թե հարսն էր, այլ փեսան: Ինչն էլ ինքն էր «կարմիր-կանաչ» ուսկապ կրողը, գույների այն համադրությունը, որը հարսանիքում նախևառաջ խորհրդանշում էր ծաղկունք, բերքատվություն, զույգի միասնություն և հետո միայն ծառայում որպես ծեսի ձևավորման գեղագիտական լուծում... Ավանդական հարսանիքի կանաչ, կարմիր թելերով էին զարդարվում փեսայի ծառը, նրա և հարսի ձիերը: Կանաչ, կարմիր (երբեմն ավելացնելով նաև սպիտակը) թելերով էր հյուսված նարոտը, որը կապում էին պսակադրության ժամանակ»:²⁸

Համաձայն փեսայի ընտանիքի պարտավորության, հարսի և փեսայի համար դերձակը ներքնակ է կարում, որի անկյունների մեջ կոնֆետներ են լցնում՝ որպեսզի զույգի համատեղ կյանքը «քաղցրանար»: Լարում ներքնակը պատրաստում է աղջկա, իսկ սունիաբնակ շրջաններում փեսայի մայրը:

Հաց թխելը ևս հարսանիքին նախապատրաստվելու կարևոր ծիսական արարողություններից է: Հացը թխում են հարևան և բարեկամ կանայք: Հնուց ի վեր, հացն իր կարևոր տեղն է ունեցել իրանական ավանդական կերակուրների մեջ, հատկապես՝ հարավում: Այստեղ մարդիկ հավատում էին, որ հացը մարմնին ուժ ու կորով է տալիս, այդ իսկ պատճառով գրեթե ամեն ինչի հետ հաց էին ուտում: Հարավի կանայք շատ հմուտ են իրենց ավանդական հացերը թխելու գործում:

²⁸ Գ. Շագոյան, «Յոթ օր, յոթ գիշեր», Եր., 2011, էջ 150-151:

Հարսանիքի համար հաց թխելը կարևոր ծիսակատարություններից մեկն էր հանդիսանում նաև հայկական միջավայրում: Սկսած այլուրը մաղելուց մինչև հացը թխելը որոշակի արարողություններ էին կատարվում յուրաքանչյուր փուլում: Մինչև այսօր էլ Հայաստանում հարսանիքի համար հաց թխելը ուրախ տոնական և ծիսական ընույթ է կրում:²⁹

Հարսանիքի պատրաստությունների մեջ է մտնում նաև կոշտ շաքարը մանրացնելը, որը պետք է մատուցեն թեյի հետ: Պատրաստելու համար մաքրում ու մանրացնում են սիսեռը, ինչպես նաև այլ հատիկավորներ: Հետաքրքրական էր նաև լեռնային նշի պատրաստումը, որը բավականին դառն է, սակայն շաքարաջրում եփելով այն դառնում էր հարսանիքի օրվա կարևոր անուշեղեններից մեկը:

Լարում սովորույթ կար փեսայի ընտանիքի կողմից հարսի տուն մի պարկ հինա և մի պարկ շաքար տանել, որպես հինա դնելու գիշերվա նվեր: Հետաքրքրական է, որ հայերի մեջ ևս հինա դնելու արարողությունը կոչվում էր «հինայի գիշեր»: Եվ այնտեղ նույնպես տղայի տնից էին հինան տանում հարսնացուի տուն: Ֆիշվարում հարսանիքից մի քանի օր առաջ պատրաստում էին *կաթի գինը* և փեսայի բարեկամ տղամարդկանց միջոցով ուղարկում հարսի տուն: Մի այլ սովորույթ ևս կար, որ կոչվում էր «սկուտեղ տանել»: Սրա ժամանակ հարսի մայրը կանչում էր իր բարեկամ ու հարևան կանանց, որնոք իրենց նվերներն ու քաղցրավենիքները դնում էին մի մեծ սկուտեղի մեջ, այնուհետև այն փաթաթում կանաչ կտորով ու երգ ու պարով տանում փեսայի տուն:

Հարսանիքից մի քանի օր առաջ հավաքվում էր այն գումարը, որը նախօրոք սահմանվել էր հարսանեկան կերակուրների ծախսերը հոգալու համար: Գյուղաական բնակավայրերից հարսի ու փեսայի ընտանիքի անդամներից մի քանի հոգի, բարեկամ ու փորձառու մի քանի կանանց ուղեկցությամբ, գնում են Լար քաղաք՝ գնելու բոլոր այն անհրաժեշտ մթերքները, որոնք պետք է դրվեն հարսանեկան սեղաններին: Այս ծախսը, ինչպես արդեն նշվեց վերը, փեսայի ընտանքի պարտականությունն էր, որը հարսանիքից մի քանի օր առաջ երգ ու պարով տարվում էր հարսի տուն:

²⁹ Գ. Շագոյան, նշվ. աշխ., էջ 200-205:

Այս ամենից պարզ է դառնում, թե ինչու է հարսանեկան արարողությունը տևում յոթ օր ու գիշեր: Սակայն, ներկայումս տեխնոլոգիայի զարգացման այս ժամանակաշրջանում այն բավականին կրճատվել է. այժմ հարսանիքները տևում են ամենաշատը երեք օր:

Հինայի օրը. Հարսանեկան արարողության առաջին պաշտոնական երեկոն կոչվում է *հինայի երեկո*: Սրա համար փեսայի ընտանիքի կողմից հարսի տուն է տարվում երեք սկուտեղ չոր հինա, երեք սկուտեղ արդեն պատրաստի հինա և գունավոր գործվածքներ, որոնք անհրաժեշտ են հինան հարսի և փեսայի ձեռքերին կապելու համար: Որպես նվեր հարսին են ուղարկում նաև զանազան հագուստեղեն, որոնց մեջ գերակշռում է կանաչ գույնը՝ որպես հաջողության ու երջանկության նշան: Երբեմն հինայելու երեկոյի այս նվերները հարսի տուն են տանում ամուսնության առաջին օրը, իսկ որոշ շրջաններում նվերները ընտանիքներից միայն մեկն է ուղարկում. կամ հարսի ընտանիքն է ուղարկում փեսայի տուն, կամ էլ հակառակը:

Հայկական ավանդույթում ևս հինա դնելը հատուկ արարողություն էր: Ինչպես նշում է Ե. Շահագիզը, XX դ. սկզբին. «...«Հինայի գիշերը» կատարվում է հարսի գլուխը հինա դնելու հանդեսը: Հարսի գլուխը հինա դնելը, որ այժմ քաղաքում իսպառ վերացել է և պահպանվել է միայն տեղ-տեղ գյուղերում, կատարվում է մեծ հանդիսով: Պսակից երեք օր առաջ տղայի տանը պատրաստվում է մի աման հինա և մի մատուցարանի վրա դրած մի կերոնի հետ ուղարկվում է հարսի տունը, որտեղ այդ երեկո մեծ հրավերք է լինում և հավաքված են լինում բազմաթիվ աղջիկներ հարս ու փեսայի ազգականներից, հարսի բարեկամուհիներից և ընկերուհիներից: Աթոռի վրա բարձ են դնում, հարսնացուին նստեցնում են վրան սենյակի մեջտեղը կամ անկյունում, երաժիշտները նվագում են «Ալկելօն» եղանակը և հանդիսականները վառած կերոնը բռնած մեկ մեկ պարում ու խաղացնում են հինան:...հետո կանայք սկսում են հինան դնել հարսի գլուխը, իսկ աղջիկները հինայից մի մի մատ առնում, քսում են իրենց ձեռքի ափին, որ փոխը... իրենց էլ լինի»:³⁰

³⁰ Ե. Շահագիզ, Նոր-Նախիջևանը և Ն. Նախիջևանցիք, Ազգագրական հանդես գ. VII և VIII, Թիֆլիս, 1901, էջ 84-85:

Իրանի տարբեր նահանգներում, ինչպես նաև՝ լարեստանում, նախկինում հինա դնելու արարողությունը տևում էր 2-3 օր: Այս ընթացքում հարսին տանում էին բաղնիք, որը կոչվում էր «գաղտնի լոգանք»: Սա կրոնական կամ ծիսական բնույթ չէր կրում: Այս արարողությանը մասնակցում էին միայն երկու ընտանիքների անդամները: Չնայած այն հանգամանքին, որ շատ տներում բաղնիք կար, մարդիկ համոզված էին, որ այս մի քանի օրերի ընթացքում հարսը պետք է ուրիշ բաղնիքից օգտվի, թեկուզ և հարևանի: Բաղնիքի ողջ ծախսը ևս հոգում է փեսան:

Բաղնիքից հետո հարսի գլխին ոսկեկար կտոր են գցում, գլխաշոր կապում և դիտլով ու երգով տանում տուն: Ամբողջ ճանապարհը հարսը անցնում է ոտքով, իսկ նրա բարեկամ տղա երեխաներից մեկը մի հայելի է տանում հարսի առջևից, որ վերջինս այս ողջ ընթացքում իրեն նայի հայելու մեջ: Տուն հասնելուն պես տղամարդիկ տնից դուրս են գալիս՝ այն զիջելով կանանց: Երկու կանայք հարսին նստեցնում են ոսկեկար փոքր ներքնակի վրա, ու երգ ու պարի ուղեկցությամբ սկսում են նրան զուգել, զարդարել:

Լարեստանում կանանց մի գբաղմունք կա, որը հիմնականում անցնում է ժառանգաբար՝ սերնդե-սերունդ: Այդ կանայք կոչվում են *լալա բիրի* որոնք հարսի հետ են լինում ու նրանց ուղեկցում են ամենուր՝ հարսանեկան պատրաստությունների առաջին օրվանից մինչև վերջինը՝ ամուսնական գիշերը: Այս կանայք են զարդարում հարսին, նրա ձեռքերը հինա դնում, բաղնիք տանում ու կարևոր խորհուրդներ տալիս: Հենց այս «*լալա բիրի*»-ն է աղջկա մորը կարմիր խնձորի ուրախ լուրը տանում ու դրա համար որպես աչքալուսանք, նվեր ստանում: Հիմնականում, հարսանեկան արարողությունների ժամանակ այս կանայք ընտրվում են տղայի բարեկամներից, ու նրանց բոլոր ծախսերն էլ հոգում է տղայի ընտանիքը:

Որոշ տեղերում աղջկա մայրը չէր մասնակցում փեսայի հինայի երեկույթին, նույնիսկ ամուսնությունից հետո երեք օր իրավունք չունեի իր աղջկան ու փեսային:

Երբեմն, հինայի նախորդ օրը ևս մի արարողություն էր լինում, որը կոչվում էր «*ոսկե գլխարկ*»: Սա պատրաստում էր տղայի մայրը ապագա հարսի համար: Այն հարսանիքի ժամանակ դնում էին հարսի գլխին, վրայից մի կանաչ գլխաշոր գցում ու

նույն գույնի հագուստ հագցնում: Այս արարողությունը կատարում էր գյուղի ղեկավարի կինը, կամ տարեց մի այլ կին՝ հարսի հարազատների խնդրանքով:

Լարում հինայի երկրորդ երեկոն համարվում է «*բացահայտ հինա կամ բացահայտ բաղնիք*», որի ժամանակ արդեն հարսը բաղնիք է գնում ակնհայտ կերպով՝ ի գիտություն բոլորի: Բաղնիքից երգ ու պարով վերադառնալով՝ հարազատներով ընթրում են ու սկսվում է «բացահայտ հինայի» արարողությունը: Հյուրերից ցանկացողները ևս իրենց ձեռքներին հինա են դնում, ու տարբեր պատկերներ պատկերում: Այս երեկոյի ավարտին, աղջկա մայրը դեռևս չամուսնացած աղջիկների մայրերին խնդրում է թույլ տալ իրենց աղջիկներին մնալ հարսի մոտ գիշերելու, որպես հայրական տանն անցկացրած վերջին գիշեր:

Բոլոր այս արարողությունների ժամանակ հյուրասիրության սեղանները լի են լինում ամենատարբեր տոնական կերակուրներով ու քաղցրավենիքով, որը պատրաստում են թե՛ հարսի, թե՛ փեսայի ընտանիքները, և երբեմն, որպես նվեր ուղարկվում միմյանց:

Հինայի արարողությունը շատ մեծ շուքով էր կատարվում նաև հայկական հարսանիքներում: Ծեսը կոչվում էր *հինա-փանեք*. «Մի սկուտեղի մեջ ածում էին չարազներ և վրան դնում մի ֆունտ հինա, հարսնացուի համար գլխի շորեր և ոտնաման, ու բոլորը կապում մի շալի մեջ: Փեսացուի մոտիկ նորահարսներից մինը դնում էր այդ հինան յուր գլխին այնպես՝ որ առանց բռնելու վայր չընկնի և մի ձեռին մի վառած մեղրամոմ, մյուսին մի թաշկինակ առած՝ պարում-հինան խաղացնում, նրա շուրջն էլ հարս ու աղջիկ պարում էին: Մոտ կես ժամ փեսացուի տան դռանը այսպես պարելուց հետո, հինան հանձնում էին մի երկու երիտասարդի և դավուլ-զուռնի առաջնորդությամբ հարս ու աղջիկ գնում էին հարսնացուի տուն: Պետք է նկատել, որ տղամարդիկ չէին գնում: Հարսնացուի դռանը դարձյալ նույն հարսը «հինան» վերցնում դնում էր յուր գլխին և խաղացնում: Ուղեկցողները միանալով հարսնացուի տնից դուրս եկած հարս ու աղջկա հետ՝ պար էին բռնում նրա շուրջը: Կես ժամաչափ այստեղ ևս պարելուց հետո ներս էին գնում և հինա խաղացնողն այստեղ ևս պար գալուց հետո մի

ընծա էր ստանում և հինան հանձնում հարսնացուի մորը: Անմիջապես շաղախում էին հինան և հարսնացուի ձեռներն դնում»:³¹

Սկուտեղ տանելը. Լարում «*բացահայտ հինայի*» հաջորդ օրը փեսայի ընտանիքը երկու մեծ սկուտեղ «խորուշ դեյմե» է պատրաստում ու կեսօրին ուղարկում հարսի տուն: Դրանով հյուրասիրում են բոլոր հյուրերին, իսկ նրանց համար, ովքեր այդ պահին հարսի տանը չեն, ուղարկում են նրանց տները: Այս արարողակարգը ներկայումս ևս տարածված է, այն տարբերությամբ միայն, որ փոխվել են կերակուրները:

Օժիտը. Լարեստանում օժիտ են պատրաստում, հիմնականում, շիաբնակ ընտանիքները իրենց աղջիկների համար: Սունիաբնակ գյուղերի բնակչության մեծ մասը, համատեղ կյանքի համար անհրաժեշտ իրերի ձեռքբերման հոգսը դնում են տղայի ընտանիքի վրա: Որպես օժիտ աղջիկը կարող է տանել գրեթե ամեն ինչ՝ սկսած հագուստից մինչև կենցաղային իրեր ու տեխնիկա: Երբեմն բարեկեցիկ ընտանիքի աղջիկները կարող են իրենց թույլ տալ թուրքական գորգ տանելու՝ որպես օժիտ: Սա աչքի ընկնող հանգամանք է: Փեսայի համար զոքանչը ևս նվերներ է պատրաստում՝ հիմնականում հագուստ: Նախկինում այս ամենը երգ ու պարով էին տանում փեսայի տուն:

Տղայի մայրը ևս հարսի համար մանրակրկիտ պատրաստություն է տեսնում, որի ժամանակ հրավիրում է հարևան ու բարեկամ կանանց, որպեսզի տեսնեն ու եթե նվեր ունեն՝ տան: Հետաքրքիր է այն հանգամանը, որ այս պարագայում ևս մրցակցությունը ընտանիքների միջև մեծ է, քանի որ շատերը արտագնա աշխատանքի են գնում Ծոցի երկրներ, ու փոքրիշատե ապահովված են դրամով:

Որոշ բնակավայրերում, ընդունված է այդ սովորության ճիշտ հակառակը՝ հաչսնաձուն՝ աղջիկը օժիտ որպես այդպիսին, չի տանում, բացի մի քանի սպասքի պարագաներից:

Փեսայի գլուխը սափրելը. Լարի շրջակա բնակավայրերում, հարսանիքի օրվա կեսօրին տեղի է ունենում մի ծիսակարգ ևս, որը վերաբերում է միայն փեսային: Այդ

³¹ Ե. Լալայեան, Նոր-Բայազէտի գաւառ կամ Գեղարքունիք, էջ 22:

արարողությունը կոչվում է «գլուխ սափրել»: Սրա ժամանակ փեսան հեծնում էր ձին ու հարևանների ու բարեկամների ուղեկցությամբ գնում գյուղից դուրս՝ մի ջրամբարի կամ ջրհորի մոտ: Այստեղ սկսվում է երգ ու պարը, որի ընթացքում վարսավիրը սափրում էր տղայի գլուխը, որից հետո ամբողջությամբ փոխում էին նրա հագուստը: Փեսան նստելով իր ձին՝ բավականին հեռանում է հարազատներից, ու կրկին վերադառնում: Գյուղ վերադառնալիս նրան դիմավորում ու նվերներ են նետում, հիմնականում փող, ու երգ ու պարով ուղեկցում իր տուն: Որոշ գյուղերում, փեսան իր տուն գնալու փոխարեն գնում է հարսի տուն:

Էվազում փեսայի գլուխն իր տան բակում են սափրում: Երբեմն էլ գետնին կտոր են փռում, որի վրա բոլոր ցանկացողները փող են դնում, սա մի տեսակ նյութական օգնություն է դառնում նորաստեղծ ընտանիքին:

Այս ամենից հետո փեսայի փոքր քույրը կամ հարազատ կանանցից մեկը նրա աչքերին սուրմա է քսում: Հարկ է նշել, որ այս արարողությանը բավական հարգանքով են վերաբերվում, քանի որ համարում են, թե մարգարեի քույրն է իր եղբոր աչքերին սուրմա քսում:

Կան գյուղեր, որտեղ սուրման քսում են այն ժամանակ, երբ փեսան արդեն պատրաստ է հարսի տուն գնալու: Լարում այս ծիսակատարությունը չի կատարվում, սակայն դրա փոխարեն նախկինում փեսային կապա էին հագցնում, որն այժմ իր տեղը զիջել է կոստյումին՝ տաբատ և բաճկոն:

Հարսանիքը

Երբ փեսան արդեն պատրաստ է, նրան երգ ու պարով ուղեկցում են հարսի տուն, որտեղ նրա ոտքերի տակ աղջկա հայրը ոչխար է մատաղ անում, իսկ փեսան, անցնելով թափվող արյան միջով, մտնում է հարսի տուն:

Փեսայի գլուխը սափրելու ողջ ընթացքում «լալա բիբին» աղջկա տանը զարդարում է հարսին: Դա տևում է մի ամբողջ օր: Հարսին նստեցնում են աթոռին, ձեռքերի վրա երկու հատ թաշկինակ գցելով, որը զարդարանքի մի մասն է կազմում: Հարսը պետք է նստի առանց աչքերը թարթելու, իսկ որոշ վայրերում սովորույթը պահանջում է, որ հարսը նստի աչքերը փակ: Այս ամենը երբեմն մինչև երեք օր տևում

է, այսինքն՝ նույնիսկ առաջին հարսանեկան գիշերվանից հետո էլ հարսը երկու օր այդպես զարդարված նստում է, որպեսզի կանայք գան ու տեսնեն իրեն:

Փեսան հարսին գտնում է աթոռին նստած՝ գլուխն ու դեմքը ծածկած սպիտակ քողով: Որպեսզի նա կարողանա տեսնել իր ապագա կնոջ դեմքը, պետք է ոսկե իր, ժամացույց կամ էլ վզնոց նվիրի նրան: Այնուհետև, հարսի եղբայրը կամ քեռին, երբեմն նաև հայրը հարսի ու փեսայի գլուխները երեք անգամ հպում են իրար՝ որպես միասնության ու համերաշխության նշան:

Երբեմն սա անում է փեսայի քույրը, կամ նորապսակների ննջարանում՝ փեսայի մայրը, որից հետո փեսայի հետ աղոթք են ասում:

Որոշ գյուղերում այս սովորույթը արգելված է հարսի մերձավորներին, քանի որ նրանք հավատացած են, որ մինչև փեսան դուրս չգնա հարսի տնից, նրանք (հարսի մերձավորները) իրավունք չունեն սենյակից դուրս գալու, դա համարելով վատ նշան: Երբեմն, այս սովորույթի կատարման համար մասնակցում են երեքական մարդ հարսի և փեսայի կողմից, իսկ հարսի գիրկը տղա երեխա են տալիս, որպեսզի մյուս տարի տղա լույս աշխարհի բերի:

Հայոց մեջ ևս ամենուրեք տարածված էր այս սովորույթը: Ղարադաղում, օրինակ՝ տղայի տանը հարսը մտնում էր իրեն հատկացված *օթյակը*, փեսացուի մայրը գալիս էր նրա մոտ, օրհնում, համբուրում է ճակատը, նվիրում է մատանի, արծաթ դրամ կամ զարդ և առաջարկում է նստել: Նորահարսարսը, արժանանալով սկեսուրի բարի մաղթանքներին, նստում էր: Նորահարսի գիրկն էին տալիս 1-6 տարեկան մի տղա երեխա, որ նրանց առաջնեկը տղա լիներ:³²

Սրանից հետո հարսը հրաժեշտ է տալիս ծնողներին ու հարազատներին, որոնք նրան դռնից դուրս են թողնում՝ Ղուրանը գլխավերևում պահելով, լացով ու տարբեր բարեմաղթանքներով:

Որոշ գյուղերում սովորույթ կա հարսի գոտում մի փոքր կտորի մեջ փաթաթած հաց ու պանիր դնել, որպեսզի լիությամբ մտնի իր ամուսնու տուն: Այստեղ կրկին հացի դերն է ընդգծվում:

³² Հ. Հովսեփյան, Ղարադաղի հայերը, հ. I, Ազգագրություն, Եր., 2009, էջ 327-328:

Սովորույթ կա նաև հարսանիքի օրը հարսի հորը տալ պայմանագիր, որը վկայում է երկու ընտանիքների միջև պայմանավորվածության մասին՝ հարսին տրվելիք գումարի չափի առկայությամբ: Սա ծանրակշիռ մի փաստաթուղթ է, որի բացակայության դեպքում երբեմն հայրերն արգելում են փեսաներին իրենց աղջկան տնից դուրս տանել:

Երբ հարսը հասնում է փեսայի տուն, տղայի հոր պատվերով ոչխար են մատաղ անում նորապսակների ոտքերի տակ, որոնք, անցնելով թափվող արյան միջով, մտնում են տուն: Այստեղ հարսին որպես նորամուտ, փեսան նվեր է տալիս, ու հայտարարում, որ այսուհետ տունը իր ամեն ինչով պատկանում է երկուսին հավասարապես: Որոշ շրջաններում ուղտ կամ ոչխար են նվիրում, իսկ ներկայումս խոստանում են այցելություն դեպի Մեքքա, Քերբելա կամ Մաշհադ:

Երբ հյուրերը հեռանում են, հարսին ուղեկցում են իր սենյակը, որի դռան առջև նախապես փեսայի մայրը հավա է դնում: Հարսը պետք է անցնի դրա կողքով, ու մի փոքր էլ քսի իր սենյակի դռանը այն «քաղցրացնելու» համար: Հարսն ու փեսան ուղղակի ուտում են հավվան, ու նաև հյուրսիրում մյուսներին: Երբեմն նաև փեսան մեղր կամ դոշաբ է քսում հարսի գլխին՝ սրանով հաստատելով իր գերակայությունը:

Կան բնակավայրեր, որտեղ հարսը հավվայով իր սենյակի դռան վրա գրում է. «*Ալլահ, ով տեր, բարություն*» բառերը, որոնք հետո մաքրում են ու խառնում հողին, որպեսզի որևէ մեկը չկարողանա դա ուտել ու հարսը փորձանքի չհանդիպի:

Եթե նորապսակները տղայի ծնողներից անջատ են ապրելու, ապա հարսը նախ գնում է տղայի հայրական տուն՝ սկեսուրի ձեռքը համբուրելու, որից հետո արդեն գնում են իրենց տուն:

Այս ամենից հետո հարսն ու փեսան մտնում են իրենց սենյակը, որտեղ մնում են երեք օր, սնվելով այնտեղ:

Նախկինում Լարում ամուսնական գիշերվա հաջորդ վաղ առավոտյան հարսին տանում էին բաղնիք: Այս սովորությունը պահպանվում է նաև ներկայումս: Այստեղ է գալիս նաև հարսի մայրը՝ իր աղջկա համար պատրաստած զանազան ուտելիքներով: Կերակուրներ է պատրաստում նաև փեսայի մայրը, որից երբեմն բաժին է հանում նաև հարսի ընտանիքի համար:

Հարկ է նշել, որ եթե առաջին գիշերը փեսան հարսին չի հավանում, ապա հաջորդ առավոտ հավայով նրան տանում են իր հոր տուն, իսկ բոլոր այն ծախսերը, որ կատարվել են մինչև այդ օրը, հետ են վերադարձվում ու բարեկամությունը վերածվում է թշնամանքի:

Չոքանչի ձեռքը համբուրելը. Այն բանից հետո, երբ ամուսնական գիշերը հաջող է անցնում ու փեսան հավանում է իր կնոջը, հաջորդ առավոտ գնում է աղջկա տուն՝ Չոքանչի ձեռքը համբուրելու:

Ընդունված սովորույթներից մեկի համաձայն աղջկա մայրը կոճապղպեղով (իմբիր) հալվա, ավանդական հաց ու աղջկա հագուստներով ճամպրուկն է ուղարկում փեսայի տուն:

Որոշ բնակավայրերում նորապսակների մայրերը հալվա են պատրաստում՝ հյուրասիրելու իրենց ազգականներին, ովքեր նրանց տներն են գնում՝ նորապսակներին նվերներ տալու: Կան տեղեր էլ, օրինակ, որտեղ հալվա պատրաստելու սովորույթ չկա, ուղղակի հարսանիքի հաջորդ առավոտ փեսան իր բարեկամներով գնում է Չոքանչին տեսնելու:

Լարում, առաջին գիշերվա հաջորդ առավոտ փեսայի ողջ բարեկամությունը հավաքվում է նրանց տանը՝ համտեսելու հարսի մոր ուղարկած հալվան: Երկու օր հետո, երեկոյան արդեն փեսան իր բարեկամների մի խմբով գնում է Չոքանչին տեսնելու:

Ներկայումս կան գյուղեր, որտեղ ընդունված է Չոքանչի ձեռքը համբուրելու օրը վերջինիս կողմից իր փեսայի ընտանիքի բոլոր անդամներին նվերներ տալը: Նվերները հիմնականում հագուստի տեսքով են լինում:

Նախկինում, հարսը իրավունք չուներ քառասուն օր տնից դուրս գալու: Աղջկա մոր ձեռքը համբուրելու սովորույթից հետո (որն, ի դեպ, եթե չէր արվում, Չոքանչը իր աղջկան տեսակցության չէր գնում), վերջինս իր բարեկամ կանանցով գնում էր աղջկա տուն՝ նրան տեսնելու ու նվերները տալու: Այս սովորույթը ներկայումս շատ տարածված է, որի ժամանակ մարդիկ հրավիրվում են հարսի օժիտը տեսնելու:

Հարսի հյուրընկալությունը հայրական օջախում. Սովորաբար հարսին հայրական տուն են հրավիրում հարսանիքից քառասուն օր հետո: Հրավիրվում են նաև փեսային, նրա ընտանիքի անդամներին ու մոտ ազգականներին՝ հարսի տանը ընթերելու:

Երբեմն փեսան մենակ է գնում զոքանչի տուն, իսկ հարսանիքից հետո յոթերորդ օրը հարսը ևս իրավունք է ստանում մոր տուն գնալու:

Որոշ գյուղերում, ամուսնության երրորդ օրը նորապսակները գնում են բաղնիք, որից հետո աղջկա հոր հրավերով՝ տղայի բարեկամները ևս մասնակցում են հարսի հայրական տանը կազմակերպված ընթերիքին:

Ընդունված է նաև, որ հարսանիքի մյուս օրվա նախաճաշի և ընթերիքի պատրաստությունը աղջկա մայրը տեսնի, որը ուղարկում է փեսայի տուն: Այստեղ աղջկա օժիտը հարսանիքից յոթ օր հետո են տանում:

Հարսանիքից երեք օր հետո մարդիկ, իրենց նվերները տալու նպատակով, գնում են հարսի տուն: Հատկանշական է, որ հենց այս նվերներով էլ կազմվում է հարսի օժիտը: Իսկ զոքանչի ձեռքը համբուրելու երեկոյան, աղջկա հայրը նրան ոսկի և քաղցրավենիք է նվիրում, որը դնում է աղջկա ոտքերի մոտ:

Եվ որպես վերջաբան, բերենք մի հետաքրքրական հանգամանք, որը ևս տարածված է Լարեստանում ու ունի հին արմատներ: Այստեղ, եթե փեսան գնում է արտագնա աշխատանքի, հարսանիքից հետո առաջին ճամփորդության ժամանակ զոքանչը նրա համար եփած հավ, հաց, պիստակ և հալվա է ուղարկում, իսկ վերադառնալուց հետո, որը սովորաբար երկու տարի հետո է լինում, նրա համար հավի ձու և սոխ է եփում: Լարեստանում հավատացած են, որ օտար ավերում աշխատող մարդկանց համային զգացողությունը փոխվում է ու նրանց համար ամենալավ կերակուրը այդ պահին եփած հավկիթն ու սոխն է: Սակայն, բացի դրանից, տարբեր ժողովուրդների հավատալիքներում, նախկինում հավկիթին վերագրվել են բազմազան գործառույթներով գերբնական հատկանիշներ:

Հայերը հավատում էին, որ ձուն պաշտպանում է չար ոգիներից և չար աչքից: «Ձվին հատկացվում էր ոչ միայն *քաշկերից* պահպանելու զորություն, որի պատճառով

ծու էին ձգում նաև ջրի մեջ երեխային լողացնելիս, այլ նաև չար հայացքը գրավելու՝ երկաթի կամ օրհնված ասեղի պես և նրա հետևանքներն իր վրա վերցնելու։ Ձու էին դնում գորգ կամ շալ գործելիս *դազգահի* կողքին, երբեմն և շերամի մոտ։ գրեթե ամեն տան պատի ամենաերևան տեղում կախում էին զանազան գույնի թելերով ծածկված նախշուն ձու, որը տուն ներս մտնող մեկը հենց անմիջապես նկատի և հայցքը նրան դիպչի։ Որպեսզի ապագայում ոչ մի չար աչք չդիպչի նոր գնած կովին, եզանը, գոմեշին՝ անասունը տուն բերելիս ճակատին ձու էին զարնում։ Ծննդկանին առաջին կերակուրը, որ տալիս էին ձվածեղն էր և պսակադրության ժամանակ փեսային հյուրասիրում էին կրկին ձվածեղով»։³³ Այնպես որ միանգամայն պարզ է դառնում, որ ճանապարհից վերադարձողին ձու հրամցնելը հնագույն հավատալիքի արձագանք է։

Ամուսնությունն ուղեկցվում էր կրոնական բնույթի բազմապիսի գործողություններով։ Դրանք բոլորը մեկ գլխավոր նպատակ ունեն՝ շատ ժառանգներ ունենալ, բարեկեցություն և խաղաղություն ապահովել ընտանիքում։ Կրոնական արարողությունների մյուս շարքը պետք է ամուսնացողների անվտանգությունն ապահովեր, պաշտպանելով երիտասարդներին տարատեսակ չար ուժերից, որոնք, իբր, ամեն քայլափոխում հետապնդում են նրանց։

Այդ արարողությունների մի մասը, որ հանդիսանում է հին կրոնական մտածելակերպի արտացոլումը, այս կամ այն չափով փոփոխված՝ հասել է մինչև մեր օրերը, շնորհիվ ամուսնության հիմնական իմաստի և ընտանեկան կենցաղի պարփակվածության։ Ավանդական հարսանեկան արարողություններում հատկապես առատ են բնության պաշտամունքի վերապրուկները (կրակի, ջրի, բույսերի ծիսական նշանակությունները), նախնիների պաշտամունքը, իր նշանակությունը չի կորցրել դեմոնոլոգիան և չար ուժերից պաշտպանվելու միջոցները, հատկապես տարածված է չար աչքի «պրոֆիլակտիկան»։³⁴

³³ Ս. Լիսիցյան, Ջանգեզուրի հայերը, Եր., 1969, էջ 309:

³⁴ Н. П. Лобачева, Различные обрядовые комплексы в свадебном церемониале народов Средней Азии и Казахстана. Домусульманские верования и обряды в Средней Азии, М., 1975, с. 301-302.

Հղիություն, ծննդաբերություն և դրան հաջորդող ծիսակատարությունները

Լարեստանում ամուսնության արարողությունից հետո, փեսայի ընտանիքում հատկապես սկսվում է հետաքրքիր մի շրջան: Նրանք անհամբերությամբ սպասում են իրենց հարսի հղիության լուրին, ու եթե այն ձգձգվում է մինչև երկու տարի, ապա հարսի երեսով տալու իսկական առիթ է դառնում, իսկ ամուսինը ստիպված երկրորդ կին է բերում:

Հնում մինչև կինը չէր հղիանում, չպետք է ամուսնու հետ տնից դուրս գար:³⁵ Այս կապակցությամբ նույնիսկ թևավոր խոսք կա. «քանի դեռ կինը երեխա չունի, օտար է»:³⁶ Որոշ բնակավայրերում եթե կինը երեք տարի երեխա չի ունենում, նրա անունը գրանցում են գյուղի չբեր կանանց ցուցակում, որից խուսափելու համար ամուսինները պարտադրում էին իրենց կանանց, այդ ցուցակում չհայտնվելու համար, շուտ հղիանալ: Եթե հղիության բացակայությունը կապված է առողջական խնդիրների հետ, ապա նախ փորձում են այն բուժել ավանդական մեթոդներով: Հարկ ենք համարում նշել, որ ամուսնալուծությունը ամոթալի էին համարում, բայց երկրորդ կնոջ տուն բերելը այդքան էլ հեռու չէր տղամարդուց:

Նախկինում, կնոջ հղիությունը պարզելու միակ միջոցը նրա դաշտանի ուշանալու փաստն էր երկու կամ երեք ամսով, որից էլ կռահում էին նրա հղի լինելը:

Հղի կնոջ սննդի պահանջը. Լար քաղաքում հնուց ի վեր սովորույթ է, որ կնոջ հղիության երրորդ ամսում նրա մայրը իր դստեր համար ընտիր ուտելիքներ պատրաստի և ուղարկի: Սա շատ կարևոր ծիսակարգ է, հատկապես, երբ առաջնեկը պետք է ծնվի: Իհարկե, այս հոգսը միայն աղքատ մոր ուսերին չէ, այլ հավասարապես ընկած է նաև ամուսնու ընտանիքի վրա: Ուշադրությունն իր սահմաններն անցնում է հատկապես երբ կինը տան միակ հարսն է, կամ ուշ է հղիացել, կամ էլ հայրական տան միակ աղջիկն է: Բավական է, որ նա ինչ-որ բան ցանկանա ուտել, իր և ամուսնու ողջ բարեկամությունը, առանց բացառության, գետնի տակից էլ լինի՝ գտնում են նրա սրտի

³⁵ Հեղայաթ, Սադեղ, «Ֆարհանգ-ե ամյանե-յե մարդոմ-ե Իրան», չափ-ե չահարդահում, նաշր-ե չեշմե, Թեհրան, 1381/2002թ., էջ 83

³⁶ Հասանզադե, Ամնե և Անսարյան, Սեմինե, «Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե մարդոմ», վա «Այիհինհա-յե զայեշ-ե մարդոմ-ե շահր-ե Լար», էջ 172

ուզածը: Այս մասին բավականին հանգամանալից ներկայացված է նաև Սադեղ Հեղայաթի աշխատություններից մեկի մեջ:

Նաև հղի կնոջ սննդի պահանջով տարեց կանայք փորձում են կռահել նրա ապագա երեխայի սեռը: Եթե կինը այս ընթացքում շատ խնձոր ու քաղցրեղեն է ուտում, ապա հավատացած են, որ երեխան տղա է լինելու, իսկ եթե հակված է թթու ուտելիքներին՝ աղջիկ:³⁷ Եթե հղի կնոջ մոտ որևէ ուտելիքից են խոսում, ու դա գրգռում է նրա ախորժակը, ապա այդ կերակուրը անպայման եփում են նրա համար, քանի որ վստահ են, որ եթե հղիի աչքը մնա որևէ ուտելիքի վրա, ապա նրա երեխայի աչքերը կունենան բաց կապտականաչավուն երանգ, իսկ դա իսլամում այնքան էլ հավանության չի արժանանում: Սրտխառնոցն ու վատ ախորժակը խթանելու նպատակով հղի կնոջը մածուն չեն տալիս, փոխարենը, բարերար են համարում կաթնաշոռի ազդեցությունը:

Պարանոցից ղուրան կախելը. Լարեստանի շիաբնակ շրջաններում, կնոջ հղիության հինգերորդ ամսում, երբ երեխան մոր արգանդում արդեն շարժվում է, ընդունված է հատուկ մի ծիսակարգ անցկացնել, որը կոչվում է «Ղուրանը գցել պարանոցից»: Սրան մասնակցում են բոլոր հարևաններն ու ցեղակից բարեկամները, որոնք Ղուրան են կարդում ու տարբեր աղոթքներ անում ապագա մոր ու երեխայի բարեկեցության համար: Այստեղ հյուրասիրության ողջ պատրաստությունը տեսնում է աղջկա մայրը:

Նախկինում, տատը, մորեղբայրը կամ էլ սկեսուրը հարսի պարանոցից մի թալիսման էր կախում, որը պետք է նրան ու երեխային պաշտպաներ հղիության հինգից մինչև իններորդ ամիսների ընթացքում:³⁸ Այս թալիսմանը կազմված էր

³⁷ Հեղայաթ Սադեղ, էջ 37-38:

³⁸ Նախկինում Լարի բնակչության շրջանում կար թալիսմանի երեք տեսակ: Կարմիր գույնովը նախատեսված էր հղիության ընթացքի համար, սպիտակը, որը փափաթում էին կտորի մեջ, պետք է ավելացնեք ծննդկանի կաթը, իսկ երրորդը կապում էին նորածնի ականջին՝ ականջի հավանական ցավը կանխելու համար: Այս թալիսմանները քարից չէին և պատրաստվում էին շուկայում: Կամ էլ բոլոր նրանք, ովքեր ունեին այս թալիսմաններից, փոխանցում էին իրենց բարեկամ կամ հարևան հղի կանանց: (Վերցված է «Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե մարդում»-ից, շոմարե-յե 40:; Մադալե-յե «Այիհնհա-յե զայեշ-ե մարդում-ե շահր-ե Լար» Հասանգադե, Ամնե և Անսարյան, Սեմիե....հոդվածից, էջ 179)

քառակուսի կարված, լուցկու տուփի չափ, փոքրիկ պարկից, որի մեջ դրված էր Ղուփանից մի հատված և ուրց, դրվում էին նաև չար աչքից պաշտպանող որոշ իրեր: Թալիսմանի պատրաստումը աղջկա մոր պարտականությունն էր: Ներկայումս որպես թալիսման մայրը իր հղի աղջկան շրջանաձև կախազարդով ոսկե շղթա է նվիրում, որի վրա ևս աղոթք է գրված:

Հետաքրքրական է, որ սուննի բնակչության շրջանում այս սովորույթը, ինչպես նաև նորաձևի համար օժիտ պատրաստելը տարածված չեն:

Նորաձևի օժիտը. Կնոջ հղիության յոթերորդ ամսում նրա մայրը սկսում է զբաղվել ապագա երեխայի օժիտի (օրորոցի) պատրաստությամբ: Այն իր մեջ ներառում է հետևյալ պարագաները. օրորոց, բարուրի համար նախատեսված կտորներ, շորեր, աչքի ուլունք և այլ չարխափան թալիսմաններ ու պահպանակներ, ինչպես նաև երեխային կերակրելու սպասք, յուղ և այլ մթերքներ: Նվիրում են նաև արծաթե տաշտ՝ երեխային լողացնելու համար: Աղջկա մայրը, բացի երեխայից, հագուստ է նվիրում նաև աղջկան, որը հիմնականում կանաչ գույնի է լինում և նախատեսված է յոթերորդ՝ բաղնիքի օրվա համար: Նվերները փեսայի տուն հասնելուց հետո, նրա բոլոր բարեկամները հրավիրվում են դրանք տեսնելու, ու հանձնելու իրենց նվերները: Ինչպես նաև նորապսակ հարսներին՝ «տարոսը ձեզ» են մաղթում:

Այստեղ կրկին կարելի է անդրադառնալ կանաչ գույնին, որը Լարեստանի բնակչության շրջանում սուրբ ու բախտաբերության նշան է համարվում: Սկսած նորահարսի հինա դնելու օրվա հագուստից մինչև նորաձևի պարագաները, հիմնականում օգտագործում են կանաչ գույնի հագուստ ու կտորեղեն:

Հատկանշական է, որ Լարեստանում նորաձևի օժիտ պատրաստելը համատարած երևույթ չէ: Օրինակ, որոշ գյուղերում երեխայի հագուստի և այլ պարագաների պատրաստումը հոր և մոր պարտականությունն է: Լարում և այլ վայրերում դրանով զբաղվում է ծննդկանի մայրը:

Նշենք, որ վերը նշված երկու սովորույթները միայն կիրառվում են առաջնեկի համար:

Ծննդաբերություն

Հնում երեխայի ծնունդն ընդունում էր տատմայրը: Աղջկա մայրը, սկեսուրը, ցեղակից ու հարևան մի քանի կանայք շտապ հավաքվում էին ու տարբեր խոտաբույսերից դեղ պատրաստում, որը պետք է մեղմացներ ծննդաբերության անտանելի ցավերն և արագացներ ընթացքը: Երբեմն կինը կարող էր ժամերով ցավի մեջ լինել, բայց երեխան չծնվեր: Նման դեպքերում հավատացած էին, որ այդ ցավը կնոջը գալիս է դժոխքից, ու դրախտը կթեթևացնի այն: Այս ընթացքում հղի կնոջ համար *գյալեյաքի* էին պատրաստում, որի մեջ տարբեր բույսեր էին խառնում: Երբեմն «մարիամի խոտ» էին օգտագործում, որը բերվում էր Մեքքայից ու օգտագործվում էր ծննդաբերության ցավերը մեղմացնելու ու պրոցեսն արագացնելու նպատակով:

Հին ժամանակներում կինը ծննդաբերում էր տանը, աղյուսների վրա,³⁹ միայն թե սկզբում գետնին մեխ էին խփում չար ոգիներից՝ ալերից պաշտպանելու նպատակով:⁴⁰ Այնուհետև գետնին արմավի խսիր էին փռում, որը խառնած էր անծրևից հետո գետերում մնացած տիղմի հետ ու վրան չորս հատ աղյուս դնում: Վստահ էին, որ այս աղյուսների վրա ավելի հեշտ է ուժ տալն ու ծննդաբերելը: Երբ տեսնում էին, որ հիմնական ցավն արդեն սկսվում է, կանանցից մեկը անցնում էր կնոջ գլխավերևը, իսկ տատմայրը ծննդաբերող կնոջը շամփուր էր տալիս, որպեսզի նա այն բռներ ատամներով, կարողանար ուժ տալ ու արագ ազատվեր:

Երեխայի ծնվելուց հետո տատմերը կտրում էր պորտն ու կապում: Կնոջ հաջորդ երեխաների սեռը գուշակում էին այս ծնված երեխայի պորտալարի գույնով: Եթե այն կանաչ երանգ ունենար, ուրեմն հաջորդ երեխան տղա էր լինելու, իսկ եթե սպիտակավուն՝ աղջիկ:

Եթե ծննդաբերությունը դժվար էր ընթանում, մեկին ուղարկում էին կտուր, որպեսզի այնտեղից աղոթք ասեր: Նրան միանում էր նաև ծննդկանի մայրը: Նրանք

³⁹ Հնում, Իրանում, և շատ այլ արաբական երկրներում աղյուսի վրա ծննդաբերելը բավականին տարածված էր: Սրա խորհուրդը կայանում էր նրանում, որ մարդիկ ստեղծված են հողից ու մահվանից հետո կրկին հող են դառնալու: Սրանով է պայմանավորված հետևյալ դարձվածքների իմաստը. «աղյուսի վրա ընկնել» կամ «աղյուսից ընկնել»՝ ծնվել, իսկ «գլուխը դնել աղյուսին»՝ մահանալ: Վերցված է «Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե մարդում»-ից, էջ 195

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 195

խնդրանքով դիմում էին սուրբ Ֆաթիմային, որպեսզի օգնի ծննդաբերող կնոջը ու մոր մարմինը բարեհաջող անջատի երեխայի մամնից:

Տղա երեխայի լույս աշխարհ գալուց բոլորը ողջագուրվում էին ու աչքալուսանք տալիս, բայց եթե աղջիկ էր ծնվում, մեկից մի շուկ անգամ դուրս չէր գալիս:

Կան գյուղեր, որտեղ սովորության համաձայն, տղա երեխա ծնվելիս՝ երկու ոչխար էին մատաղ անում ու բաժանում, իսկ աղջկա դեպքում՝ մեկը: Լար քաղաքում ներկայումս նույնպես երեխայի ծնվելուն պես ոչխար են մատաղ անում ու բաժանում հարևաններին:

Երեխայի ծնվելուց անմիջապես հետո *լալան* թեթևակի հարվածում է նրա հետույքին, որպեսզի երեխան սկսի լաց լինել ու այդ կերպ բացվի շունչը: Այնուհետև նրան փաթաթում են մաքուր շորով: Հարկ է նշել, որ ծննդաբերության ժամանակ օգտագործում են հիմնականում սև գույնի շորեր, նույնիսկ երեխայի բարուրաշորը: Սա արվում է երեխային և ծննդկանին չար աչքից, ալերից ու ջիններից պաշտպանելու նպատակով:⁴¹

Որոշ վայրերում կնոջ ընկերքը գցում են հոսող ջրի մեջ, թաղում են հողի տակ, կամ էլ գցում են բարձր ծառի ճյուղերին, որպեսզի չորանա ու հասու չլինի կենդանիներին: Մարդիկ հավատում էին, որ եթե որևէ գիշատիչ կենդանի այն ուտի, ապա երեխան կհիվանդանա:

Երեխային բարուրելուց հետո, կանանցից մեկը նրան դնում էր օրորոցի մեջ: Այս ընթացքում տատմերը նստում էր նոր ծննդաբերած կնոջ որովայնին, որպեսզի ընկերքից հետո եթե մնացած վնասակար հեղուկներ կան, դուրս գան ու հետագայում բորբոքումներ չլինեն: Այնուհետև կնոջ փորը մի կտորով շատ ձիգ կապում են, որպեսզի այն հեշտությամբ հավաքվի ու հղիության հետքերն արագ անցնեն: Եթե կինը վերքեր ու պատռվածքներ է ունենում, ապա դրանք մշակում են տեղական ավանդական դեղամիջոցներով:

Ալերից պաշտպանվելու ձևերը. Հնում, երբ տները հիմնականում փայտով ու աղյուսով էին կառուցվում, երկաթ գրեթե չէր օգտագործվում, մարդիկ հավատում էին, որ երեխայի ծնվելուց հետո մինչև քառասուն օր տան շուրջը մի առեղծվածային էակ է

⁴¹ Հասան Զադե և Անսարյան, էջ 181:

պատվում՝ ծեր կնոջ, երբեմն նաև տղամարդու տեսքով, կարմիր մազերով ու մեծ քթով: Սա կոչվում էր *ալ*, որը գալիս էր գողանալու ծննդկանի կամ նորածնի լյարդը, ու մինչև քառասուն օր ձեռք չէր քաշում տնից: Այս ամենը կանխելու նպատակով, գարին ներկում էին կանաչ գույնով ու ցանում օրորոցի ու մոր ներքնակի վրա:

Երեխայի ծնվելուց հետո մորը տեղափոխում էին սենյակ և դեմքը պատում սև գույն ունեցող մի նյութով: Սրանով ծննդկանի այտերին, ճակատին, ձեռքերին ու ոտքերին, ինչպես նաև պատին՝ նրա գլխավերևում խաչ էին անում: Այնուհետև, իրար հետ ոլորած սև ու սպիտակ, կամ կանաչ ու սպիտակ թելերով կապում էին նորածնի ու մոր աջ բազուկն ու ձախ ոտքը:

Մորն ու մանկանը ալերից պաշտպանելու մի այլ եղանակ էր նրանց շուրջը փայտով շրջան գծելն ու միաժամանակյա կանանց երկխոսությունը, որում տարբեր սրբերի անուններ էին հիշատակում: Այնուհետև այդ փայտը դնում էին ծննդկանի բարձի տակ, որը նա յոթերորդ, այսինքն լողանալու օրը հետը տանում էր բաղնիք:

Նման սովորույթ կար նաև հայերի մեջ. որպեսզի երկունքի ժամանակ ներկա գտնվող *քաշկերը* և *հալերը*⁴² այսինքն *ալերը*, չվնասեին ծննդկանին և մանկանը, տատմերը կնոջ շուրջը, հատակին շրջանագիծ էր գծում շամփուրով: Երբեմն նաև օդի մեջ էր շրջան գծում և կնոջ շուրջը պարան էր գցում, որպեսզի ալը խճճվեր և չկարողանար հասնել ծննդկանին:⁴² Ալերից ու նրանց հասցրած վնասից մորն ու երեխային պաշտպանում էր նաև ձիու պայտը, մկրատը, ինչպես նաև կանաչ գույնի կտորը, որոնք ևս դնում էին կնոջ գլխի տակ:

Հավատում էին, որ ալը շատ տարածված չար ոգի է, ըստ որում նրա անվանումները մի քանի տարբերակ ունեն: Այսպես, տաջիկների հավատալիքներում այն կոչվում է *ալմաստի*: Եթե ծննդկանը մենակ մնա, ալմաստին կովի կերպարանքով կմտնի նրա մոտ, կպոկի սիրտն ու լյարդը, կուտի և ջուր կխմի: Ալմաստին կարող է հայտնվել էգ կամ որձ դեղին կովի, անգամ՝ մարդու կերպարանքով: Էգ ալմաստին ավելի վտանգավոր է կանանց համար. նա բազմաթիվ հյուսեր ունի, որոնք նրան ամբողջովին ծածկում են, մազերը դեղին են, մարմինը մազերով է ծածկված: Ալմաս-

⁴² Ս. Լիսիցյան, նշվ. աշխ., էջ 202:

տին գետերի մոտ է ապրում, լքված ջրաղացներում, թափառում են ամենուրեք, նրանց ուղեկցում է չար ոգիների զորքը: Նրանց տեսնողն անզգայացած վայր է ընկնում:

Երեխայի համար վտանգավոր են բոլոր չար ոգիները՝ և՛ ալմաստին, և՛ աջենան, և՛ դևը: Աջենան ամենուրեք թափառում է մարդու, կովի, շան, ավանակի, կատվի կերպարանքով: Նա կարող է այնպես վնասել կնոջը, որ նրա զավակները չապրեն:⁴³

Մինչև քառասունքը լրանալը երեխային երբեք մենակ չէին թողնում սենյակում, ինչպես նաև այնտեղ պարտադիր կարգով Ղուրան ու աղոթած ջուր էին դնում: Ներկայումս էլ դեռ մարդիկ կան, ովքեր հետևում են այդ սովորությանը:

Նախկինում, եթե մեկը դիվահար էր լինում ալերից, նրան հանում էին բակ ու գոգը գարի լցնում, եթե ձին ուտեր նրա գոգից, ուրեմն ապաքինվելու հույսը մեծ էր, իսկ չուտելու դեպքում մտածում էին, որ մահը հեռու չէ:

Մանկան բուժամիջոցներն ու ծննդկանի օրակարգը. Ծննդաբերությունից հետո, մինչև կնոջ բաղնիք գնալը, որը սովորաբար լինում էր յոթերորդ կամ տասներորդ օրը, տատմայրն ամեն առավոտ ու երեկո գնում էր ծննդկանի տուն նրա և երեխայի որպիսությունն իմանալու նպատակով: Առաջին օրը ծննդկանին Մեքքայից բերած մի նյութով, որը կոչվում է «*մումիո*»,⁴⁴ յուղով ու ջրով խառնած մի զանգված են խմեցնում, որը պետք է շուտ բուժի վերքերը: Օգտագործում են նաև դառը դաղձի ու անիսոնի թուրմը: Զորրորդ օրը նրան չորս տարբեր բույսերի սերմերից պատրաստած դեղամիջոց են տալիս:

Ծննդկանի սննդակարգը բաղկացած է հիմնականում բրնձից, տնական հավի մսից, աբգուշթից, բրնձի ալյուրի հալվայից, հավկիթից, յարդից, խորոված սմբուկից, որը հատկապես կարևորում են, ու պարտադրում, որ օրվա մեջ գոնե երկու կիլոգրամ ուտի: Բանառույե գյուղում ծննդկանին մինչև քառասունքը լրանալը յարդ չեն տալիս ուտելու, որպեսզի հանկարծ ալերը չգան հետևից: Նորաթուխ մայրիկին սառը ուտեստներ խորհուրդ չեն տալիս ուտել, քանի որ այդ սառնությունը կարող է կաթի միջոցով անցնել փոքրիկին, ու վերջինիս մոտ փորացավի պատճառ դառնալ:

⁴³ А. Л. Троицкая, Рождение и первые годы жизни ребенка у таджиков долины Зеравшана. Советская этнография, 6, М.-Л., 1935, с. 112.

⁴⁴ *Մումիո*, լեռնային բալասան, ժողովրդական բժշկության մեջ կիրառվում է ավելի 2000 տարի: Օգտագործվում է ոսկորի կոտրվածքի, բրոնխային ասթմայի, տուբերկուլյոզի, ստամոքսաղիքային համակարգի, մաշկային հիվանդությունների բուժման և վերքերի ապաքինման համար:

Տավարի միսը ևս օգտագործում են չափավոր՝ ավելորդ ճարպակալումից ու ստամոքսի խոցից կնոջը զերծ պահելու նպատակով:

Կաթնարտադրությունը խթանելու նպատակով կնոջը քաղցր կաթնով ու խուրմա են տալիս, որը շարունակվում է քառասուն օր: Երեխայի ծնվելուց անմիջապես հետո նրա քիմքին Քերբալայից բերված աղոթած հողի ու մեղրի խառնուրդ էին քսում, որպեսզի բերանը քաղցրանար ու «*դարդ ու ցավից*» հեռու մնար: Սա անում էին նաև քանի որ նաև հավատացած էին, թե երեխայի քիմքը ծնվելիս ցածր է լինում ու այդ կերպ բարձրացնում են այն, որպեսզի հեշտությամբ կարողանա մոր կուրծքը բռնել:⁴⁵

Հնում նարածին երեխային անմիջապես խուրմայի հյութ էին տալիս, որը պետք է մաքրեր նրա կերակրափողն ու աղիքները, իսկ մոր կաթն ուտում էր արդեն հաջորդ օրվանից: Եթե երեխան ջերմում էր, նրան անիսոնի ու մուգ դաղձի թուրմ էին խմեցնում:

Լարի շրջանում տարածված է այն կարծիքը, որ եթե հղիության ընթացքում քթի վրա մուգ պիգմենտներ են հայտնվել, ապա այն կարելի է անցկացնել ոչ ուշ, քան երեք օրվա ընթացքում ուլի երիկամ ուտելով, որը համեմունք են կարմիր թանաքաբույսով: Նախկինում վիժման նպատակով օգտագործել են քրքումի եփուկ ու հավատացել, որ եթե պտուղը տղա լինի, ավելի հեշտ կընթանա պրոցեսը:

Լարեստանում բուժիչ նպատակով մրգեր շատ են օգտագործում, հատկապես նուռ ու բենգալական սերկևիլ: Նռան կեղևի եփուկը տալիս են հղիանալու հետ խնդիրներ ունեցող կանանց: Այս խնդիրը վերացնելու համար կիրառվում է նաև իմբիրի և շաքարի թուրմը, որն օգտագործում են երեք օր անընդմեջ: Նախկինում երեխա չունեցող զույգին խունկ, շաքար ու ջրամբարի տիղմ խառնած հալվա էին տալիս, որը պետք է օգներ բեղմնավորմանը

Բաղնիք գնալու օրը. Յոթ կամ տաս օր անցնելուց հետո նորածնին իր մոր հետ տանում են բաղնիք: Դրա նախորդ երեկո մի քանի բույսերից ու յուղից պատրաստած քսուքով պատում են մոր մարմինը, որը պետք է լվանար միայն հաջորդ օրը բաղնիքում: Այնուհետև նրան շուտ-շուտ իմբիրով ու սև պղպեղով թեյ և հավի ձվի դեղնուցով, ծառի խեժով ու շաքարով պատրաստած խառնուրդ են տալիս:

⁴⁵ «Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե ամմե», էջ 184

Հաջորդ օրվա առավոտյան մոր ու մանկան բազուկին ու ոտքին կապած սև ու սպիտակ թելերը քանդում են, որոնք լողանալուց հետո կրկին կապում են: Այդ թելերը քառասունքի բաղնիքից հետո կապում են հղիանալու հետ խնդիրներ ունեցող կանանց թևերին, որպեսզի նրանք էլ երեխա ունենան:

Նախքան մոր ու երեխայի մտնելը բաղնիք, մոր կոշիկի ներբանը վառում են աղյուսով: Այնուհետև նորածնի մորը որովայնի կողմով պառկեցնում են տաք աղյուսների վրա, մեջքին ու ոտքերի տակ տաք գաջ են քսում, որը կես ժամ անց ինքն իրեն պոկվում է մարմնից: Սա արվում է կնոջ մարմինը տաքացնելու ու բոլոր տեսակի մրսածությունից ու ցավերից զերծ պահելու, ոսկորները ամրացնելու նպատակով: Գաջը մարմնից պոկվելուց հետո, *լալան* կնոջ մարմինը քիսայում է, ու երբեմն այս առաջին անգամվա բաղնիքը կարող է մի ամբողջ օր ձգվել: Մոր լոգանքից հետո լողացնում են նաև նորածնին, իսկ պորտը մշակում են կենդանական յուղով ու բուսական թուրմով:

Ծննդկանի՝ բաղնիքից դուրս գալու ժամանակ, դեմքը շփում են լեռնային տարբեր բույսերից պատրաստած տաք թուրմով, որպեսզի մարմնի դիմադրողականությունը բարձրանա և շուտ չհիվանդանա: Այս պրոցեսն արվում է նաև ծննդաբերությունից հետո երրորդ օրը, սակայն առանց բաղնիք գնալու:

Քրքումով և կոճապղպեղով պատրաստված նոսր թեյը օգտակար է փորացավի և փորկապության դեպքում, ինչպես նաև մաքրող միջոց է համարվում ողջ օրգանիզմի համար:

Որոշ վայրերում, նախօրոք դամասկոսյան վարդով և յոթ ուրիշ բույսերով թուրմ են պատրաստում և կնոջ բաղնիքից դուրս գալու պահին քառասուն անգամ լցնում նրա գլխին. դա խորհրդանշում է նրա մաքուր լինելը: Երբեմն նաև սոխ են դնում ոտքի տակ, որպեսզի տրորի ու այդ կերպ հեռու վանի ալերին, քանի որ ալերը փախչում են սոխի ու սխտորի հոտից:

Բաղնիքից հետո հյուրեր են ընդունում ու սկսվում է ճոխ հյուրասիրությունն ու նվերների հանձնումը: Ներկայումս ամուսինը կնոջը տաս կտոր ոսկեղեն է նվիրում՝ ի նշան երախտագիտության, որ իրեն զավակ է պարգևել:

Ընդհանրապես համընդհանուր սովորություն է երեխայի ծնվելու իններորդ օրը տանը խնջույք կազմակերպելը, որին մասնակցում են բոլոր բարեկամները:

Նախկինում, ծննդաբերությունից երեք օր հետո աղջկա մայրը հալվա էր պատրաստում ու բաժանում հարևաններին: Նրանք նույնպես իրենց նվերներն էին դնում ափսեի մեջ ու վերադարձնում:

Հետաքրքրական է, որ որոշ գյուղերում ծննդկանի համար բաղնիք գնալու սովորույթ չկա:

Երեխայի անվանակոչությունը. Հնում, երեխայի անունը ընտրելու համար, սովորաբար թղթի վրա մի քանի անուններ էին գրում և դնում Ղուրանի էջերի մեջ: Պատահականության սկզբունքով հաշվելով, դուրս եկած անունն էլ դառնում էր երեխայի անունը: Անունը երբեմն որոշում էին ընտանիքի տարեց անդամները, որոնք երեխային անվանում էին ի հիշատակ մահացած տատիկի կամ պապիկի:

Եթե ընտանիքում տղա երեխա է ծնվում ու մահանում է, ու եթե նրանից հետո ծնված երեխան կրկին տղա է լինում, նրա անունը «Բեման» են դնում, այսինքն՝ «Մնա Մնաց կամ Մնացական»: Իսկ եթե անընդհատ աղջիկներ են ծնվում՝ «Բավական» են դնում: Եթե տղա երեխա է ծնվում, մուսուլմանների համար սուրբ համարվող մոհարրամ և ռամադան ամիսներին, ապա նրան այդ ամիսների անունով էլ կոչում են: Իսկ չար աչքից հեռու պահելու համար երեխային քնացնում են մաղի տակ ու նրան այդպես էլ կանչում են՝ «Ղորբալ», այսինքն՝ մաղ:

Հայերը ևս մաղն օգտագործել են որպես չարխափան միջոց: Չար ոգիներից նորածին երեխային պաշտպանելու համար, երբ նրան լողացնում էին և բարուրում, դնում էին մեծ մաղի մեջ:⁴⁶

Երբեմն երեխայի անունը որոշվում է ծնվելուց յոթ օր հետո, մեծերի թույլտվությամբ, ու հենց նույն օրը սափրում են նրա գլուխը:

Կան գյուղեր, որտեղ երեխայի ծնվելու չորրորդ օրը նրան դնում են մաղի վրա, ու կողքին էլ դնում մի փոքր աղ, հայելի ու մկրատ: Այս բոլոր առարկաները երեխաներին պաշտպանում են չար ոգիներից: Այնուհետև լողացնում են երեխային, ու որպեսզի նրան հեռու պահեն չար աչքից, նրա համար հոտավետ բույս են վառում: Երեխային

⁴⁶ Ե. Լալայեան, Բորչալուի գաւառ, Ազգագրական հանդէս, գ. IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 259:

լողացնելիս, հատկապես ալերից պաշտպանելու նպատակով, մկրատին կարևոր նշանակություն էին տալիս նաև հայերը: Ե. Լալայանը գրում է. «Երեխային *լողացնում են* մինչև քառասունքը ամեն օր, օրը մի անգամ, ապա՝ շաբաթը երեք անգամ, մեղք համարելով չորեքմուտ, ուրբաթմուտ և կիրակմուտ օրերը որևէ աշխատանք կատարել:

Ամբողջ քառասունքի ընթացքում լողացնելիս մկրատ, շամփուր, դանակ, մեխ են դնում տաշտի մեջ, որպեսզի չարքերը չխփեն երեխային»:⁴⁷

Օրորոցի տակ՝ «զերբանե». Այս հետաքրքիր սովորույթը կայանում է հետևյալում. կնոջ մայրը նախօրոք որոշ քաղցր ու թթու ուտելիքներ է պատրաստում, մեծ սկուտեղի մեջ դասավորում ու դնում օրորոցի տակ, որը կոչվում է «զերբանե»: Երբ հյուր է գալիս տուն, նրան հյուրասիրում են այդ ուտելիքներով. քաղցր ուտելիքները երեխայի բերանը քաղցրացնելու, իսկ թթու ուտելիքները՝ չար աչքից հեռու պահելու համար են: Այս սովորույթը հիմա էլ գոյատևում է Լարեստանում:

Որոշ բնակավայրերում ներկայումս որպես «զերբանե» մայրը աղջկան փող է նվիրում, որին միանում է նաև տղայի մայրը: Երեխայի ծնվելուց տաս օր հետո *լալան*, վերցնելով նվերը, գնում է իր տուն:

Այլ ծիսակատարություններ. Նախկինում նորածին երեխային քառասուն օր հեռու էին պահում *օտար աչքից*, ու բոլոր այն մարդկանցից, ովքեր բացասական էներգիա ունեին, երեխա էին կորցրել կամ էլ չարախոս էին: Սա արվում էր փոքրիկին հիվանդանալուց զերծ հեռու պահելու նպատակով:⁴⁸

Երեխայի քառասունքից հետո, եթե ցանկանում են նրան տանից դուրս հանել, ապա նախ տանում են մոտակա սուրբ վայրերից մեկը, որտեղ նրա համար աղոթք են ասում, մեծ հավաքույթ կազմակերպում ու երեխային նվերներ տալիս:

Թլպատման արարողությունը. Իսլամական երկրներում, այդ թվում նաև Իրանում, թլպատումը շատ տարածված երևույթ է, որը դիտարկվում է որպես մարգարեի թլպատում: Նախկինում, սովորաբար, թլպատում էին տասնհինգ տարեկան հասակում, թաղի հասակակից տղա երեխաներին միասին: Դա, հիմնականում, արվում էր հաղորդման կամ մատաղի տոների ժամանակ: Հավատում էին, որ երեխայի

⁴⁷ Ե. Լալայան, Վասպուրական, Ազգագրական հանդես գ. XX, Թիֆլիս, 1910, էջ 180:

⁴⁸ *Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե ամմե*, էջ 42:

թլպատման ցավերը մեղմելու և մենակ չզգալու համար պետք է աքլոր մորթել կամ էլ կժի պռունկը կոտրել:

Թլպատման նախօրյակին հարևանների և բարեկամների մասնակցությամբ մեծ տոնախմբություն են կազմակերպում, իսկ հաջորդ՝ արդեն նախանշված օրը կանչում են տվյալ տարածքի բժիշկ մասնագետին, ապա երեխաներին կապում են արմավենուց ու նրանց շուրջը սպիտակ կտորով ծածկում: Այնուհետև երեխաների բազուկներին Ղուրան են կապում, իսկ պարանոցներից աղոթքի մի հատված կախում: Բժիշկը, անցնելով սպիտակ կտորի հետևը, որտեղ որ գտնվում են տղաները, թլպատում է նրանց, իսկ այդ ընթացքում հավաքված ծնողներն ու բարեկամները սկսում են ուրախ բացականցություններով ոգևորել նրանց:

Տղաներին սպիտակ, լայն տաբատ էին հագցնում, ու ոչխար մատաղ անում, որի միսը բաժանում աղքատներին: Հրավիրյալների համար նույնպես ճաշկերույթ էին կազմակերպում, որը տևում էր երեք օր: Թլպատող բժիշկը քառասուն օր գնում էր երեխաների վերքերը տեսնելու ու մշակելու: Այդ ընթացքում նրանց արգելվում է շատ կաթ ու քաղցրավենիք ուտել, քանի որ դրանք խոչընդոտում են վերքերի ապաքինմանը:

Երբեմն այս արարողությունը կատարում են, երբ տղաները դառնում են յոթ տարեկան: Իսկ ունևոր ծնողները իրենց երեխաներին տանում են որևէ սուրբ վայր, օրինակ՝ Մաշհադ, և այնտեղ են թլպատում: Նույնիսկ որոշ երեխաների մազերը մինչև թլպատելը չեն կտրում, իսկ կտրված մազերի քաշով աղքատներին ոսկի են բաժանում:

Որոշ գյուղերում տղաների թլպատման տարիքը երկուսից մինչև հինգ տարեկանն է: Նախկինում այն ուղեկցվում էր երաժշտությամբ ու տևում էր հինգ օր: Հինգերորդ օրը երեխային տանում էին բաղնիք ու նրան լողացնելուց հետո, նոր հագուստ հագցնում: Այնուհետև բոլոր հրավիրված հյուրերի հետ գնում էին դաշտ՝ որևէ առվակի կամ ջրամբարի մոտ, ու վերադառնում ճաշի կամ ընթրիքի ժամին, որտեղ նրանց սպասում էր ճոխ հյուրասիրություն:

Մատաղ. Մեկ այլ սովորություն, որը տարածված է մուսուլմանների մեջ, ոչխար կամ այլ կենդանի մատաղ անելն է: Այն արվում է երեխայի լույս աշխարհ գալու առաջին օրերին, ունի կրոնական բնույթ և մարդիկ մեծ ակնածանքով են այն

կատարում: Ըստ որում, դա պայմանավորված չէ ծնված երեխայի սեռով: Զոհաբերություն է կատարվում և՛ աղջիկների, և՛ տղաների համար, քանի որ մատաղի խորհուրդը նորածին զավակին դժբախտությունից ու չարիքից հեռու պահելն է: Կենդանուն զոհաբերելուց հետո հատուկ որոշակի աղոթքներ են ասվում, այնուհետև մորթված ոչխարի մսից *աբգուշտ* (խաշլամա) են պատրաստում, ոսկորները առանձնացնում են, հետո՝ բաժանում մարդկանց, իսկ ոսկորները թաղում են: Հարկ է նշել, որ նորածին երեխայի հայրն ու մայրը, տատիկներն ու պապիկները ոչ մի դեպքում չպեք է ուտեն այդ մսից: Այն ընտանիքները, որոնք ոչխար չունեն, ավանդական հացերից մեկն են թխում ու որպես մատաղ՝ բաժանում:⁴⁹

Աղջիկ երեխաների ականջ ծակելը. Աղջիկների ականջները ծակելու օրը, հիմնականում, նշվում է մեծ շուքով: Հրավիրվում են հարևաններն ու բարեկամները, որոնք իրենց նվերներն են բերում կամ երեխային, կամ էլ նրա ծնողներին: Ականջ ծակելու արարողությունը իրականանցում են երեխայի ծնվելու տասներորդ օրը, իսկ ականջը ծակում է *լալան*: Նախապես ասեղը ախտահանելով կրակի մեջ՝ դրանով ծակում է երեխայի ականջի բլթակն ու յուղած թել է անցկացնում, որպեսզի անցքը չփակվի: Բլթակի լավանալուց հետո երեխան կարող է ականջօղ կրել:

Ներկայումս թե՛ թլպատելը, և թե՛ ականջը ծակելը արվում է հատուկ գործիքի միջոցով՝ բժշկի հսկողությամբ:

Սակայն կան բնակավայրեր, որտեղ այս արարողությանը առանձնապես ուշադրություն չեն դարձնում, միայն որոշ ընտանիքներ որևէ կերակուր են պատրաստում ու բաժանում մարդկանց:

Ատամհատիկ. Լարեստանում, երբ երևում է երեխայի առաջին ատամը, *ատամհատիկի* ծեսն են կատարում: Այս առիթով եփված կերակուրի հիմնական բաղադրիչներն են հատիկավորները՝ լոբի, սիսեռ, ձավար և այլն: Որոշ գյուղերում սովորություն կա բաղադրիչները վերցնել հարևաններից, իսկ եփելուց հետո բաժանել: Պատրաստման ժամանակ երեխային դեմքով պահում են դրա գլուխը վրա, որպեսզի նա էլ զգա կերակրի համը և այդպես ատամը հեշտ դուրս գա:

⁴⁹ «Այիհինհա-յե զայեշ-ե մարդոմ-ե շահր-ե Լար», էջ 188

Այս առիթով երեխայի ծնողները երբեմն երեք ոչխար են մորթում, եփում ու բաժանում հարևաններին ու բարեկամներին: Նրանք էլ ափսեները վերադարձնելիս, դրանց մեջ են դնում իրենց նվերները, հետո միայն տալիս տերերին: Որոշ վայրերում ուղղակի քաղցրավենիք են բաժանում:

Ներկայում այս արարողության պարտականությունն ընկած է մայրիկի մոր՝ տատիկի ուսերին, որը հատիկավորներից եփած ճաշով ու այլ քաղցրավենիքներով, ինչպես նաև ոսկով կամ դրամով, որը հանդիսանում է նվերը, գնում է աղջկա տուն: Երեխայի ընտանիքը ևս իր պատրաստություններով միանում է տատիկին:

Որոշ վայրերում, եթե երեխայի ատամը ծկթում էր վերևից, նրան ցածր կտուրից գցում էին ներքև, որտեղ նախապես մարդիկ սավան էին բռնում և զգուշանում, որ երեխան չընկներ գետնին: Սրան մոգական նշանակություն էր տրվում՝ արվում էր այն նպատակով, որ մյուս ատամները ճիշտ հերթականությամբ դուրս գային:

Հայկական այս նույն ծեսը կատարվում էր գուշակություններով: Նախ մեծ կաթսայով յոթ տեսակ հատիկներ էին եփում՝ ցորեն, սիսեռ, ոսպ, լոբի, մաշ, եգիպտացորեն, և չամիչ. ավելացնում էին նաև հոնի կամ սալորի թթու լավաշ: Ատամհատիկը տոհմի և հարևան կանանց ու երեխաների համար յուրահատուկ զվարճության ծես էր: Արարողությանը մասնակցում էին հիմնականում կանայք ու երեխաները: Կանայք երեխային նվերներ էին տանում՝ արախչի, յախա, գուլպա, հագուստ, աչքահուլունք և այլն: Սրահի կենտրոնում կարպետ էին փռում, այնուհետև սփռոց, որի վրա նստեցնում էին երեխային և փոքրիկ հյուրերին: Երեխայի առջև լցնում էին յոթ տեսակ խաղալիք՝ արոր, գրիչ, հրացան, փոքր ձեռնափայտ, մկրատ, տիկնիկ և ավել: Երեխայի վերցրած խաղալիքով գուշակում էին, թե նա ինչ զբաղմունքի տեր մարդ կդառնա. արորը վերցնողը դառնալու էր հողագործ, գրիչը վերցնողը՝ գրագիր, հրացանը՝ որսորդ, մահակը՝ հովիվ, մկրատը՝ դերձակ, տիկնիկը՝ բազմազավակ, ավելը՝ տնարար և մաքրասեր մարդ: Ամեն ինչը յոթ հատից էին ընտրում, քանի որ յոթը բարի ու հաջողության թիվ էր համարվում: Գուշակություն կատարելուց հետո *ափամհատիկը* լցնում էին նստած երեխայի գլխին: Շուրջը նստած երեխաները

հավաքում էին՝ ուտում: Հատիկները մատուցում էին պնակներով, ուղարկում նաև գյուղի ծեր կանանց համար:⁵⁰

Ընտանեկան սովորություններ կային, երբ որոշ փաստեր թաքցվում էին, ի հակադրություն նախորդ ծիսակատարությունների հրապարակայնության: Այսպես՝ եթե աղջիկ երեխան արդեն հասունանում էր, ու դեռ չէր ամուսնանում, այդ փաստը թաքցնում էին, քանի որ թերություն էին համարում: Այս ընթացքում մայրերը ձգտում էին շուտափույթ ամուսնացնել իրենց աղջիկներին, որպեսզի կարողանան գլուխ գովել, թե իրենց աղջիկը ամուսնու տանն է հասունացել: Աղջիկը վաղ տարիքում պետք է ամուսնանար՝ որքան շուտ, այնքան լավ:

⁵⁰ Հ. Հովսեփյան, նշվ. աշխ., էջ 344-345:

ԳԼՈՒԽ II. ՀՈՒՂԱՐԿԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐՈՂԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԾԵՍԵՐԸ

Ընդհանուր առմամբ, հնագույն ժամանակներում տարբեր ժողովուրդների թաղման արարողությունները թերևս միանման են անցկացվել, սակայն ներկայում, պայմանավորված կրոնական, ցեղային ու մշակութային գործոններով, դրանք աշխարհի տարբեր ժողովուրդների մոտ իրենց արարողակարգերով տարբեր են, չնայած էապես արտահայտում են միևնույն գաղափարը:

Մուսուլմանների շրջանում այս գործողությունը կատարվում է բացառապես կրոնական հիմքի վրա: Հարկ է նշել, որ շիա ու սուննի մուսուլմանների շրջանում առկա մշակութային ու ցեղային տարբերությունները հանդիսանում են այն մեծ հիմքը, որով էլ նրանց թաղման արարողակարգերը տարբերվում են: Ներքոհիշյալ հատվածում մանրամասն կներկայացնենք մասնավորապես Լարեստանի տարածքում բնակվող սուննի և շիա բնակչության մեջ արմատացած տարբերությունները:

Պատան. Լար քաղաքում, որը հիմնականում բնակեցված է շիա մուսուլմաններով, թաղման արարողակարգը, որոշակիորեն տարբերվում է սուննիաբնակ շրջանների թաղման արարողակարգից, չնայած որ երկուսի մոտ էլ այն անցկացվում է ըստ իսլամի դրույթների:

Մահից հետո հանգուցյալի մարմինը փաթաթում են սպիտակ սավանով, որ կոչվում է *պատրան*: Այն կարեր չունի, բայց վրայի կապիչների շնորհիվ կարելի է հանգուցյալի մարմինը շատ ամուր փաթաթել: Իրանի մուսուլմանների մեծ մասը պատանները ձեռք են բերում իրենց համար սուրբ համարվող Քերբալա, Մեքքա և այլ քաղաքներից: Պատանը բաղկացած է երկու՝ պարտադիր ու երկրորդական մասերից: Պարդադիր կտորներն են ազդրերի կապը, խալաթ-հագուստը և ընդհանուր սավանը: Տղամարդկանց պատանը կազմված է հինգ, իսկ կանանցը՝ յոթ կտորից: Կանանց պատանը բաղկացած է կրծքավանդակի հատվածը կապելու կտորից, դեմքը ծածկելու չադրայից, ընդհանուր շապիկից, գլխաշորից, ոտքերի կապից և դեմքի քողից: Իսկ տղամարդկանց պատանը ավելի պարզ է՝ կրծքավանդակի հատվածը կապելու կտոր, չադրա, ընդհանուր շապիկ և ոտքերի կապ:

Մուսուլմանները մահացածին երկար չեն պահում տանը, նրան դնում են դեմքով դեպի դերլե⁵¹ և որոշ ժամանակ անց տանում են դիարան: Երբ հավաքվում է հանգուցյալի ողջ բարեկամությունը, նրան դնում են պատգարակի վրա, դեմքին սրբիչ են գցում ու տնից դուրս տանում:

Ներկայումս քաղաքներում մահացածներին լողացնելու վայրերը գտնվում են կամ հիվանդանոցներում կամ էլ դրանց մոտ: Այստեղ կանանց և տղամարդկանց բաժիններն առանձին են, իսկ լողացնողները, համապատասխանաբար տղամարդիկ ու կանայք են: Հարկ է նշել, որ այս մարդկանց զբաղմունքը սահմանված է պետության կողմից և աշխատավարձն էլ տալիս է պետությունը: Անշուշտ, այս զբաղմունքը իսլամում այդքան էլ հավանության չի արժանանում, բայց յուրաքանչյուր հավատացյալի բաղձանքն է յոթ հանգուցյալ լողացնելն ու յոթ երեխայի ծնունդ ընդունելը:

Քաղաքում և շրջակա գյուղերում այս աշխատանքը զբաղմունք չի համարվում, ու մարդիկ, ովքեր ցանկանում են աստվածահաճո գործ կատարել, մասնակցում են մահացածին լողացնելուն: Երբեմն կանայք կամ տղամարդիկ այս գործն անում են ըստ իրենց հարևանի կամ հարազատի խնդրանքի, եթե իհարկե հանգուցյալը նախապես իր կտակում չի մատնանշել իրեն լողացնողին:

Մահացածի մարմինը լվացողները, որպես պարգև, փող են ստանում, երբեմն էլ՝ մահացածի հագուստները: Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է իր կյանքի ընթացքում իր վաստակած գումարով նախապես պատրաստելու իր պատանն ու հագուստը, իսկ մահից հետո այն պետք է հասնի լողացնողին: Պարտավոր է նաև մի քիչ դրամ էլ կուտակել իրեն լողացնողի համար, որպեսզի վերջինս թաղման առաջին գիշերը մնա գերեզմանոցում ու իր համար արիության աղոթք ասի:⁵² Իրանի որոշ վայրերում, հատկապես քաղաքներում, գերեզմանի տարածքը գնում են: Այս նպատակով էլ նախապես դրամը մի կողմ է դրվում, որպեսզի մարդու մահից հետո հոգսը չընկնի ընտանիքի անդամների ուսերին:

⁵¹ Ղերլեն Մեքքայի ուղղությունն է, որին դարձնում է դեմքն աղոթողը: А. Массэ, Ислам, Москва, 1982, с. 178.

⁵² Այս աղոթքը թաղման առաջին գիշերվա համար է նախատեսված, որը բաղկացած է երկու ռաք'ատից: Այն պարտադիր կարդացվում է հանգուցյալի վախճ ցրելու ու քաջություն ներշնչելու համար:

Լարի շիաները, պատանելուց բացի, հանգուցյալի մատին ազաթե մատանի ու կրծքին էլ համրիչ (տերողորմյա) են դնում, որոնք նախապես բերում են Քերբալայից: Այս երկու իրերը հանգուցյալին պետք է պաշտպանեն դժոխքի կրակներից: Այն հագուստը, որը մարդու հագին է լինում մահվան պահին, կտրատում են ու այրում, իսկ մնացածը բաժանում են աղքատներին:

Իսլամի պատմության մեջ միակ տղամարդը, ում լողացրել է իր կինը, եղել է Իմամ Ալին, որի կինը՝ Ֆաթիման, նրա նահատակվելուց հետո լողացրել է ամուսնուն ու գիշերը գաղտնի հողին է հանձնել, որպեսզի ամուսնու մարմինը թշնամու ձեռքը չընկնի, իսկ գերեզմանը մինչև օրս անհայտ է:

Թաղման արարողակարգը. Մարդու մահից հետո նրա մարմինը պարտադիր կարգով պետք է լողացնեն (իսլամում ընդունված է, որ եթե մարդ մահանում է պատերազմի դաշտում, կամ աստծո ճանապարհին, ապա նահատակ է համարվում և մարմինը լողացնելու կարիք չկա): Հանգուցյալին տեղափոխում են, դնում լողացնելու համար նախատեսված հատուկ քարի վրա և հագուստը հանում: Եթե մահացողը արհեստական ատամ, լինգա կամ այլ օտար իրեր ունի մարմնի վրա, ապա դրանք հեռացնում են: Հնում հատուկ նյութով հեռացնում էին նաև հանգուցյալի մարմնի մազերը, սակայն այժմ դիակը չվնասելու համար այդ մեթոդն այլևս չի կիրառվում: Լողացնելու արարողությունը կրկնվում էր երեք անգամ, որպեսզի մարմինը լրիվ մաքուր լինի. սկզբում եռացրած ու սառեցրած ջրով էին լվանում, այնուհետև բոլորովին մաքուր ու ոչ եռացրած ջրով (հավատում էին, որ հանգուցյալը դեռևս զգում է): Լողացնելիս էլ սկզբում լվանում են աջ, հետո ձախ կողմը: Երբ մարմինն արդեն մաքուր էր, նրան այլևս չէին դիպչում, որպեսզի չկեղտոտեն, սրբիչով չորացնում էին ու նույն սրբիչն էլ փաթաթում մարմնի շուրջը, այնուհետև որևէ հավատացյալ անձ քառասուն անգամ աղոթք էր ասում, ու հարազատները վերջին անգամ հրաժեշտ էին տալիս հանգուցյալին: Հանգուցյալին լողացնողը ևս դրանից հետո պարտադիր կերպով պետք է լողանար:

Հանգուցյալին սրբիչով փաթաթելուց հետո, գալիս է նրան պատանելու ժամանակը: Նախ նրա ճակատին, հոնքերի մեջտեղի մասում, քթին, կրծքավանդակին, ձեռքերի բութ մատերին ու ակների մեջ Քերբելայից բերած սուրբ հող են քսում, որը

նախօրոք լուծում են ջրում: Նախկինում քաֆուր (կամֆորա) էին քսում, որպեսզի նրա ուժեղ, տհաճ հոտից միջատները չմոտենան հանգուցյալի մարմին, նրան հուղարկավորելուց հետո: Այնուհետև, հանգուցյալի կրծքին են դնում համրիչը, Քերբալայից կամ Մեքքայից բերած սուրբ հող, իսկ մատին դնում ագաթե մատանին: Սա արվում է այն հանգուցյալների դեպքում, որոնք նախապես պատվիրել են, որ իրենց այդպես թաղեն:

Պատանը սովորաբար 2,5 մ սպիտակ կտավ է լինում:⁵³ Կանանց համար դեմքը ծածկող քող է կիրառվում, իսկ տղամարդկանց համար՝ ընդհանուր շապիկ: Սպիտակ գույնը պարտադիր է, որովհետև այն խորհրդանշում է մաքրությունը, արդարությունը, անարատությունը: Ընդհանրապես այն նաև կապվում է լույսի և իմաստության հետ: Գրեթե բոլոր ժողովուրդները սպիտակ գույնի հագուստներ էին օգտագործում պաշտամունքային ծիսակատարությունների ժամանակ: Որպես օրենք, հնում քրմերը սպիտակ զգեստներ էին կրում: Սպիտակ հագուստ էին հագնում մահանալու պատրաստվող մարդիկ, քանի ձգտում էին անմեղ ձևով ներկայանալ աստծուն:⁵⁴ Այնպես որ այս պարագում հասկանալի է, թե ինչու էին հատկապես սպիտակ գույնով պատանում հանգուցյալներին:

Հնում հանգուցյալի աջ և ձախ կողմերում ձեռնափայտ էին դնում, որը նույնպես պատանավորում էին՝ մարմնին կպած: Լարում մարդիկ հավատում են, որ մահացածի մարմինը գերեզման իջեցնելուց հետո, սուրբ Ալին կանգնում է նրա գլխավերևում, ու եթե չլինեն այդ ձեռնափայտերը, հանգուցյալը չի կարողանա ցատկել տեղից ու ողջագուրվել նրա հետ: Ըստ գիտական հետազոտության՝ արմավենուց պատրաստված ձեռնափայտը ավելի ուշ է քայքայվում, քանի որ արմավենու փայտը մանրէասպան նյութ է պարունակում:

Ի վերջո, հանգուցյալին դնում են պատգարակի վրա ու վրան գոտկատեղից ներքև ծածկում կտորով: Այսպիսով, մի քանի մարդ վերցնում է պատգարակն ու թափորը շարժվում է դեպի գերեզմանատուն: Երբեմն կանայք էլ են վերցնում պատգարակը, սակայն շուտով այն հանձնում են տղամարդկանց ու շարժվում նրանց հետևից:

⁵³ Սպիտակ գույնի կտորի կիրառումը պատահական չէ. այն թույլ չի տալիս հանգուցյալի օրգանիզմից վնասակար մանրէների դուրս գալ:

⁵⁴ Энциклопедия: символы, знаки, эмблемы, Москва 2005, с. 56-57.

Ասում են, որ եթե մինչև գերեզմանատուն քառասուն հոգի, իրար փոխարինելով տանեն պատգարակը, ապա մահացածը կընկնի դրախտ: Մինչև գերեզմանատուն հասնելը, պատգարակը երեք անգամ դնում են գետնին ու վերցնում, այսպիսով, հանգուցյալին սովորեցնելով նոր բնակարանի ճանապարհը: Այս ընթացքում երեք անգամ բարձրաձայն տալիս են Ալլահի անունը: Մարդիկ նաև հավատացած են, որ այս ողջ ընթացքում հանգուցյալի հոգին ներկա է, իրենց հետ է ու ինքն էլ է բռնում պատգարակից:

Գերեզմանի կառուցումը. Գերեզման փորելու կարգն իսլամում հետևյալն է. սկզբում հողը չափում են հանգուցյալի հասակով, այնուհետև գերեզմանին զուգահեռ՝ դեպի ղերբե, այսինքն հարավային կողմից, հողի մի շերտը հանում են, որպեսզի մարմինը մեջը լրիվ տեղավորվի, աղյուսով կամ ցեմենտի մի քանի բլոկներով, որոնց մի կողմը տաշում են, շարում են փոսը մինչև դիակի բարձրության՝ հողը ամրացնելու նպատակով: Հնում աղյուսներ էին օգտագործում, որոնց քանակը հասնում էր մինչև քսանչորսի:⁵⁵ Գերեզմանը պետք է խորը լինի, որպեսզի դիակը հնարավորինս հեռու լինի միջատներից և նրանց միջոցով մանրէները դուրս չգան հողի մակերես: Ցանկալի է նաև գերեզմանի հողը թրջել, որպեսզի փխուր հողի անցքերը վերանան՝ դժվարացնելով միջատների ելումուտը:

Արգելվում է գերեզմանը քիմիական նյութերով սպիտակեցնելը, քանի որ մահացածը պետք է հողի հետ կապի մեջ լինի, շփվի նրա հետ, այլ ոչ թե մի նյութի, որ այրվել է ու այլևս պաշտպանիչ հատկություն չունի:

Դիակի տեղավորելը գերեզմանում. Պետք է հանգուցյալին հնարավորինս մաքուր իջեցնել գերեզման, ու եթե նույնիսկ լողացնելուց ու պատանելուց հետո մարմնի կամ պատանի մի մասը կեղտոտվի, անպայման պետք է կրկին մաքրվի:⁵⁶ Հանգուցյալին գերեզման են ուղեկցում դեմքը ծածկած մի բրդյա կտորով, որը մարմինը փոսն իջեցնելուց հետո հանում են: Եթե հանգուցյալը կին է, ապա միայն փոսի մեջ են

⁵⁵ Այս աղիթով մի ասույթ կա. երբ երկու հոգի թշնամանում են, նրանցից մեկը որպես իր վիրավորանքի ու թշնամանքի խորության արտահայտում մյուսի նկատմամբ, ասում է, որ եթե նա նույնիսկ իր մահից հետո գա, ցանկանա օգնել ու իր վրա 24 աղյուս էլ դնի, միևնույն է՝ նրան չի ների:

⁵⁶ «Ավվալին դանեշգահ վա ախարին փեյամբար», էջ. 11, Դոկտոր Փաք Նեժադ, էջ 31-42, Ինչպես նաև այս գրքի երկրորդ հատորում էլ է անդրադարձ կատարվել այս թեմային:

երեսից հանում այդ կտորը՝ պայմանավորված կրոնով: Երբ մարմինն արդեն գերեզմանում է, այն պառկեցնում են թեք՝ աջ ձեռքին հենված, իսկ պատանի մի հատվածը բացում են, հանելով հանգուցյալի գլուխը, որպեսզի դեմքը շփվի հողի հետ: Այնուհետև մեկը գերեզմանի մոտ աղոթք է կարդում, իսկ ներքևում մի ուրիշը այդ աղոթքները բարձր ձայնով կրկնում է հանգուցյալի ականջին, որպեսզի նա նույնպես լսի դրանք: Երբեմն այս երկու գործը անում է միևնույն մարդը: Յանկալի է համարվում, որ նա բոկոտն ու գլխաբաց լինի, ու գերեզմանից դուրս գա հանգուցյալի ձախ կողմից:

Հողով ծածկելուց ու գերեզմանաթումբը թրջելուց հետո, սկզբում տղամարդիկ, այնուհետև կանայք նստում են գետնին, այնուհետև, նրանք ձեռքի մի մատը մտցնում են հողի մեջ ու այդպես աղոթք ասում: Այդ կերպ նրանք փորձում են իրենց աղոթքն ու էներգիան փոխանցել հանգուցյալին:

Սրանից հետո հեռանում են գերեզմանից:

Ծիսակատարություն թաղումից հետո. Սովորաբար, հուղակավորության մասնակիցների հյուրասիրում են արմավով, քանի որ հավատացած են, որ արմավի կորիզները թափվելով՝ կփախցնեն շներին, եթե դրանք մոտենան հանգուցյալի գերեզմանին: Թաղման օրից մինչև երրորդ օրը գերեզմանաթմբի վրա կրակ են վառում ու նախօրոք որոշված մեկը այս երեք օրերի ընթացքում Ղուրան է կարդում: Առաջին գիշերը հանգուցյալի տանը ևս կրակ են վառում ու այն թախտի վրա, որտեղ սովորություն ուներ նստելու՝ սպիտակ սրբիչ են փռում, ինչպես նաև մի ամանի մեջ մի քիչ ջուր ու շաքար են լցնում, մեջը երեք հատ կանաչ տերև են գցում, ու դնում կրակի մոտ: Երբեմն մոտ հարազատները մինչև լույս մնում են հանգուցյալի տանը ու Ղուրան կարդում: Կրակ վառելը շատ հին արմատներ ունի: Կասկած չկա, որ այս սովորույթը գալիս է լայնորեն տարածված կրակի պաշտամունքից. «Նախկինում կրակը չարխափան էր համարվում: Մի վայրից սատանաները հալածելու, փախցնելու համար կրակ էին վառում»:⁵⁷ Այսպիսով, միանգամայն պարզ է դառնում գերեզմանաթմբի վրա և հանգուցյալի տանը կրակ վառելու սովորության իմաստը:

Ընտանիքին ցավակցելու են գնում թաղման հաջորդ օրվանից: Դա տևում է մինչև յոթ օր: Այս ընթացքում տարբեր վայրերում կատարվում են բազմաթիվ այլ

⁵⁷ Վ. Պետոյան, Սասանա ազգագրությունը, Եր., 1963, էջ 333:

ծիսակատարություններ: Հարազատները ինչպես իրենց, այնպես էլ հանգուցյալի տանը, ձեռնամուխ են լինում կերակուրներ պատրաստելուն, որպեսզի այդ հոգսը չմնա վշտի տիրոջ վրա: Վերջինիս հարազատները օգնության ձեռք են մեկնում, եթե նա ֆինանսապես այնքան էլ ապահովված չէ: Նրանք իրենց պատրաստած ուտելիքներն ուղարկում են հանգուցյալի տուն արկղերով կամ կաթսաներով ու ափսեներով: Այստեղ հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ ուղարկվող տուփերն ու ամանեղենը պետք է պարտադիր կենտ լինեն՝ երեք, հինգ, յոթ:

Լարում տղամարդիկ կրկին գերեզման են գնում թաղման յոթերորդ օրը, իսկ կանայք՝ տասնհինգերորդ օրը: Եթե այս ընթացքում օրացույցով որևէ տոն է լինում, ապա հանգուցյալի յոթն ու այս տոնը միասին են նշում՝ միևնույն օրը: Այս ընթացքում շատ են կարևորում հինգշաբթի օրվա երեկոն, ու եթե հանգուցյալի մահվան յոթերորդ օրը համընկնում է ամսվա տասնհինգերորդ օրվա հետ, սակայն տասնչորսերորդ օրը հինգշաբթի է լինում, ուրեմն այդ օրն են գնում գերեզմաններ:

Սովորույթներից մեկն էլ այն է, որ բոլոր հարազատներով հավաքվելով հանգուցյալի տանը՝ Ղուրան են կարդում, որպեսզի հանգուցյալի հոգուն թեթևություն իջնի: Սենյակի մեջտեղում սեղան են դնում: Սեղանի վրա դնում են Ղուրանը, հալվա ու այլ քաղցրեղեն: Աղոթքից հետո երկու հոգի վերցնում են սեղանն ու դուրս տանում: Այնուհետև, բոլորը լվացվում են, ու վշտի տերերին առողջություն մաղթելով՝ հեռանում: Անշուշտ, Լարում այս աղոթքի ընթերցման համար օրվա ամենալավ պահը մինչև արևածագն է՝ ուրբաթ օրը կամ էլ մայրամուտը, եթե օրը հինգշաբթի է:

Հետաքրքիր է քառասունքի օրը որոշելը: Եթե մահացողը տղամարդ է, ապա քառասունքի օրվանից հանում են նրա որդիների ընդհանուր թիվը, ու դա էլ նշում են որպես քառասունք, աշխատելով, որ այդ օրը ուրբաթ լինի:⁵⁸

Գերեզմանաքար կանգնեցնելը. Այս սովորույթը տարածված է, հիմնականում, շիա մուսուլմանների շրջանում, իսկ քարի տեսակը պայմանավորված է ընտանիքի ցանկությամբ: Քարի վրա գրվում է հանգուցյալի անունն ու ազգանունը, ծննդյան ու մահվան տարեթվերը, երբեմն նաև բանաստեղծություն կամ էլ մահվան պատճառը:

⁵⁸ Մուսուլմանների համար ուրբաթը համարվում է ամենալավ օրը գերեզմաններ գնալու համար: Նրանք հավատացած են, որ այդ օրվա գիշերը հանգուցյալների հոգիները սպասում են իրենց հարազատներին, որ իրենց հոգու հանգստության և գերեզմանի հողի թեթևության համար աղոթք կարդան:

Նախկինում գերեզմանաքարը դրվում էր հանգուցյալի մահվան տարելիցի առիթով: Ներկայումս այն դրվում է մինչև քառասունք կամ մինչև առաջին կրոնական տոնը:⁵⁹ Քարը դրվում է միայն տղամարդկանց ներկայությամբ և մասնակցությամբ, որից հետո վերադառնում են իրենց տները:

Հատուկ ծիսակարգեր. Հանգուցյալին հողին հանձնելուց հետո տուն վերադառնալով՝ կանայք սկսում են հալվա պատրաստել, որը կոչվում է *շաքարի* կամ *քաղցր հալվա*: Այն բաժանում են մարդկանց, որպեսզի վերջիններս այն ուտելով աղոթեն հանգուցյալի համար: Մարդիկ հավատում են, որ իրենց հալվա ուտելով, հանգուցյալի բերանը ևս կքաղցրանա, իսկ աղոթքների միջոցով հոգին կթեթևանա:

Ըստ ավանդական սովորության՝ սգավոր ընտանիքի անդամներն իրենց ցավակցելու եկած հյուրերին դիմավորելիս ոտքի չեն կանգնում, ճանապարհելիս էլ չեն ուղեկցում նրանց: Նրանք առաջին յոթ օրը պետք է տարբեր ու չկրկնվող ուտելիքներ ուտեն: Նրանք հավատում են, որ այս կերպ իրենց հեռու են պահում նոր դժբախտությունից: Նույնիսկ եթե իրենց հարազատներից որևէ մեկը մահանում է, բայց իրենք դեռ քառասունքի մեջ են, ապա չեն մասնակցում հարազատի թաղման արարողությանը: Դա համարում էին վատ նշան, որի պատճառով կարող էր վերահաս մահ լինել:

Նախկինում սգավոր ընտանիքը, երբեմն՝ նույնիսկ հարևաններն ու բարեկամները յոթ օր բաղնիք չէին գնում ու մազերը չէին սանրում, որպեսզի հանկարծ, աստված չանի՝ մազը գետնին ընկնի: Սա ևս վերահաս մահվան նշան էր համարվում: Ինչպես նաև այս յոթ օրվա ընթացքում տանը իրենք մաքրություն չէին անում, ու հիմնականում հարևան օտար մեկին էին խնդրում, որ դա աներ:

Եթե հանգուցյալի մահվան առաջին օրը որևէ մեկը ղեյլան էր վառում, ապա մինչև յոթ օր այդ բանը պետք է աներ: Սա վերաբերում էր նաև ճաշի սեղանին: Եթե գերդաստանի երկու անդամները մահանում են իրար հետևից, ապա հավի խաշած ձուն փաթաթում են կանաչ կտորի մեջ ու դնում երկրորդ մահացածի կողքին ու հետո նոր թաղում, հավատալով, այս կերպ սատանային գայթակղում են ու տան մնացած անդամներին ազատում են մահից:

⁵⁹ Սա կարող է լինել հաղորդության կամ մատաղի տոնը:

Նշվեց, որ յոթին միայն տղամարդիկ էին գնում գերեզմանոց, իսկ կանայք տասնհինգերորդ օրը, տղամարդկանց վերադառնալուց հետո: Սա պետք է անեն մինչև մայրամուտը, քանի որ հավատացած են, որ հոգիները արևամուտից հետո գնում են սուրբ Ալիի մոտ:

Մահվան տասնհինգերորդ օրվա արարողության համար հատուկ մի ծաղիկ են գնում, որը շատ նման է դամասկոսյան վարդին, ու խառնելով գուլաբի հետ՝ ցանում են գերեզմանաթմբին: Այնուհետև սև կտոր են փռում գերեզմանի վրա ու մի փոքրիկ գորգով ծածկում են: Անկյունում մոմ ու հոտավետ բույս են վառում:

Սրանից հետո, հավաքվածներին հյուրասիրում են խմորեղենով, հալվայով, կոմպոտով, արմավով և այլն, իսկ վերջում մնացած գուլաբը ևս ցանում են գերեզմանի վրա: Մարդիկ հավատում են, որ այդ գուլաբի անուշ բույրը կհասնի իրենց հանգուցյալներին, ու այդ կերպ նրանք կհասկանան, որ հարազատները իրենց չեն մոռացել:

Հանգուցյալի համար արվող այս արարողակարգից հետո, մյուս կարևոր իրադարձությունը քառասունքն է: Իսկ որոշ վայրերում՝ չորս ամիս ու տաս օրը, ու դրանից հետո որոշ տոներ ևս նշվում են: Ամեն դեպքում, քառասունքը համարվում է սգո արարողության վերջը, որի ժամանակ երբեմն տարբեր կերակուրներ են պատրաստում ու մարդկանց հրավիրում:

Որոշ վայրերում արարողակազմի անցկացման համար տղամարդիկ հավաքվում են մզկիթում, իսկ կանայք՝ տանը:

Լարեստանում նորահարսին արգելվում է մասնակցել սգո արարողությանը, թեկուզ հանգուցյալը մոտ ազգական լինի, քանի որ, հնարավոր է, որ մահացածի քառասունքը անցնի նրան ու անպտուղ դարձնի: Նրան նույնիսկ արգելվում են մուգ գույների շորեր կրել, քանի որ դա ևս վատ նշան են համարում: Այստեղ հավատացած են, որ պետք է հնարավորինս շուտ ազատվել սգավորի վիճակից, քանի որ դա կհանգեցնի մյուս հարազատներից մեկի մահվանը, սակայն ոչ բոլորին է դա հաջողվում: Հատկապես գերազմանոցից վերադառնալիս, մարդիկ այլևս ուրիշ տեղ չեն գնում, մանավանդ՝ ուրիշի տուն, որտեղ նորահարս կամ նորածին երեխա կա՝ դա ևս համարելով վատ նշան: Այս բոլորը արվում է սատանային հեռու քշելու համար:

Հետաքրքրական է այն հավատալիքը, որը կապված է փոշտոցի հետ: Մարդիկ հավատացած են, որ երբ սատանան մտադրություն ունի մեկի հոգին առնել, սակայն հետո որոշումը փոխում է, մարդը փոշտում է ու դրանով երկարում է նրա կյանքը: Այդ պատճառով, երբ մեկը փոշտում է, նրան «առողջություն» կամ «խոր ծերության հասնես» են մաղթում, քանի որ վտանգից ազատվեց: Ու նաև ասում են, որ փոշտալու ժամանակ պետք է գլուխը պինդ պահել, որ հանկարծ չպտտվի ու ընկնի ստանայի ձեռքը:

Շաբաթ օրերին գերեզման ու սգավոր ընտանիքին տեսակցության գնալու սովորություն չկա. դա վատ նշան է համարվում, կարևորում են հինգշաբթին: Եթե հարազատներից մեկը սգո արարողությունների ժամանակ մնացել է իր սգավոր բարեկամի տանը և այժմ ուզում է հեռանալ, ապա դա պետք է անի կենտ օրերին, ինչպեսիք են օրինակ՝ կիրակին, երեքշաբթին կամ հինգշաբթին: Այն բոլոր հարազատները, ովքեր այս ողջ ընթացքում գորշ հագուստ են կրել, հատկապես չադրա, պատռում են այն ու գցում ծովը կամ դաշտի մեջ, որպեսզի դրա հետ միասին հեռանան չարն ու բոլոր դժբախտությունները:

Որոշ գյուղերում թաղման արարողությունն անցկացվում է որոշակի տարբերություններով: Նրանք հանգուցյալին տանն են լողացնում ու գերեզման տանելիս էլ երեք անգամ են պատգարակը դնում գետնին: Այստեղ կանայք իրավունք չունեն գերեզման գնալու: Հավատացած են, որ նույնիսկ հանգուցյալին լողացնողի արցունքը չպետք է ընկնի պատանի վրա: Երբ կին է մահանում, իսկ քանի որ կանայք գերեզման մտնելու իրավունք չունեն, ապա հանգուցյալին փոսն իջեցնելուց հետո այն ծածկում են մեծ կտորով, որպեսզի օտար տղամարդու աչքը չընկնի հանգուցյալի վրա, ու միայն արյունակից տղամարդիկ են հավաքվում դրա շուրջը: Գերեզմանի մեջ հող են լցնում, քանի որ հավատացած են, որ այն կաթը, որ կերել է հանգուցյալը մոր կրծքից, գերեզմանի ծանրությունից բերանից դուրս կգա: Հողը նրա համար է, որ կաթը ներծծվի մեջը: Գերեզմանից հետո սգո տերերի տուն չեն գնում, ու մինչև յոթ օր գերեզմանաթմբի վրա Ղուրան են կարդում ու մոմ վառում: Հիմնական սուգը տևում է երեք օր: Որպես սգո նշան մուգ հագուստ հանգնելը այստեղի բնակչության շրջանում

այդքան էլ ընդունված չէ, չի կարևորվում: Հնում, կանայք այստեղ էլ չորս ամիս ու տասն օր տնից դուրս չէին գալիս, նույնիսկ չէին պատասխանում հեռախոսազանգերին ու դռան թակոցներին: Կանայք, որպես սգից դուրս գալու նշան, մի զամբյուղ էին վերցնում՝ լի տարբեր կերակուրներով, ու հարևան կանանցից մեկին խնդրում միասին դաշտ գնալ ու այնտեղ ճաշել ու զրուցել, որպեսզի ազատվեն վատ մտքերից:

Կանայք մինչև մեկ տարի իրենց չեն զարդարում՝ զարդեր չեն կրում որպես սգո նշան: Նրանք նաև չեն մասնակցում որևէ ուրախության առիթով կազմակերպված հավաքույթի: Հնում, հանգուցյալի մահվան տարին լրանալուց հետո սգավոր կանանց իսկ ներկայումս արդեն քառասունքից հետո, մի խումբ բարեկամ կանայք իրենց սգավոր բարեկամին, այսպես ասած, սգից հանելու համար, սպիտակ կամ երկնագույն հագուստներ են պատրաստում ու ուղարկում, որպեսզի սգո հագուստը փոխի նորով ու անցնի առօրյա կյանքին: Այստեղ սպիտակ գույնն արդեն այլ նշանակությամբ է հանդես գալիս՝ ավելի շուտ որպես լույսի ու կյանքի խորհրդանիշ:

Այստեղ շիրմաքար դնելը այդքան էլ տարածված չէ, միայն երկու փոքր քարերով որոշակիացնում են գերեզմանաթումբը, որոնց վրա գրում են հանգուցյալի անունը: Սա ևս ժամանակի ընթացքում մաքրվում է:

Կանանց գերեզման գնալու արգելքը բացատրվում է նրանով, որ այնտեղ օտար շատ տղամարդիկ են թաղված, ու կարող են կանանց լացի ծայնը լսել, իսկ դա հարամ է: Երբեմն մոլլայի կամ որևէ այլ ուսյալ մեկի թույլտվությամբ կանայք կարող են մինչև արևածագը գնալ գերեզման, որը, սակայն, այդքան էլ հաճելի չէ ու հավանության չի արժանանում բնակչության շրջանում: Հանգուցյալի համար արվող աղոթքին վերաբերվում են մեծ ակնածանքով, այն անում են ծիսական լվացումով ու առանց կոշիկների:

Այսպիսով, Լարեստանում շիա բնակչության շրջանում հուղակավորության ծիսակատարությունը ավարտվում է, տևելով երեքից մինչև քառասուն օր:

ԳԼՈՒԽ III. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐ

Լարեստանում մարդիկ յուրահատուկ հավատ են տածում շաբաթվա օրերի, առօրյա գործերի, ինչպես նաև առանձին վայրերի, ծառերի ու նույնիսկ թռչունների, որոշակի գույների ու թվերի նկատմամբ: Այս ամենի հետ կապված մարդիկ հատուկ արարողակարգեր են իրականացնում, որոնք պետք է հեռու պահեն չար աչքից, հիվանդություններից և այլն: Ստորև փորձ է արվել հնարավորինս ընդգրկուն ներկայացնել Լարեստանի բնակչության շրջանում տարածված ժողովրդական հավատալիքները՝ կապված ամենատարբեր առարկաների ու երևույթների հետ:

Շաբաթվա օրերը

Շաբաթ. Լարեստանում մարդիկ հավատացած են, որ շաբաթ օրը այնքան էլ հաջող չէ ինչ որ գործ ձեռնարկելու անգամ, բժշկին այցելելու համար, նույնիսկ նոր դեղամիջոց չեն գնում այս օրը, որը պետք է առաջին անգամ օգտագործեն: Չի կարելի նաև առևտուր անել ու տխուր արարողությունների մասնակցել, քանի որ եթե նույնիսկ անհրաժեշտությունից ելնելով դա անեն, ապա դա կշարունակվի ողջ շաբաթվա ընթացքում: Եթե մեկը մահանա շաբաթ օրը, ուրեմն նրա ետևից ևս երեք հոգի կմահանան: Մարդիկ նաև խուսափում են այս օրը հյուր գնալ կամ հյուր ընդունել, քանի որ հավատում են, որ եթե, այսպես ասած, հյուրի ոտքը թեթև լինի, ապա մինչև շաբաթվա վերջ էլի հյուր կգա: Ընդհանրապես շաբաթ օրը մարդիկ խուսափում են ցանկացած տհաճ ու վատ գործերից, հակառակ դեպքում դրանք կշարունակվեն ողջ շաբաթվա ընթացքում:

Որոշ վայրերում հիշվում է մի ասացվածք. «Շաբաթ օրով գործ արա, բերք հավաքիր, բայց հարս տուն մի բեր»: Նրանք նաև գերեզման չեն գնում այս օրը: Շաբաթ օրը մարդիկ խուսափում են նոր հագուստ կարել: Ֆիշվարում այդ օրը կտոր չեն կտրում, իսկ հագուստը լվանալը հարստանալու նշան են համարում:

Կիրակի. Լարի բնակիչները կիրակի օրը տան մեջ սենյակից սենյակ չեն տեղափոխվում, չեն տեղափոխվում նաև տնից մեկ այլ տուն: Այս օրը շատ հարմար են համարում բժշկի գնալու, ինչպես նաև աղոթք պատվիրելու համար: Կիրակի և չորեքշաբթի օրերին խուսափում են ճանապարհորդելուց: Մարդիկ այս օրը հագուստ չեն լվանում, իսկ եթե մեկը հիվանդ է լինում, ապա նրան տեսակցության գնալու,

ինչպես նաև աղոթք գնելու համար ամենահարմար օրը հենց կիրակին ու չորեքշաբթին են համարում: Դահլքույե գյուղում կիրակին ու երեքշաբթին այնքան էլ բարենպաստ չեն համարում:

Երկուշաբթի. Շատ գործերի իրականացման համար, ինչպիսիք են, օրինակ՝ հարսանեկան և թլպատման արարողությունները, բաղնիք գնալը, ճանապարհորդելը և այլն, ամենալավ օրերն են համարում երկուշաբթին, հինգշաբթին և ուրբաթը:

Մաուսուլմանների համար երկուշաբթին շատ լավ օր է, քանի որ իսլամի մարգարեն այդ օրն է ծնվել ու այդ նույն երկուշաբթի օրն էլ մահացել է: Երբեմն, մարդիկ այս օրը համարում են բարի շատ գործերի իրականացման համար: Մարդիկ Լարում երկուշաբթի օրը եղունգ կտրելը վատ նշան չեն համարում:

Երեքշաբթի. Եթե երեքշաբթի օրը կամ չորեքշաբթի օրվա գիշերը կանգնես խաչմերուկի վրա, երազանք պահես ու այդ պահին անցնող առաջին հանդիպած մարդուն նայես կամ ականջ դնես, լսես, թե ինչ է խոսում, կգուշակես, թե ինչ է լինելու մոտ ապագայում: Օրինակի համար, եթե այդ անցորդը ունեցվածքի տեր է ու նրա հետ ունեցած խոսակցությունը դրական է, ապա մտապահած երազանքդ լավ ավարտ կունենա, իսկ եթե բացասական է խոսակցությունը՝ կկատարվի հակառակը:

Լարում երեքշաբթի օրով կտոր չեն կտրում՝ այն համարելով վատ նշան, ինչպես նաև այս օրն ու չորեքշաբթի օրվա գիշերը թլպատման արարողություն չեն կատարում:

Երեքշաբթի օրը գլուխ լվանալը կամ լողանալը համարում են անպատվաբեր ու վտանգավոր, հավատալով, որ լողանալու հետևանքով գլխացավ կունենան:⁶⁰ Այստեղ նաև հավատացած են, որ երեքշաբթի և չորեքշաբթի օրերը նպաստավոր չեն ճամփորդելու ու այլ գործեր իրականացնելու համար: Մարդկանց մի խումբն էլ այն կարծիքին է, որ երեքշաբթի օրվա ծնված երեխաները հարուստ կլինեն:

Չորեքշաբթի. Մարդիկ հավատացած են, որ չորեքշաբթին և կիրակին բոլորովին նպաստավոր չեն, նույնիսկ չարագույժ օրեր են տխրության առիթների մասնակցելու կամ հիվանդին այցելության գնալու համար: Այս օրերին հիվանդի որպիսիությունը չեն հարցնում նույնիսկ հեռախոսով: Չորեքշաբթի օրը ևս, ինչպես

⁶⁰ Մի երեքշաբթի օր սուրբ Ֆաթիման գլուխ լվանալու համար պատրաստվել է բաղնիք գնալ: Այդ տեսնելով՝ նրա հայրը խորհուրդ է տալիս չգնալ, քանի որ այդ օրը լողացողը գլխացավ կունենա: Այս առումով Բաէնի բնակիչները երեքշաբթին հարմար չեն համարում լողանալու համար:

կիրակին, չպետք է սենյակից սենյակ, կամ տնից տուն տեղափոխվել: Այս երկու օրերը շատ պատվաբեր են համարվում աղոթք գնելու համար: Գերաշի բնակիչները չորեքշաբթին վատ օր են համարում ամուսնական առաջին գիշերվա համար, որը տեղափոխում են ուրբաթ՝ այն համարելով դրական: Այս օրն ընդհանրապես կար ու ձև չեն անում: Կամ, հակառակը, չորեքշաբթին կար ու ձևի համար ոչ մի արգելք չի ներկայացնում: Որոշ վայրերում մաքրություն չեն անում այս օրը, ինչպես նաև շաքար ու շաքարավազ չեն եռացնում:

Լարում չորեքշաբթի օրերին թլպատման արարողությունից խուսափում են, ինչպես նաև տաք աղբյուրներ գնալուց են հետ կանգնում՝ համարելով, որ այդ օրը ջիներն են այնտեղ զվարճանում: Իսկ որոշ մարդիկ խորհուրդ են տալիս գլուխը չսանրել ու վեճի մեջ չմտնել այս օրը: Մարդիկ հավատացած են, որ չորեքշաբթի օրը ծնված երեխաները չարածճի ու աղմկոտ են լինում:

Հինգշաբթի. Այդ օրը, հիմնականում, մարդկանց պատկերացումները այս կամ այն գործի վերաբերյալ դրական են: Այս օրը հարմար է տունը փոխելու, պասս պահելու և այլ բարի գործերի համար: Համոզված են, որ կեղտոտ հագուստը լավ է լվանալ հինգշաբթի օրը, որպեսզի այն չմնա ուրբաթ օրվան, ու հանկարծ տան բարիքը չպակասի: Այս շրջանում կան գյուղեր, որտեղ մարդիկ այս օրն են ընտրում հինա դնելու արարողության կամ աղջկա ձեռքը խնդրելու համար: Հնում ընդհանուր մաքրության ու եղունգ կտրելու համար ընտրում էին հինգշաբթի և ուրբաթ օրերը: Կտրած եղունգները թաքցնում էին պատի ճեղքերի մեջ կամ թաղում էին հողի տակ, որպեսզի հանկարծ ջիների ու ալերի ձեռքը չընկնեին ու այդպիսով դրանց տիրոջը չվնասեին:

Ուրբաթ. Լարեստանում մարդիկ ուրբաթ օրվա հետ կապված այն պատկերացումն ունեն, որ չպետք է այս օրը հյուր գնալ կամ գիշերել ուրիշի տանը, քանի որ ողջ յոթ օրվա բարիքները, որ աստված նախատեսել է տվյալ ընտանիքի համար, այդ կերպ կկորչեն կամ կանցնեն հյուրընկալող տանը: Մարդիկ հավատացած են, որ ուրբաթ օրը պետք է տան դարպասները բաց պահել, դիմացը ջուր ցանել ու ավելել, որպեսզի տան բարիքներն ավելանան:

Լարում էլ ուրբաթ օրը հագուստ չեն լվանում, քանի որ հավատացած են, որ այդ օրվա կեղտաջուրը հոսում է դեպի դրախտ: Այստեղ արժե ուշադրություն դարձնել նաև

ջրի հանգամանքին, քանի որովհետև գործում է նաև ջրի բարերեր ազդեցությունը, քանի որ այն բազմաթիվ մոզական հատկանիշներ ունի:

Ուրբաթ օրը, կեսօրից հետո և շաբաթ առավոտյան կարուձև չեն անում՝ համարելով վատ նշան: Ըստ Իմամ Սադեդի հրամանի, եղունգները կտրելու համար շատ լավ օր է ուրբաթը, քանի որ այդ կերպ հեռու են մնում կուրությունից, ծերությունից ու աղքատությունից, իսկ աստված մարդկանց վիշտն ու ցավը հանում է կտրված եղունգների միջոցով ու դրա փոխարեն բալասան դնում:

Եթե մեկը ուրբաթ օրը նուռ ուտի, մինչև հաջորդ այդ օրը կհարստանա: Սրան հակառակ, չի կարելի սոխ ուտել, ինչի պատճառով հրեշտակները կփախչեն մարդուց, քանի որ այդ հոտը նրանց դուր չի գալիս: Եթե մեկը ճամփորդելու մտադրություն ունի, պետք է ճանապարհ ընկնի ուրբաթ օրվա աղոթքից հետո: Ուրբաթ օրը մահացած մարդուն համարում են բարեգործ:

Այս տարածաշրջանում, հատուկ հավատալիքներ ու արարողություններ են արվում ոչ միայն կապված շաբաթվա օրերի հետ, այլ նաև ամսվա օրերի՝ հատկապես լուսնային օրացույցի ամիսների, որոնցից մի քանիսը ներկայացված են ստորև:

Որոշ գյուղերում, մոհարամ և սաֆար⁶¹ ամիսների վերջին մուսուլմաններն իրականացնում են գիշերային մի արարողություն, որը կոչվում է «*Օմարի սպանություն*»: Այս գիշեր մարդիկ բարձր կժեր են պատրաստում ու իրար վրա դնում, կամ իրար կապում մի քանի դեյլան, այնուհետև դրանց կանացի հագուստ են հագցնում, զարդարում, ու անցնում փողոցից փողոց, իսկ վերջում՝ դրանք այրում: Այրելով դրանք՝ մարդիկ համարում են, որ այրել են Օմարի մարմինը:⁶²

Այդ գիշեր մարդիկ, սովորաբար, թուրքական լոբի են ուտում, որպեսզի օրգանիզմի գազերը մարմնից դուրս գան: Այդ կերպ նրանք, իբր, նոր կյանք են սկսում՝ առանց մեղքերի:

⁶¹ Մոհարամը և սաֆարը լուսնային օրացույցի առաջին ամիսներն են, որոնք շատ կարևոր են շիա մուսուլմանների համար, քանի որ երրորդ իմամը՝ Հուսեյնը, մոհարամ ամսին է նահատակվել, և այդ երկու ամիսներին են իրականացնում սգո արարողությունները, խուսափելով ուրախության առիթներից:

⁶² Օմարը երկրորդ խալիֆն է, սերում է Ռաշիդների դինաստիայից: Շիաները այն կարծիքին են, որ Օմարը դավադրությամբ է տիրացել գահին, սպանելով Ալիին, դառնում է խալիֆ:

Ռամադան ամսվա քանոթերորդ օրը, որը համարվում է սուրբ Ալիին սպանող իբն Մաջամի սպանության օրը, Լարում՝ հիմնականում շիաքնականների շրջանում, ոչխար են մորթում ու գլուխը եփելով՝ ուտում, սա նշվում է որպես ուրախության առիթ, քանի որ այն նույնացվում է այդ մարդասպանի գլխի հետ:

Կրոնական և ազգային այլ տոներ ու արարողակարգեր

Մոհարրամ. Մոհարրամի տասին իմամ Հուսեյնի նահատակության հիշատակը նշելու նպատակով՝ մարդիկ զոհաբերություն են կատարում և եփված կերակուրը բաժանում, քանի որ այս օրը համընկնում է Հուսեյնի մահվան օրվա հետ, մինչև կեսօր պաս են պահում՝ չեն ուտում ու անգամ չեն խմում ոչինչ: Կեսօրվա աղոթքով պասն ավարտվում է:

Մատադի տոն Մատադի տոնի ժամանակ բնակիչները գառ են զոհաբերում:⁶³ Նախքան մորթելը՝ նախապես նրա աչքերին սուրմա են քսում, կանաչ կտորով զարդարում ու բերանի մեջ էլ մի կտոր շաքար են դնում: Գառանը տեղավորում են *դերեի* ուղղությամբ, մի կում ջուր են խմեցնում ու աստճո անունը տալով՝ մորթում: Մարդիկ համոզված են, որ մորթելուց հետո ինչքան շատ արյուն հոսի գառան մարմնից, այնքան միսը մաքուր կլինի ու ուտելու համար էլ՝ պիտանի: Միսը կտրտելուց հետո, այն բաժանում են բարեկամներին ու հարևաններին: Գառան ոսկորների մի մասը պահում են, որպեսզի վար ու ցանքի ժամանակ զցեն վարելահողի մեջ՝ ակնկալելով առատություն: Որոշ գյուղերում այդ ոսկորները գցում են ցորենի ու գարու ամբարների մեջ, որպեսզի դրանք չպակասեն: Մարդիկ այն հացը, որը թխում են ռամադան ամսին, չորացնում են, որպեսզի մատադի տոնի ժամանակ աբգուշթի հետ, որը ևս պատրաստվում է ոչխարի մսից, ուտեն: Սա նրանք շատ են կարևորում:

Ռամադան և հաղորդման տոն. Որոշ գյուղերում մարդիկ Ղադիրի տոնի⁶⁴ ժամանակ ևս պաս են պահում: Եթե այս ընթացքում հյուր են գնում, ու հյուրընկալող

⁶³ Մատադի տոնը ջերմեռանդորեն նշվում է լուսնային օրացույցի զոլիաջջե, այսինքն՝ տասներկուերորդ ամսվա տասին, տևում է մինչև չորս օր: Այս տոնը պարտադիր է միայն ուխտագնացության ու հաջի արարողության համար: Մահմեդական աշխարհում այդ օրը ոչխար, կով, կամ ուղտ են մատաղ անում ու միսը բաժանում:

⁶⁴ Ղադիր-ե խոմը Մեդինայի և Մեքքայի մեջտեղում գտնվող մի բնակավայր է, որտեղ իսլամի մարգարեն իր իրավահաջորդ է նշանակում Ալիին: Զոլիաջջե ամսվա տասնույթը համարվում է այս իրադարձության օրը, և շիա մուսուլմանների շրջանում նշվում է որպես «ղադիր-ե խոմի» տոն:

կողմը տեղյակ չի լինում իր հյուրի պաս պահելու մասին և նրան հյուրասիրում է ոչ պասային ուտելիքներով, ապա վերջինս չպետք է մերժի տանտիրոջ հյուրասիրությունը, սակայն տուն գալով, պետք է նորից անցնի իր պասին մինչև մայրամուտ:

Այն ընտանիքները, որոնք ոչխար են պահում այդ օրվա կաթը տալիս են հարևաններին: Նույն կերպ են վարվում շատ գյուղերում:

Ռամադանի տոնի ժամանակ ևս մինչև աղոթքից վերադառնալը, ոչինչ չեն ուտում: Ուտելուց առաջ հաղորդման աղոթք են ասում ու մի տաք, մաճուցիկ ու դեղի նշանակություն ունեցող զանգված խմում: Այս զանգվածը շատ օգտակար է օրգանիզմի համար մեկամսյա պասից հետո:

Չահարշամբե սուրի. Մի արարողակարգ ևս կա, որը նշվում է տարվա վերջին չորեքշաբթի օրը: Լարեստանում մարդիկ կոտրած կժի մեջ կրակ են վառում ու հոտավետ բույս լցնում վրան: Անցնելով սենյակից սենյակ՝ դրա ծուխը տարածում են տնով մեկ:

Սրա խորհուրդը կայանում է նրանում, որ այս կերպ մարդիկ իրենց տներից դուրս են անում չար ոգիներին ու փորձանքը, իսկ կրակով լի կոտրած կավե կուժը դուրս նետելով՝ համոզված են, որ այն իր հետ տանում է անհաջողությունը:

Նովրուզ. Դաշթի գյուղում նովրուզի առաջին օրերին ամեն ոք, ով անասուն ունի, դրանց եղջյուրները ներկում է կանաչ գույնով: Եթե դա չանեն, այն կդիտվի որպես տիրոջ անուշադրությունն իր ունեցվածքի հանդեպ: Կանաչով են պատում նաև տան բոլոր դռները: Հաֆթ սինի⁶⁵ համար ներկվող հավկիթը ևս կանաչ գույն է ունենում: Կանաչ գույնի պետք է լինի նաև մարդկանց հագուստը: Իսկ տարին փոխվելու ժամանակ երեխաների ձեռքի ափերին հինա են քսում ու փող դնում:

Այլ հավատալիքներ. Լարեստանում հավատում են, որ, եթե տարվա կամ ամսվա սկզբին որևէ հարուստ մարդուց փող վերցնեն, ապա կարճ ժամանակ անց իրենք էլ կհարստանան: Հավատացած են նաև, որ աշնան առաջին օրը ծառից ընկնող տերև բռնելու դեպքում առաջիկա ձմռանը չեն հիվանդանա: Գիշերով սուլելը ջին դառնալու

⁶⁵ Հաֆթ սինը նոռուզի ժամանակ սեղանին դրվող այն յոթ սիմվոլիկ իրերն են, որոնք հատկապես կարևորվում են իրանցիների կողմից՝ որպես առատության ու բարու նշան: Հաֆթ սին նշանակում է *յոթ սին*, այսինքն, սեղանին դրվող այդ յոթ իրերը, որ պարսկական այբուբենի *սին* տառով են սկսվում:

նշան է, իսկ եղունգ կտրելով՝ հարսանիքն ու մահը կխառնվեն իրար: Մարդիկ նաև կարևորում են մայրամուտի ժամանակ տնից դուրս չգնալը, փողոցում չկանգնելն ու բարձր չխոսելը: Մայրամուտը ոգիների ակտիվացման ժամանակահատվածն է ըստ հնագույն հավատալիքների, սրանով կարելի է բացատրել այս հավատքը:

Սաֆար ամիսը ու հատկապես այդ ամսվա տասներեքերորդ օրը, չարագուշակ են համարում: Նույն ամսի քսանմեկին ևս ճանապարհորդելը լավ նշան չեն համարում: Ժողովուրդը հավատացած է, որ մատաղի տոնին կարուձև անելով՝ Մեքքայի հաջինների ոտքը ծակում են, կամ նրանց ձեռքերն ու ոտքերը շղթայվում են:

Այն գյուղերում, որտեղ ընտանի կենդանիներ են պահում, իրենց ստացած կաթը յոթնօրյա հերթականությամբ տալիս են հարևաններին: Այսպես, շաբաթ օրը բոլորն իրենց կովի կաթը տալիս են մի ընտանիքի, հաջորդ՝ կիրակի օրը՝ մյուս ընտանիքին ու այդպես յոթ օր շարունակ: Սա արվում է այն նպատակով, որ բոլորն էլ կարողանան իրենց ընտանիքի կաթնամթերքի պահանջը լուծել:

Թվեր. Լարում մարդիկ որոշակի հավատալիքներ ունեն՝ կապված թվերի հետ: Տասնմեկ և յոթ թվերը սուրբ են համարվում: Օրինակ, ասում են, եթե մեկն իր կյանքի ընթացքում յոթ հանգուցյալ լողացնի ու յոթ ծնունդ ընդունի, ուրեմն անպայման դրախտ կընկնի:

Ծննդկանին ծննդաբերելուց յոթ օր հետո են բաղնիք տանում, ու յոթ օր մենակ չեն թողնում: Հուղակավորության արարողությունների մեջ էլ յոթերորդ օրը այցելելում են հանգուցյալի գերեզմանին:

Լարում հավատալիք կար, որ հիվանդի ջերմությունն իջեցնելու համար յոթ հատ արմավ ու մեկ հատ մետաղադրամ էին դնում ունաբի ծառի տակ, վստահ լինելով, որ այդ կերպ հիվանդը կառողջանա:

Շիաքնակների շրջանում սգո արարողակարգում կարևորվում են հետևյալ թվերը՝ մեկ, երեք, հինգ, վեց, յոթ, տասնհինգ և քառասուն:

Տասներեք թիվը նույնպես որոշակի նշանակություն ունի. այն չարագուշակ են համարում, և որպեսզի այն տանից դուրս հանեն, մարդիկ, օրինակ, մարտի տասներեքին տներից դուրս են գնում ու բնության գրկում անցկացնում ողջ օրը:

Վեցը համարվում է սատանայի թիվը: Եթե նորածինը չորս կամ վեց մատ է ունենում, մինչև քառասունքը ծնողները նրան սպիտակ շորեր են հագցնում, դրանից հետո միայն սկսում են այլ գույներ էլ օգտագործել, հակառակ դեպքում հավատում են, որ երեխան լավ չի աճի, խնդիրներ կունենա: Երեխայի աչքին մինչև ինը օր սուրմա են քսում, որպեսզի աչքերի լույսը չպակասի:

Երեք թիվը կարևորվում է նոր տուն տեղափոխվելու շամանակ: Ռամադան ամսվա ընթացքում, եթե երկնքում երեք հատ աստղ է նկատվում, ապա պասը կտրվում է, և մարդիկ անցնում են հաղորդության տոնին: Եթե մի երկու իր է կտրվում տան մեջ, իսկ հետո կտրվում է նաև երրորդը, մարդիկ հավատացած են, որ վտանգավոր չէ, քանի որ երեքը աստծո թիվն է՝ բարի ու լավ նշան է:

Ուխտատեղիներ

Լարեստանում, բնակլիմայական չոր պայմաններով ու տեղումների սակավությամբ պայմանավորված, մարդկանց շրջանում կան բազմաթիվ հավատալիքներ, որոնք կապված են մի շարք ծառերի ու բույսերի հետ: Մարդիկ իրենց այս կամ այն երազանքի իրականացման համար օգտագործում են այդ ծառերի մրգերն ու տերևները, ինչպես նաև հավատալիքներ ունեն՝ կապված ջրամբարների հետ, որտեղից որ հիմնականում վերցնում են իրենց խմելու ջուրը:

Լար քաղաքի հին հատվածում մի հայտնի բաղնիք կա, որի էլեկտրականության վճարը մարդիկ տալիս են կամավոր, հավատալով, որ դրանով իրենք բարի գործ են անում ու իրենց երազանքները կկատարվեն:

«Ղադամգահ»⁶⁶ կոչվող մի հին վայր կա լեռան բարձր մի հատվածում, որտեղ մի քարի վրա ոտքի հետք կա պատկերված: Մարդիկ այն վերագրում են սուրբ Ալիին ու այստեղ են գալիս որպես ուխտատեղի՝ իրենց նպատակների ու երազանքների իրականացման հույսով: Այս ոտնահետքի հետ կապված, մի հետաքրքիր հավատալիք է պահպանվել. եթե մեկը, այստեղ գալով, իր հետ բերի աղոթքի կնիքը /խորհուրդը/ ու այն տեղադրի ոտքի հետքի կրունկի մասում, ու եթե կնիքը լիովին տեղավորվի այնտեղ, ապա ինչ ցանկություն որ պահել է մտքում, կկատարվի: Ոտնատեղից մոտակայքում ջրհոր կա, որը նույնպես երազանքների ու խնդրանքների

⁶⁶ Նշանակում է՝ *ոտնապտեղ*

իրականացման ուխտավայր է: Երազանք պահելով՝ դրա մեջ մի կտոր շաքար են գցում ու ջրի մակերևույթին առաջացած օղակներով գուլակություն անում՝ կկատարվի իրենց երազանքը, թե՛ ոչ:

Քաղաքի նոր թաղամասում, որը հին քաղաքի սահմաններում է, մի վայր կա, որը կոչվում է «*աղոթքի դերլե*», այստեղ մարդիկ գնում են հիմնականում անձրև բերելու ու այլ խնդրանքներով, ու մոմ են վառում: Ներկայումս այս վայրում մզկիթ կա կառուցված:

Լարեստանում մի հինավուրց ունաբի ծառ կա, որը ևս վաղնջական հնուց ի վեր պաշտվում է ու մարդիկ նրան վերաբերվում են սիրով ու ակնածանքով, այն կոչվում է «*փիր քոնար*»:⁶⁷ Մարդիկ այստեղ են գալիս տարբեր երազանքներով, ինչպես օրինակ՝ հղիանալու կամ ամուսնանալու: Իսկ եթե մեկի երեխաները ծնվելուց հետո մահանում են, ծառի մոտ երազանք է պահում, որ եթե երեխա ունենա, ուխտ է անում յոթ տարի մազերը չկտրել ու միայն ծառի մոտ բերելուց հետո կտրել: Երեխաների կտրված մազերը կավե փոքրիկ ամանների մեջ դրած պահում են այս ծառի տակ: Այդ երեխաներին էլ անվանում են *ունաբի ծառա* կամ *բաժին*: Այս ծառը ներկայումս զարդարված է բազմագույն կտորներով, որոնք կապվել են դրա ճյուղերին ուխտավորի կողմից: Ոչ ոք չի կտրում ու չի համարձակվում կտրել ծառից մի փոքր ճյուղ անգամ: Ծառի մոտից վերադառնալով՝ ուխտավորն իր հետ նախապես տարած շաքարը կամ այլ քաղցրավենիք բաժանում է հարազատներին:

Գյուղերից մեկում մի վայր կա, որտեղ գտնվում է մի էմամզադեի ձեռքի սրբապատկեր: Այստեղ ևս մարդիկ գնում են անձրևի խնդրանքով: Մեկ այլ վայր կոչվում է «*քաքա Սուլեյման*»,⁶⁸ ու պատմում են, որ մի կին այստեղ է գնացել հղիանալու ուխտով ու նրա երազանքը կատարվել է, այնքան որ հավատացել է այդ վայրի զորությանը:

Ծառեր ու բույսեր. Արմավենուն և ունաբի ծառերին՝ դրանց ճյուղերին ու տերևներին մարդիկ յուրահատուկ հարգանքով են վերաբերվում ու բարձր գնահատում: Հնարավոր է, որ սա պայմանավորված է այս տարածաշրջանում դրանց

⁶⁷ Նշանակում է՝ հին ունաբենի

⁶⁸ Նշանակում է *Սուլեյման եղբայր*

առատությամբ, ու որ մարդիկ իրենց կենցաղային շատ ու շատ խնդիրներ լուծում են այս ծառերի միջոցով:

Իսլամում արմավենին համարվում է սուրբ Ալլի դրածոն երկրի վրա: Այն տնե-
րում, որտեղ տղա երեխա է ծնվում, արմավենի են տնկում, որպեսզի բարօրությունն ու
առատությունը տնից չպակասեն: Հիմա, նման հավատի պայմաններում, եթե հույժ
կարևոր է արմավենու կտրելը, ապա նախ ոչխար են մատաղ անում, հավատալով, որ
թափելով ոչխարի արյունը՝ կանխում են մարդու արյան թափվելը:

Որոշ գյուղերում արմավենին համարվում է մարդու արմատը: Եթե ծառը կտրում
են, ապա դրա տեղը պարտադիր կարգով մի ուրիշն են տնկում: Սա ավելի շատ
վերաբերվում է ունաբի ծառին, քանզի հավատացած են, որ կտրված ունաբի ծառի
փոխարեն մի ուրիշը չտնկելով՝ դժբախտություն կպատահի ու մարդ կմահանա: Այստեղ
կարելի է տեսնել բազմաթիվ ունաբի ծառեր, որոնց վրա ուխտավորները գույնզգույն
կտորներ են կապել՝ որպես իրենց երազանքների իրականացման համար կատարվող
զոհաբերություն: Շատ իմամզադենների դամբարանների մոտ հանդիպում են ունաբի
ծառեր:

Հավատում են, որ կենդանիների ոսկորներով քերված կեղևով արմավենուց խակ
պտուղը կթափվի, իսկ ուրբաթ ու շաբաթ օրերին և մայրամուտի ժամանակ այս ծառից
կանաչ ճյուղ կտրելը վատ նշան է համարվում:

Մարդիկ հավատացած են, որ հինան օգնում է կանխելու մազաթափությունը,
իսկ դամասկոսյան վարդը՝ Մոհամադի քրտինքն է, որ կաթել է գետնին ու դարձել
ծաղիկ:

Որոշ հատուկ արարողություններ ևս կատարվում են ծառերի, կենդանիների ու
թռչունների հետ կապված: Բերենք հետևյալ օրինակը. եթե ծառը բերք չի տալիս, ապա
հարվածելով բնին՝ սպառնում են, որ հաջորդ տարի էլ, պտուղ չտալու դեպքում
կկտրեն: Իսկ բերք տալուց հետո գովում են ու աղոթք ասում, որ մյուս տարի ավելի
շատ բերք տա:

Թռչուններ ու կենդանիներ. Իսլամում կան բազմաթիվ վկայություններ որոշ
կենդանիների ու թռչունների վերաբերյալ, որոնք հատուկ տեղ են զբաղեցնում

մարդկանց հավատալիքներում: Լարեստանում ևս մարդիկ յուրահատուկ վերաբերմունք ունեն դրանց նկատմամբ:

Կան մի շարք թռչուններ, որոնց որսն արգելված է: Դրանցից է կկուն, որն ըստ ժողովրդական հավատալիքների, ժառանգության համար իբր թե վիճել է եղբոր հետ, ապա զղջացել ու շարունակ նրան է փնտրում ու կանչում:

Մյուսը հոպոպն է, որին անվանում են նաև «քաքա Սոլեյման» ու համարում են սուրբ Սոլեյմանի նամակատարը: Մեկ այլ թռչուն էլ կա, որը կոչվում է *սերմնացան*, իսկ երբեմն էլ՝ *անձրևի հավք*: Սա լինում է երկնագույն կամ կարմիր: Վերջինս հայտնվում է տեղումներով առատ տարիներին՝ իր զույգի հետ:

Մարդիկ հավատում են, որ, եթե սոխակը հանկարծակի սկսի երգել ծառի վրա, ապա հյուր կգա: Եթե սոխակը մտնի տուն ու սկսի բարձր երգել, ապա հավատացած են, որ շատ շուտով հյուր կգա, իսկ եթե հանգիստ է երգում, ասում են, որ հյուրը կուշանա, չի շտապում: Անձրևի թռչունի՝ երկնքում ճախրելը ևս կարևոր հյուրի ժամանման մասին է ավետում:

Թիթեռը ևս լավ նշան է ու ճամփորդից լուր ստանալու մասին է հուշում, իսկ նրա ճախրելը մեկի շուրջը վկայում է սիրեցյալի գալու մասին: Եթե թիթեռը պտտվի մեկի գլխի շուրջ, ապա վերջինս ճամփորդելու կգնա որևէ ուխտատեղի: Տանը աղավնի ունենալը բարօրության նշան է: Եթե մեկը շատ է չարչարվում ու անօգուտ է, ապա նրան համեմատում են ճնճղուկի հետ: Քիչ ուտելու դեպքում ևս կիրառում են միևնույն արտահայտությունը: Միայն որբ երեխան կարող է ճնճղուկի գլուխ ուտել, հայր ունեցողների ուտելու դեպքում՝ կորբանան:

Աքաղաղին ու հավին վերաբերող հավատալիքներ ևս կան. եթե աքաղաքը մայրամուտին կանչի, ապա դա վատ նշան են համարում ու նրան մորթում իսկ եթե հավը տան դիմաց թափահարի թևերը, ապա հյուր ներս կմտնի: Եթե աղջիկ երեխա ունեցած կնոջը սև հավի միս տան, ապա մյուս երեխան տղա կլինի: Երեխայի խոսքի ուշացման կամ վատ խոսելու դեպքում նրան աղավնու ձու են տալիս, որպեսզի կարգավորվի խնդիրը: Մարդիկ նաև հավատում են, որ սիրամարգի փետուրը Ղուրանի մեջ դնելիս աճում, երկարում է: Գորտի տուն մտնելը ևս լավ նշան է համարվում:

Եթե ճաշելիս շունը նայում է մարդու երեսին, ապա պետք է անպայման նրան էլ ինչ-որ բան տալ, իսկ, եթե շան ծագը մարդուն կծի, ապա վերջինս սովամահ կլինի: Երազում շուն տեսնելը կովի նշան է, իսկ տան անկյունում շան կաղկանձը տվյալ տան անդամներից մեկի մահն է գուժում:

Հավատացած են նաև, որ ճանապարհորդության սկզբում փողոցի աջ կողմում աղվեսի հայտնվելը լավ նշան է, իսկ եթե նա հակառակ կողմում է, ճամփորդությունն անօգուտ է:

Եթե մեկը ճամփորդության գնալիս ստիպված լինի անցնել ոչխարների ու այծերի հոտի միջով, ապա նա նպատակին չի հասնի:

Եթե ընտանի կենդանին արոտավայրից չի վերադառնում տուն, ապա մի դանակ են տանում հարևանի տուն, որպեսզի վերջինս աղոթի դրա վրա ու կապի այն գազաններին, որոնք կարող են վնասել կենդանուն: Մարդիկ հավատում են, որ այդ կերպ կապվում է գազանների բերանը ու նրանք չեն կարողանում ուտել կորած կենդանուն, մինչև որ հաջորդ օրը տերերը գնան դրանց փնտրելու:

Շնագայլի հաչոցը ևս տեղ է գտել մարդկանց հավատալիքներում, ու դրա լավ բարի կամ չար լինելը կախված է նրանից, թե որ կողմից է գալիս: Օրինակ, արևելքից լսվող հաչոցը առատության ու ծաղկման նշան է:

Լարում հավատացած են, որ կատվի վրա ջուր լցնելով՝ ձեռքերին բշտիկներ կառաջանան, իսկ քար նետելով՝ կանիծվեն կատվի կողմից: Ոմանք հավատում են, որ տնից դուրս գալիս սև կատվի հանդիպելը վատ նշան է: Ընդհանրապես, սև կատվին ջին են համարում, ու կարծում, որ նրան հասցրած վնասը կշրջվի մարդու դեմ: Դրանից խուսափելու համար պետք է տալ Ալլահի անունը: Եթե սև կատուն մարդու առջևից է գնում, ապա լավ նշան է, իսկ հետևից վազելով՝ նրանից տանում է բոլոր բարի ու դրական երևույթները:

Տանը օձ տեսնելը երազանքի իրականացման նշան է համարվում: Սատկած օձով, այն երկինք շարտելով, որոշում են նաև ապագա երեխայի սեռը: Եթե նա փորի վրա ընկնի գետնին, ապա երեխան տղա է, իսկ հակառակ դեպքում՝ աղջիկ: Եթե մեկը գործերում հաջողակ է, ապա ասում են, թե օձի գլխի ոսկոր ունի պահած: Հմայիչ,

գրավիչ արտաքինով մարդկանց վերաբերյալ ևս կիրառում են նույն արտահայտությունը:

Սարդին վերաբերող հավատալիք ևս գոյություն ունի, ըստ որի՝ տան մեջ եղած սարդոստայնը պակասեցնում է տան բարիքները:

Ավանակի զոռցը ձմռան եղանակին ձյուն տեղալու նախանշան է համարվում: Հավատում են նաև, որ այդ կենդանու աթարը վառելը վանում է բոլոր վատ ու չար ուժերը:

Եթե գիշերը գոմում կենդանիները սկսում են աղմկել, ապա տան մեջ մի զույգ հողաթափ են շուռ տալիս, որպեսզի նրանք հանգստանան:

Մարդիկ հավատացած են, որ ձիու մարմնի աջ կողմն է ուտելի, իսկ ձախն ուտելը մեղք է համարվում: Ձիու պոչի մազը մարդուն հեռու է պահում սատանայից:

Եթե արևոտ եղանակին անձրև է գալիս, ասում են, իբր, գայլերը զուգավորվում են, կամ էլ ձագ են ունենում:

Եթե կովը երկու հատ հորթ է ծնում, սա վատ և լավ կողմեր ունի: Եթե հորթը դեպի տանիքի հետևամասը գնա, ասում են, որ աշխարհի վերջը կգա:

Մրջյունի մի մեծ տեսակ կա, որին սպանելը ևս վատ նշան են համարում, քանի որ հավատացած են, որ մրջյունն է մարդուն դատաստանի օրը ջուր բերում:

Լարում որոշակի հավատալիք կա՝ կապված մորեխի հետ: Եթե երեխան հիվանդանում է անհայտ մի հիվանդությամբ, ապա նրա հագուստի տակ երկու հատ մորեխ են գցում, այն ժամանակ, երբ սատկեն՝ երեխան էլ կառողջանա:

Կարիճի վերաբերյալ մարդիկ հավատացած են, որ եթե կարիճը խայթի, սատկած կարիճի մարմինը խայթած տեղի վրա դնելով՝ կբուժեն այն: Գիշերով չի կարելի արտաբերել *կարիճ* և *օձ* բառերը, այլ դրանք պետք է փոխարինել այլ բառերով:

Գույներ. Լարեստանում սպիտակը համարվում է ինչպես մաքրության ու անմեղության, այնպես էլ տխրության գույն: Ասում են, որ հարսը պետք է սպիտակ կամ կանաչ հագուստով մտնի ամուսնու տուն ու այնտեղից դուրս գա արդեն սպիտակ պատանով: Մայրամուտին սպիտակ հագուստ չեն կարում, քանի որ պատանի գույն ունի: Եթե ստիպված են լինում մայրամուտին սպիտակ գույնի մթերք գնել, ինչպես օրինակ՝ պանիր, կաթ, մածուն և այլն, որպեսզի դժբախտություն չպատահի, ապա

վաճառողին տալիս են նույնպես սպիտակ մթերքներ՝ շաքար, կամ կանաչ տերև: Եթե մեկը հարևանին ամանով կաթ է տալիս, անպայման մեջը կանաչ տերև է գցում:

Որոշ տեղերում ոսկեգույնն ու մանուշակագույնը տխրության նշան են համարվում: Լարում երեխայի ծնվելուց հետո մեկ ամիս նրան ոսկեգույն հագուստ չեն հագցնում, որպեսզի չհիվանդանա դեղնախտով:

Կանաչ գույնը, ինչպես նշվեց, հանգստության ու բախտավորության նշան է համարվում: Հարսին հինայելու օրը կանաչ հագուստ են հագցնում, իսկ բոլոր տեսակ նվերները, որոնք նախատեսված են հարսի, նորածնի ու նրա մոր համար, նույնպես փաթեթավորում են կանաչ գույնի կտորներով:

Կան գյուղեր, որտեղ ընդհանրապես բոլոր գույներն էլ կարևորում են: Այստեղ, հարսը առաջին օրը հյուրերին է ներկայանում կարմիր գույնի հագուստով: Որոշ գյուղերում հարսանեկան արարողության համար օգտագործում են կանաչ ու կարմիր հագուստ:

Սև գույնը, բացի նրանից, որ օգտագործվում է սգո արարողությունների ժամանակ, նորածնի համար ևս, ինչպես արդեն նշվել է համապատասխան գլխում, կարևոր նշանակություն ունի: Չար աչքից պաշտպանելու համար մեծ նշանակություն ունեն սև գույնը և ոսկեգույնը: Ոսկեգույն կտոր են դնում նաև հարսի օժիտի մեջ:

Առարկաներ և գործողություններ. Լարում հավատում են, որ տուն մտնելիս պետք է բարևել, եթե անգամ տանը մարդ չկա: Տունը վաճառելիս, տան բոլոր իրերը ևս պետք է փոխանցվեն նոր տիրոջը, եթե դրանք տեղում չլինեն՝ գնորդը իրավունք ունի բողոքելու: Մայրամուտից հետո պետք է տան դարպասը փակել, որպեսզի վիշտն ու ցավը մնան դրսում:

Ժողովրդական հավատալիքների համաձայն ղեյլանի ջուրը դռան շեմին լցնելը պաշտպանում է չար աչքից:

Գիշերով պետք չէ սանրվել, քանի որ հաջողության մազը կարող է ընկնել:

Նաև համոզված են, որ տանից դուրս ջրհոր կառուցելուց առաջ, պետք է մատաղ անել:

Այն տեղերում, որտեղով մարդիկ անցուդարձ են անում, չի կարելի միզել, քանի որ քառասուն օր հաջողությունը երես կթեքի:

Եթե ճանապարհի կեսից մարդ ստիպված հետ է դառնում, ապա ասում են, որ հյուր է գալիս:

Այն անձնավորությունը, որը կնստի տան դռան շեմին, կկորցնի մորը: Շեմի հետ կապված հավատալիքները հատուկ են տարբեր ժողովուրդների: Հայերն, օրինակ, գերդաստանին պատահած բարեբախտություններն ու դժբախտությունները վերագրում են տան շեմի ազդեցությանը: Եթե շեմը «բերում է», նրանից անցած և ներս մտած նորահարսը, կենդանիները սկսում են գիրանալ, օգուտ տալ, երկար ապրել, իսկ եթե «չի բերում», նիհարում են, օգուտ չեն տալիս, մահանում են: «Բերող» շեմը հարգում ու սիրում են ոչ միայն տվյալ տան բնակիչները, այլև հրկիցները, որոնք այդ շեմով տան կտուրին մատաղ են անում և գառն այնպես են մորթում, որ արյունը հոսելով ներկի դռան ճակատն ու շեմը:⁶⁹

Եթե էսփանդ բույսը տան մեջ կանաչի, ուրեմն հաջողության նշան է:

Հավատում են, որ, եթե հանգուցյալի պատգարակը թեթև տանեն, ապա մահացողը բարի մարդ է եղել: Նույնը ասում են նաև գերեզմանի փոսի հեշտ կամ դժվար փորվելու դեպքում:

Մոխիրը, որն անմիջականորեն կապվում է կրակի պաշտամունքի հետ, ևս էական նշանակություն ունի ժողովրդական պատկերացումներում. եթե այրիացած կինը ամուսնու մահվան սգո բոլոր արարողություններից հետո ցանկանում է տնից դուրս գնալ, ապա նախ մի փոքր մոխիր են թափում տնից դուրս:

Ջրի պաշտամունքի հեռավոր արձագանք է հետևյալ սովորույթը՝ փոքր երեխայի մահվանից հետո, նրա մայրը խմած ջրի մնացորդը թափում է գլխի հետևը՝ որպես ծարավ երեխայի բաշին: Սա անում են նաև այլ տարիքի մահացած մարդկանց դեպքում: Ջրին վերաբերող հավատալիքների հետ կապված կան նաև մոգական ագեքներ՝ նամագի ժամանակ ջուր չեն խմում, քանի որ համոզված են, որ դա սատանայի ձեռքից է: Եթե մեկը գիշերով կանգնած ջուր խմի, ապա վշտի կհանդիպի: Ջրի՝ գետնին թափվելը բարօրության նշան է, իսկ ջրհորի մեջ երգելով, կարող են խելագարվել: Հավատացած են նաև, որ հղի կինը չպետք է կանգնած ջուր խմի, այլապես ոսկրացավ կունենա:

⁶⁹ Ե. Լալայեան, Նոր-Բայազետի գաւառ, Ազգագրական հանդէս, գ. XVII, Թիֆլիս, 1908, էջ 90:

Կերակուրների հետ կապված արգելանքներից կարելի է նշել մի քանիսը՝ հնում, հանգուցյալի հարազատները մի որոշ ժամանակ թոք չէին ուտում՝ այն համարելով ընտանիքի անդամների հավանական մահվան պատճառը: Սգավոր ընտանիքը մինչև քառասուն օր չպետք է գառան գլուխ մաքրի ու եփի, իսկ սգո հավվայից միայն ծերերը պետք է ուտեն, երիտասարդներին արգելված է:

Մարդու հանկարծակի մահվան դեպքում, նրա տանը գտնվող հյուրը պետք է երեք օր մնա այնտեղ:

Ինքնասպանության դեպքում մահացածին առանձին գերեզմանոցում են թաղում, ինչպես ընդունված է բազմաթիվ ժողովուրդների ծիսակարգում:

Թաղման տեղից տուն վերադառնալիս, կանայք շրջում են գլխաշորը, կոշիկները, ծառից պոկում կանաչ տերև, ապա նոր տուն մտնում, կամ էլ, կոշիկները հակառակ են հագնում՝ աջը ձախին, ձախը աջին:

Երբ երկնքում պայծառ աստղ են տեսնում, ապա անպայման ասում են. «Ես քեզ տեսա, դու ինձ՝ ոչ», համարելով, որ պայծառ աստղը վրեժխնդիր է լինում մարդկանցից և այդ պատճառով խուսափում են նրանից:

Լարում, եթե տանը մի իր է կորչում ու չեն գտնում, գլխաշորի կամ հագուստի մի ծայրին հանգուց են անում, իբրև թե սատանայի պոչն են կապում, ու անընդհատ աստճո անունը տալիս, որպեսզի այն գտնեն:

Աջ և ձախ կողմերն, անկասկած, ունեն շատ կարևոր նշակություն: Օրինակ՝ մարդիկ հավատացած են, որ հարկավոր է ձախ ոտքով մտնել զուգարան, քանի որ սիրտը գտնվում է ձախ կողմում, ապա ընկնելիս աջ կողմի վրա կընկնեն ու սիրտը չի վնասվի, իսկ ընդհակառակը՝ աջ ոտքով մզկիթ մտնելը հաճելի է բարձրյալին:

Որոշ բնակավայրերում, եթե լուսնային ամսվա առաջին գիշերը լուսինը մահիկի տեսք ունի և դրա մի ծայրը թեքված է դեպի ներքև, ապա այն կլինի բարօրության ու լիության ամիս, իսկ եթե մահիկը ծայրով դեպի երկինք է թեքված՝ նեղության ու թանկության: Լարում հավատացած են, որ, եթե մահիկը ամսվա սկզբին թեքվում է դեպի արևմուտք, ապա պետք է որևէ մի հավատացյալի դեմքին նայել ու տալ Ալլահի անունը: Հայաստանում էլ լուսնի նորը տեսնելիս անմիջապես փողին են նայում, որպես-

զի մինչև մյուս նորը շարունակ փող ստանա, և կամ բախտավոր համարվող մարդու երեսին են նայում, որպեսզի իրենք էլ բախտավոր լինեն:⁷⁰

Նուրը համարում են դրախտային միրգ, ու եթե այն ուտելիս որևէ հատիկ է ընկնում գետնին, ապա վերցնում ու ուտում են, քանի որ հավատացած են, որ հնարավոր է, որ հենց այն լինի դրախտային հատիկը, սակայն երբ խաղողի հատիկն է ընկնում, այն տրորում են ոտքով:

Հավատում են, որ ծմերուկի կեղևն ուտելը ճաղատության վտանգի է բերում:

Հյուր գնալիս կենտ միրգ ուտելը լավ նշան չի համարվում, պարտադիր է զույգ թվով ուտել:

Արմավ ուտելիս չպետք է կորիզը բերանից անմիջապես գետնին գցել, այլ ձեռքով գցել, հակառակ դեպքում սովը վրա կհասնի: Հավատացած են նաև, որ արմավ ուտելիս եթե կեղևը առանձնացնեն, ապա դատաստանի օրը իրենց գլխի մաշկը նույն կերպ կհանեն:

Հատուկ նշանակություն են տալիս հացին ու երբեք այն աղբամանը չեն նետում, հավատալով, որ այդ կերպ աղքատություն մեջ կհայտվեն: Պատմում են, որ նույնիսկ մարգարեն է ձիուց իջել և իր կերած հացի թափված փշուրները գետնից վերցրել, իսկ դանակով հաց կտրելուց խուսափել է՝ այն մեղք համարելով: Հավատում են, որ հարևանից հաց վերցնելու դեպքում, դրա փոխարեն պետք է ալյուր տալ, այլապես դժբախտություն կպատահի:

Եթե թխվող հացը փքվում, ապա սոված հյուր կգա, կամ էլ դրա ուտողը շատ քաղցած մեկն է լինելու: Եթե խմորի մի կտոր ընկնի գետնին, ապա դա հուշում է, որ հաջորդ օրը կրկին հաց են թխելու: Հացը թխելու ժամանակ եթե վառվի, ասում են, որ թշնամու սիրտն է վառվում: Ընդհանրապես, թխված առաջին հացը համարվում է սատանայի բաժինը, ու չեն ուտում:

Հայկական սովորություններում ևս բազմաթիվ հավատալիքներ կան հացի վերաբերյալ. նախ՝ թխված առաջին հացը պարտադիր կարգով տալիս են առաջին պատահած մարդուն. այս բարերարությունը «օխտը թաբախա հլնում ա երկնքի երեսը, Աստծու մոտ բարեխոս ա հլնում, չարը բարին ա դարձնում»: Այրված հացն ուտում են,

⁷⁰ Ե. Լալայեան, Նոր-Բայազետի գաւառ, Ազգագրական հանդէս, գ. XVII, Թիֆլիս, 1908, էջ 94:

որպեսզի փող գտնեն: Այնտեղ նույնպես համարվում է, որ հացը չի կարելի դանակով կտրել, մեղք է, իսկ եթե հացի պատառը մարդու ձեռքից վայր ընկնի՝ կնշանակի, որ հյուր է գալու:⁷¹

Հավատալիքներ կան նաև կապված բրինձի հետ, որը համարվում է անվերջության նշան: Հավատում են, որ բրինձը սուրբ Ֆաթիմայի կնիքն է, և եփած բրինձի ջուրը կամ հարդը չպետք է թափել կոյուղին, այլապես ահեղ դատաստանի օրը այդ հատիկները Ֆաթիմային կբողոքեն ու նրանից կպահանջեն վրեժխնդիր լինել:

Եթե մեկը ճամփորդելու նպատակ ունի, ապա փողի հետ նաև մի քիչ բրինձ կամ շաքար է բաժանում աղքատներին՝ որպես ողորմություն, որպեսզի լիությունը միշտ ուղեկից լինի իրեն ու ողջ-առողջ վերադառնա: Հավատացած են նաև, որ ջրի մեջ կանաչ տերև գցելով ու մեկնողի հետևից լցնելով՝ նա շուտ կվերադառնա: Այս ջրից մի քիչ էլ պետք է լցնեն կանաչ նարնջենու տակ, որպեսզի նրա կյանքը նարնջի ծառի կյանքի նման լինի: Ճանապարհորդի հետևից լաց լինելը վատ նշան չեն համարում, բայց եթե ավել անեն, սև գույնի քար կամ մոխիր գցեն նրա հետևից, ապա այլևս չի վերադառնա: Եթե մեկը ճամփորդելու նպատակ ունի, ու այդ օրը տանը որևէ աման է կոտրվում, ապա լավ կլինի այդ օրը հրաժարվի գնալուց:

Լարեստանում հացն ու բրինձը օգտագործում են նաև որպես ապաքինող միջոցներ: Երբ երեխան հիվանդանում է, մի քիչ բրինձ ու ցորեն են լցնում նրա գլխին, այնուհետև հավաքում ու բաժանում են աղքատներին, որպեսզի շուտ լավանա: Իսկ եթե թոնիրն առաջին անգամ են օգտագործում, դրա մեջ թխված առաջին հացը համարվում է կանանց մեջքացավի համար բալասան:

Աղին ևս ակնածանքով են վերաբերվում: Մեկի տանը աղ ու հացը ուտելը սուրբ է համարվում, ու այլևս չպետք է այդ ընտանիքի հետ վեճի մեջ մտնել, այլապես աղի հարգանքը ոտնատակ կտան: Երբեմն երգվում են աղ ու հացի վրա: Սուրբ Ալին ասել է, որ աղը մարդուն հեռու է պահում տարբեր հիվանդություններից, ինչպես օրինակ՝ խելագարություն, կոկորդի և փորի ցավ, ատամնացավ և այլն:

Որոշ հավատալիքներ կան նաև կերակուրների հետ կապված: Եթե կինը մեկի տանը ճաշ ուտի ու կեսը ամանի մեջ թողնի, ապա ամուսինը երկրորդ անգամ

⁷¹ Ե. Լալայեան, Նոր-Բայազետի գաւառ, Ազգագրական հանդէս, գ. XVII, Թիֆլիս, 1908, էջ 121:

կամուսնանա: Կոտրված ամանով կերակուր ուտել՝ նշանակում է մեկի սիրտը կոտրել: Ծաշելուց հետո ձեռքերը հագուստի վրա մաքրելը աղքատանալու նշան է:

Օրորոցը ևս հատուկ տեղ ունի մարդկանց հավատալիքներում: Եթե մեկը երեխա չի ունենում, ապա իմամ Հուսեյնի վեցերորդ որդու՝ Ալի Էսդարի անունով, որը զոհվեց Քերբելայում թշնամու ձեռքով, մի փոքր օրորոց են պատրաստում և, այսպես ասած, նվիրում Հուսեյնի կյանքին: Այս կերպ համոզված են, որ դեռ տարին չլրացած երեխա կունենան: Համոզված են նաև, որ երեխայի դատարկ օրորոցը օրորելը երեխայի փորացավի պատճառ կդառնա:

Նախկինում, եթե կինը ծննդաբերության ժամանակ դժվարություններ էր ունենում, ապա շրջապատող կանայք որոշ գործողություններ էին իրականացնում, նույնպես պայմանավորված այս կամ այն հավատալիքով: Ստորև ներկայացված են դրանցից մի քանիսը:

Մոտ արյունակիցներից որևէ մեկը, օրինակ՝ քույրը, երկանքի քարը, որը նախկինում կար բոլորի տներում, դնում էր գլխին ու կանգնում, որպեսզի ծննդկանը հեշտ ծննդաբերեր: Այս նպատակով կիրառում էին նաև հին օջախների եռոտանիները: Մարդկանց հավատալիքներում, երեխայի շուտ ծնվելուն էր օգնում նաև հոր կոշիկներով կտուրի այն հատվածին հարվածելը, որտեղ ծննդկանն էր պառկած, սրանով, իբրև, երեխան կվախենա հորից ու արագ կծնվի: Կնոջը յոթ անգամ պտտեցնում էին արմավենու շուրջը, քանի որ հնարավոր է, որ հղին արմավենու խեժից⁷² է կերել, ու սա դժվարացնում է երեխայի ծնունդը: Երբեմն նաև կնոջ կապած մազի փունջ էին դնում նրա բերանը, որպեսզի սրտխառնոց ունենա ու այդ կերպ երեխային շուտ ծննդաբերի: Երբ կինը շատ էր ցավ քաշում, սեղանի սփռոցը կապում էին նրա փորին, որպեսզի ցավերը հանգստանան ու կարողանա հեշտ ազատվել երեխայից:

Նորածնի գլխավերևում կողպեք ու բանալի դնելը հանգստացնում էր երեխային: Մայրամուտի ժամանակ նորածին երեխային կանաչ արմավենու տակ տանելը կարող էր պատճառ դառնալ նրա դիվահարության:

⁷² Արմավենին կտրելիս սպիտակ քաղցր խեժ է դուրս գալիս, որն ուտում են:

Երեխայի ընկած պորտը դնում էին կանաչ բույսերի վրա, որպեսզի կյանքը երկար լիներ: Նոր ծննդաբերած կնոջը չեն թողնում բոկոտն քայլել, քանի որ դա կաթը կպակասեցնի:

Երեխայի ծնվելուց հետո, նրա ճակատին լեղակով երեք հատ կետ են դնում, որպեսզի հեռու մնա չար աչքերից:

Հավատում են, որ, եթե կերակրող մայրը կաթ տալու ժամանակ տխուր ու անհագիստ լինի, կաթը դառնահամ կլինի ու երեխան փորացավ կունենա:

Եթե երեխան իր առաջին քայլերը կատարելու ժամանակ հետույքի վրա նստած առաջ շարժվի, ապա հաջորդ երեխան աղջիկ կլինի, իսկ եթե փորի վրա գնա՝ տղա: Երեխա կորցրած որևէ կնոջ չի կարելի մտնել ծննդկանի սենյակը. արգելվում է, քանի որ դա վատ նշան է համարվում:

Եթե արևի կամ լուսնի խավարման ժամանակ հղի կինը քորի իր մարմնի որևէ հատվածը, ապա ապագա երեխայի նույն հատվածը սև կլինի: Հղի կնոջը արգելված է ուղտի միս ուտել, քանի որ հավատացած են, թե երեխայի ծնունդը կուշանա և նա ուղտի նման, մեկ տարեկանում կծնվի:

Լարեստանում հավատում են, որ փոքրահասակների ձեռքից ջուր և մեծահասակների ձեռքից շաքարաջուր խմելը լավ նշան է: Եթե մեծահասակի ջուր խմելու ժամանակ, որևէ փոքրահասակ ծարավ լինի ու նրան ջուր չտան, ջրի աղբյուրը կցամաքի:

Յոթ ամսեկան ծնված երեխայի մասին ասում են, որ ամեն հարցում շտապող կլինի, քանի որ նույնիսկ աշխարհ գալու ժամանակ շտապել է:

Նորածիններին վախից հեռու պահելու համար նրանց մոտ վագրի ճանկ են դնում: Սա նաև կախում են հղի կնոջ պարանոցից՝ հղիության հինգերորդ ամսում, որպես երեխային պաշտպանող հմայիլ:

Անձրևոտ եղանակին ծնված երեխան, հավատում են, որ հարուստ կլինի: Իսկ եթե անձրև է գալիս հարսանիքի օրը, ապա ասում են, թե ազապ ժամանակ կաթսայի տակ մնացածն է մաքրել ու կերել:

Մարդիկ հավատում են, որ ուրբաթ օրը սկսված անձրևը շաբաթ օրը կկտրվի, սակայն, եթե շաբաթ օրը սկսվի՝ երկար կտևի: Առավոտվա ծիածանը երկարատև

անձրևի, իսկ երեկոյանը՝ կարճատևի նշան է: Անձրի հարցում մարդիկ մեծ նշանակություն են տալիս այն հանգամանքին, որ չի կարելի նորածնի և ծննդաբերության համար օգտագործված կտորներն ու շորերը լվանալ անձրև տակ: Դրանք տանում են կտուր, այրում են, վրան ջուր են լցնում, որպեսզի ջրհորդանով հոսի, գնա ու անձրևի կտրվելու պատճառ չդառնա:

Նշանադրության ժամանակ վատ նշան է համարվում մկրատ բացելն ու փակելը, քանի որ փեսացուն միտքը կփոխի և ուրիշ կնոջ հետևից կգնա: Ինչպես նաև, հարսի հագուստին չպետք է հանգույց լինի: Հավատում են նաև, թե ամուսնական առագաստից եթե որևէ բան գողանան, ապա հարսը չի հղիանա, իսկ ամուսինների անկողինը պետք է այնպիսի մի կին պատրաստի, որը իր ամուսնու միակ կինն է:

Լարեստանում, հատուկ հարգանք են տաժում հյուրերի նկատմամբ, նրանց ընդունում են ըստ հավուր պատշաճի ու հավատացած են, որ հյուրի կերածը չպետք է հաշվել: Հյուրի ներկայությամբ տուն ավելի վիրավորական է նրա համար: Նրան ճանապարհելիս պետք է գոնե տաս քայլ հետը գնալ:

Մարդիկ հավատացած են, որ, եթե ոտքի բութ մատի արանքում արմավի կորիզ դնեն, կոշիկի մեջ աղ լցնեն կամ էլ ավելի հակառակ դնեն՝ պոչը ներքև, ապա հյուրը շուտ կգնա: Իսկ եթե պատահաբար շաքարը ընկնի թեյի բաժակի մեջ, կամ հողաթափը դնեն սենյակի դռան առջև, կամ էլ բաժակի տակ մնացած ջուրը գետնին թափելուց ձայն հանի, ուրեմն շուտով հյուրը կհասնի: Որպես հարգանքի նշան՝ հյուրի առջև դնում են հաց, մածուն, աղ և արմավ:

Եթե մեկը մահվան մասին խոսելիս փոշտա, ապա պետք է դեպի երկինք նայի: Ամեն անգամ, երբ փոքրիկ երեխան որևէ ամանի մեջ փոշտա, պետք է այդ ամանի տարողությամբ ցորեն կամ բրինձ ողորմություն տան: Որոշ վայրերում մեկ անգամ փոշտալու դեպքում, սպասում են, այնուհետև հողաթափը աջ ու ձախ են անում ու շարժում, սակայն եթե կրկնակի են փոշտում, ապա էլ չեն սպասում միանգամից են անցնում գործի: Այլ տեղերում տաս րոպե սպասում են, այնուհետև տաս քայլ անում դեպի դերվեի կողմ:

Մարդիկ հավատացած են, որ գիշերով շատ ծիծաղելը վատ նշան է:

Եթե երեխան հիվանդանում է, ապա ջրով լի կուժ են գցում ոտքերի մոտ, որ ջարդվելու ծայնից վախենա ու շուտ լավանա: Կակազելու դեպքում ևս օգտագործում են վախեցնելու մեթոդը՝ որպես բուժում:

Մարդկանց մեջ կա նաև այն հավատալիքը, որ կրակի ծուխը, եթե ինչ-որ մեկի կողմը գնա, ապա վերջինս կհարստանա: Հայերն էլ էին ծխով գուշակություն անում, մարդկանց բարօրության և բերքի առատության վերաբերյալ: Ծխի ուղղությունը կարևորվում հայերի ավանդական Տյառնընդառաջ տոնի ժամանակ, երբ պարտադիր կարգով խարույկ էր արվում, նրա հետ կապված տարբեր արարողություններ էին կատարվում և ծխի ուղղությամբ որոշում էին, թե այդ տարվա բերքը որ կողմում կլինի առավել առատ:⁷³

Եթե մեկի այտին թարթիչ ընկնի ու նա չնկատի դա ու դիմացինի ասելով կարողանա ճիշտ գուշակել, թե որ այտի վրա է, ապա երազանքը կկատարվի:

Մարդու շուրջը պտտվելը վատ նշան է, որը կանխելու համար պետք է կրկին հետ պտտվել, հավատում են նաև, որ միայնակ չի կարելի ուտել, քնել, ու ճանապարհ գնալ: Եթե գիշերով անցնեն գերեզմանի մոտով, կգժվեն:

Կինը երբ չադրան հակառակ է կապում, ասում են թե պատրաստ է կարճ՝ ժամանակավոր ամուսնության, կամ էլ ասում են, թե ամուսինը գնացել է գողության:

Առավոտյան հագուստի կոճակները հակառակ տեղերում կոճկելը տհաճ իրադարձության նշան է:

Եթե մեկի հագուստը ծակվում է, դա համարում են վատ աչքի հետևանք, որը, չկարողանալով վնասել դրա տիրոջը, վնասել է հագուստը: Չար աչքից խուսափելու համար, մարդիկ երբեմն ցնցոտիներ են հագնում ու աղքատ ձևանում: Հավատացած են նաև, որ նոր մի բան եթե հագնեն սգո առիթին, մյուս անգամ հաստատ հարսանիքի ժամանակ կհագնեն: Ամեն ոք, ով իր կոշիկը կկարի, կյանքը կերկարի:

Եթե հարս ու փեսայի անունը տալով հայելի կոտրեն, նրանք դժբախտ կլինեն, իսկ գիշերով հայելու մեջ նայելը խելքը պակասեցնում է, մարդը կարող է խելագարվել:

Երեկոյան չի կարելի տունն ավել և աղբը դուրս բերել տնից. դրանով տան լիությունը կպակասի:

⁷³ Հ. Խառատյան-Առաքելյան, Հայ ժողովրդական տոները, Եր., 2000, էջ 45:

Եթե խմոր հունցելու, քացախ կամ թթու պատրաստելու ժամանակ անբարո կին ներկա լինի, ապա դրանք կփչանան:

Եթե կոշիկների քթամասերն իրար դիպչեն, ուրեմն կռիվ կլինի: Իսկ, եթե կոշիկի քթամասը ուղղված լինի մեկի կողմը, ապա դա նշան է, որ նրա մասին բամբասում են: Հյուրի կոշիկի մեջ աղ թափվելու դեպքում նրա սիրտը կնեղվի ու շուտ կգնա:

Ցանկացած գործ սկսելուց առաջ, եթե մեկը խոսքի մեջ արտաբերի «ոչ» բառը, ապա այդ գործը կծախողվի:

Եթե երեխան խաղա կրակի հետ, հավատացած են, որ գիշերը կմիզի անկողնու մեջ: Կրակին հարվածելը, կամ նրա վրա ջուր լցնելը վատ նշան է համարվում:

Պատին կամ գոմում մեխ խփելիս պետք է տալ Ալլահի անունը, որպեսզի ջիներին չնեղացնեն:

Եթե որսորդը իր որսի կենդանու թոքից տա հղի կնոջը, ապա ձեռքերը կկապվեն ու այլևս չի կարողանա որս անել: Կամուրջի վրա չի կարելի «ցտեսություն» ասել. դա պատճառ կհանդիսանա, որ ասողներն այլևս մեկմեկու չտեսնեն:

Երազներ. Ժողավրդական հավատալիքներում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում երազները: Վատ երազները մարդու չպետք է պատմել, այլ՝ կանաչ ծառին կամ հոսող ջրին, որպեսզի վատ երազը վերածվի բարու: Այս նպատակով նաև մի բուռ բրինձ են գցում կանաչ ծառի վրա: Մարդիկ հավատում են, որ ճնճղուկները բրինձը ուտելով կաղոթեն, որ վատ երազը դառնա բարի: Հավատացած են նաև, որ երազում մարգարեին կամ կրոնական անվանի դեմքերին տեսնելիս չպետք է ինչ-որ մեկին պատմել այդ մասին, քանի որ նրանք այլևս կխուսափեն երազում հայտնվել: Երազում, դեպի դեբլեի կողմ կանգնած, տաբատ հագնելը վատ նշան է:

Այս տարածաշրջանում, մարդիկ հատուկ ուշադրություն են դարձնում հղի կնոջ քնին ու երազներին, ու հավատում են որ նրա տեսած երազները կկատարվեն: Ընդհանրապես կնոջ երազը միշտ հակառակն են մեկնաբանում, իսկ տղամարդունը՝ նույնությամբ: Գիշերվա երազներն ընկալում են նույնությամբ, իսկ առավոտվա աղոթքից հետո տեսած երազի հակառակն է կատարվում: Մահացած մարդուն երազում համբուրելը երազը տեսնողի մահն է հուշում, իսկ սեփական անձին կամ մեկ ուրիշին մահացած տեսնելը՝ երկարակեցության նշան է: Եթե երազում տեսնեն մի կնոջ, որը

երեխա չունի ու զուգվել-զարդարվել է, ապա կիղիանա, իսկ արդեն հղի զարդարված կնոջ տեսնելը նշանակում է, որ նա աղջիկ կունենա: Երագում արյուն տեսնելը, այսպես ասած, կտրում, անիմաստ է դարձնում երագը:

Երագում ավանակ տեսնելը կարևոր լուր ստանալու նշան է: Շունը երագում այնքան էլ լավ չի մեկնաբանվում, կովի ու թշնամության նշան է: Սակայն, ոմանք այն համարում են խաղաղության նշան: Ձին համարվում է տղա երեխայի ծննդյան նշան: Երագում աթար տեսնելը հարստանալու մասին է հուշում:

Չար աչքը «կտրել». Դաշթի գյուղում չար աչքից պաշտպանվելու համար տան դռան վերևից այծի կամ նոխազի եղջյուր, աղ ու էսփանդ, փուշ, կամ մկրատ ու սանր են կախում: Լարում աղ ու աչքի ուլունք, իսկ Խուր գյուղում միայն աղ են օգտագործում: Մահվան մասին խոսելիս, «թու՛, թու՛, թու՛» են ասում, որպեսզի իրենցից ու հարազատներից հեռու վանեն այն: Գեղեցիկ մեկի համար, որպեսզի չար աչք չդիպչի՝ ասում են. «աղ է, փա՛ռք աստծո»:

Չար աչքը «կտրելու» համար մարդիկ դիմում են ազնիվ ու բարի սրտով հայտնի, կամեցող ծեր կանանց, որոնք իրենց կյանքի ընթացքում շատ երեխաների ծնունդ են ընդունել ու ննջեցյալների լողացրել, եղել են մուսուլմանների գրեթե բոլոր ուխտատեղիներում, ինչպես օրինակ՝ Քերբելա, Մեքքա, Մաշհադ, Ղոմ, Մեդինա և այլն: Հարևան թե բարեկամ մեծ ակնածանք են տաժում նրանց նկատմամբ ու իրենց երեխաների, ծառերի ու կենդանիների հետ կապված դժվարությունների պահին դիմում նրանց օգնությանը:

Չար աչքը «կտրել», նշանակում է վանել այն բացասական էներգիան, նախանձը, որը առաջանում է մարդու մեջ՝ մեկ ուրիշի հաջողությունների արդյունքում, ու սա, հիմնականում, դրսևորվում է չարախոսություններով: Սակայն, ոչ միշտ է, որ ասենք, անուշիկ երեխան չար աչքից է հիվանդանում կամ թուլանում: Ծնողների անսահման ու կույր սիրուց առաջացած էներգիան ևս կարող է բացասաբար ազդել երեխայի վրա: Չար աչքի ազդեցությունից որևէ մեկին ազատելու համար, մոլլայի կամ վերը նշված կանանցից մեկի մոտ են տանում, մի երկու կտոր շաքար ու հիվանդի շորերից մեկը: Նրանք աղոթք են ասում ու թղթի վրա գրում այդ նույն աղոթքը, շաքարը դնում են միևնույն թղթի վրա: Իրենց աշխատանքի համար վերջիններս շատ գումար չեն

պահանջում: Վերցնելով հագուստն ու շաքարը, տանում են տուն, հագուստը հագցնում են նրան, ում կպել է չար աչքը, ու այրելով աղոթքը՝ այն պատեցնում են հիվանդի գլխի շուրջը, իսկ շաքարը հալեցնում են ջրում ու խմեցնում վերջինիս: Սրանով հավատացած են, որ հիվանդը շուտով կապքինվի:

Կենդանիների դեպքում՝ եթե նրանց է կպել չար աչքը, աղոթք են կարդում ու երեք անգամ հիշատակում Ալլահի անունը, ինչպես նաև էսփանդ են ծխում, որպեսզի չար աչքի ազդեցությունը վերանա: Այս նպատակով օգտագործում են նաև էսփանդի հատիկները, որոնք ամրացնում են տան ու սենյակների դռներին, ինչպես նաև՝ դնում են ոչխարների պճեղների մեջ:

Երբեմն պատահում է, որ մարդիկ իրենք են պատրաստում պահպանակը: Դա կատարվում է հետևյալ կերպ. երբ ոչխար են զոհաբերում, մատաղի ժամանակ մորթած ոչխարի աչքը հանում ու չորացնում են: Այնուհետև այդ չորացրած աչքն ամրացնում են նորածին երեխայի գլխարկի վրա, որպեսզի նա չենթարկվի չար աչքի ազդեցությանը: Փաստորեն, այդ աչքը չարից պաշտպանող մոգական պահպանակ է դառնում:

Չար աչքը վանելու համար օգտագործում են նաև հավի ձուն: Դրա համար տան այրի կինը, եթե կա, մետաղադրամով հարվածում է ձվին ու ամեն անգամ հերթով տալիս բոլոր հարևանների ու բարեկամների անունները: Մարդիկ հավատում են, որ երբ չար աչք ունեցողի անունը հնչի՝ ձուն կկոտրվի, ու այդպես աչքի ազդեցությունը կկորի: Հայաստանում, ինչպես վերը նշվեց, նույնպես համարվում էր, որ ձուն պաշտպանում էր չար աչքից:⁷⁴

Մեկ այլ սովորույթ ևս, որ արվում է հիվանդի ապաքինման համար: Եթե մարդը հիվանդացել է չար աչքի վնասաբեր ազդեցության հետևանքով, նրան բուժելու համար, գիշերը, երբ հիվանդը քնած է լինում, առանց նրա իմացության, մայրը, քույրը կամ ամուսինը քնածի շապիկը տանում են փողոց, որտեղով, ինչպես հավատում են, շատ բացասական էներգիայով մարդիկ անցած կլինեն, ու թաթախում են փողոցի փոշու մեջ: Այնուհետև տուն գալով՝ այդ շապիկը լվանում են ջրի մեծ դուլի մեջ ու դրանով լողացնում հիվանդին:⁷⁵

⁷⁴ Լիսիցյան Ստ., նշվ. աշխ., էջ 309:

⁷⁵ «Միրաս-ե բասթան», էջ 97

Քառասունքը կոտրել. Բացի վերոհիշյալ ժողովրդական հավատալիքներից, մարդիկ մեծ հավատով ու երկյուղով են վերաբերվում «քառասունքի» կոտրվելուն: Եթե նորահարսը մասնակցի սգո արարողությանը, ապա մահացածի քառասունքը կընկնի նրա վրա ու երեխա չի ունենա: Նորահարսը խուսափում է հղի կնոջը տեսակցության գնալուց, քանի որ այս դեպքում էլ հնարավոր է, որ դա արգելք դառնա նրա հղիանալուն:

Խիստ են վերաբերվում նաև նորածին երեխայի քառասունքին ու հավատացած են, որ, որպեսզի երեխան չհիվանդանա, նրան պետք է այդ ընթացքում մարդկանցից հեռու պահել, հատկապես այն մարդկանցից ու կանանցից, որոնք երեխա են կորցրել, այրի են, չար աչք ունեն, բարեսիրտ չեն և այլն: Ամեն դեպքում, եթե այնպես է պատահում, որ հանկարծակի հյուր է գալիս ու տեսնում երեխային, ապա հնարավոր հիվանդությունից փոքրիկին հեռու պահելու համար, նրա մարմնի վրա երեք կետում՝ ճակատին և ուսերին ասեղով ծակում են, որպեսզի մի քանի կաթիլ արյուն դուրս գա, ու այդպիսով հիվանդությունը հեռանա:

Երբ մի գերդաստանի մեջ միաժամանակ երկու երեխա է ծնվում՝ աղջիկ ու տղա, բնականաբար, իրար հետ շփման մեջ են լինում ու հնարավոր է, որ մինչև մեկ տարեկանը իրար հետ խաղալիս մեկի ձեռքի խաղալիքը մյուսը տանի իր բերանը, կամ միգելիս մեկի մեզը խառնվի մյուսին: Այս դեպքում հավատացած են, որ մեկի քառասունքը կընկնի մյուս երեխայի վրա ու նա կհիվանդանա. այս դեպքում բուժումը բավականին բարդ են համարում:⁷⁶ Նման դեպքերում, որպեսզի հիվանդ երեխան ապաքինվի, նրան են տալիս մյուս՝ առողջ երեխայի կերակուրից, կամ մի բան, որ նա տարել է իր բերանը, որպեսզի հիվանդ երեխան ևս առողջանա: Հարկ է նշել, որ փոխադարձաբար առողջ երեխային են տալիս հիվանդ երեխայի կերած կերակուրից, որպեսզի հանկարծ իրենց երեխայի քառասունքն էլ չկոտրվի: Բուժման մեկ այլ եղանակ է հետևյալը. իր ամուսնու թույլտվությամբ, առողջ երեխայի մայրը իր կրծքի

⁷⁶ Նման դեպքերում շատ դժվար է առողջ երեխայի ընտանիքի անդամներին համոզելը կամ ասելը, որ, հավանաբար նրանց երեխայի քառասունքն է ընկել իրենց երեխայի վրա, ու նա հիվանդացել է: Առողջ երեխայի ծնողները հիմնական դեպքերում համոզված են, որ մյուսները նախանձում ու ցանկանում են վնասել իրենց երեխային ու ուզում են, որ նրա քառասունքն էլ կոտրվի ու դժվարությամբ են համաձայնվում իրենց երեխայից որևէ իր տալ հիվանդ երեխային:

կաթից մի փոքր լցնում է հիվանդ երեխայի գլխին, քանի որ համոզված է, որ դրա շնորհիվ վերջինս շուտով կապաքինվի:

Որոշ դեպքերում, երբ երեխան ուշ է քայլում, ու ընտանիքի անդամները ենթադրում են, որ պատճառը կարող է երեխայի քառասունքը կոտրվելը լինի, վերցնում են արմավենու չոր ճյուղերն ու տերևները, լցնում մի զամբյուղի մեջ, երեխային նստեցնում մեջը ու զամբյուղը կախում ձողից: Երկու հոգի վերցնում են ձողը, քայլում տնից-տուն ու ինչ-որ բան խնդրում երեխայի համար: Երբ զամբյուղը լցվում է, գալիս են տուն ու այդ մթերքներից ուտեցնում երեխային: Այստեղ հավատում են, որ հնարավոր է, որ այդ տներից մեկի մի բնակիչը իրենց երեխային աչքով տված լինի ու այդ պատճառով ուշանա երեխայի քայլելը: Ուտեցնելով նրան այդ տան մթերքը՝ համոզված են, որ խնդիրը կլուծվի, ու երեխան կքայլի: «Բուժման» այս եղանակը կիրառում են նաև չար աչքի ներգործությունը վերացնելու համար:

Քառասունքը կարող է կոտրվել նաև այն դեպքում, երբ երկու կին միաժամանակ ամուսնանում են: Եթե նրանք բարեկամ են կամ հարևան, պետք է քառասուն օր մեկմեկու սպասքից չօգտվեն, նույնիսկ միևնույն բաղնիքը չգնան: Ամեն դեպքում, երբ այս կանանցից մեկը որոշ ժամանակ չի հղիանում, ենթադրում են, որ մյուսի քառասունքն ընկել է այս մեկի վրա: Խնդիրը լուծելու համար նրա կերած կերակուրից տալիս են «հիվանդին», որպեսզի նա էլ հղիանա: Իսկ, եթե վերջինս իրոք հղիանում է, ապա մյուսին որպես շնորհակալություն՝ քաղցրավենիք ու ինչ-որ նվեր են տանում:

Մարդկանց մեջ տարածված է այն հավատալիքը, որ ծննդաբերությունից հետո, ընկերքը պետք է գցել ջրհորի մեջ, որպեսզի կենդանիների ճանկը չընկնի ու այն չվնասեն, հակառակ դեպքում, ծննդկանի քառասունքը կկոտրվի:⁷⁷

Որոշ բնակավայրերում, երբ մի քանի աղջիկ երեխայից հետո, ի վերջո տղա է ծնվում, հալվա են պատրաստում ու նրանից առաջ ծնված աղջիկ երեխայի ոտքը դնում այդ հալվայի մեջ՝ որպես «թեթև ու հաջողակ ոտք» ունեցողի, և հակառակը: Եթե մի տղա երեխայից հետո մի քանի աղջիկ է ծնվում, ապա կրկին տղայի ոտքն են դնում հալվայի մեջ, որպեսզի ոտքը թեթև դառնա, ու էլ աղջիկ երեխա չծնվի, տղա ծնվի: Այս հալվան, հիմնականում, պատրաստվում է բրնձի ալյուրից:

⁷⁷ Նույն տեղում, էջ 46-47

Կա մի սովորություն ևս, որը կոչվում է «նորածինը՝ որպես հաց»: Երբ մի ընտանիք, բավականին աղոթքներից, բուժումներից ու ուխտատեղի գնալուց հետո, երեխա է ունենում՝ ուխտ է անում, որ, եթե իրենց երեխան մինչև մեկ տարեկանը ողջ մնա, ապա նրան, այսպես կոչված, որպես հաց կտանեն ուխտատեղի: Երբ որոշած ժամկետը լրանում է, երեխայի ծնողները, մի քանի բարեկամների հետ պատրաստություններով գնում են ուխտատեղի, որտեղ երեխայի մայրը սկսում է *թափթափի*⁷⁸ թխել: Երբ հացը պատրաստ է լինում, այն սկսում են հագցնել երեխային՝ ոտքից գլուխ, կարծես թե նա է հացը: Այնուհետև սկսվում է խրախճանքը, երգն ու պարը, իսկ երեխայի վրայի հացն ու նախապես պատրաստած արգուշթը հյուրասիրում են ներկաներին: Այս հացը ուտում են հատկապես այն կանայք, որոնք նույնպես փափագում են մայրանալ:

Կարիճի հատկություն. Հիվանդություններից մեկը, որի կանխարգելման համար Լարեստանում որոշակի արարողություններ են անում, կոչվում է «կարիճ լինել» կամ «կարիճի հատկություն ունենալ»: Լար քաղաքում և մի շարք այլ բնակավայրերում, այս երևույթը բավականին տարածված է և գործում է մեծահասակների ու փոքրերի դեպքում հավասարապես: Երբ մի ընտանիքում մեծ ջանքերից հետո երեխաներ են ծնվում ու մահանում իրար հետևից, ասում են, թե այդ երեխաների մայրը կամ հայրը ականջի հետևում, գլխամաշկին կամ էլ մեջքին կարիճի տեսքով մազ կամ նշան ունեն, որը խանգարում է երեխաների ողջ մնալուն:

Երբ նորածին երեխաները իրար ետևից մահանում են, ենթադրում են, որ այդպիսիները «կարիճի հատկություն ունեն»: Այդ խնդիրը վերացնելու համար, ոչխարի գլուխ են եփում ու երեխային պահում են այդ եռացող կաթսայի վրա: Երեխան ձեռքը տանում է դեպի ոչխարի գլուխը, ու գլխի որ հատվածը որ ցույց տա, նշանակում է իր մարմնի վրա նույն տեղում է գտնվում կարիճի հատկությամբ այն մազը, որը խանգարում է ծնված մյուս երեխաներին ողջ մնալ: Այս երևույթի դեմն առնելու համար այդ կասկածելի մազն այրում են, որպեսզի նրա քույրերն ու եղբայրներն ապրեն:

Կային մարդիկ, որոնք դիմում էին մի ծեր կնոջ, որը բավականին փորձառու էր այդ կարիճի հատկությամբ մազը գտնելու ու այրելու գործում: Մարդիկ հենց նրան էին

⁷⁸ Ավանդական հացի տեսակ:

դիմում այդ խնդրի վերացման համար: Երբեմն, կանայք կամ տղամարդիկ, որոնք իրենց վրա հայտնաբերում էին այդ մազը, դիմում էին մոլլային կամ աղոթք գրողին, որպեսզի այդ մազի տեղն այրի:

Վերոնշյալ հատկությամբ երեխայի մազն այրելուց հետո, նրան փող, ոսկի կամ էլ ոչխար են նվիրում:

Մարդիկ, կյանքի տարբեր բնագավառներում առաջացած դժվարությունների ժամանակ, իրենց խնդիրների լուծումը հենց այս սովորույթների ու հավատալիքների մեջ են տեսնում: Ճիշտ է, դրանցից ոչ մեկը գիտական հիմք չունի ու ապացուցված չէ, թե որքանով են դրանք օգտակար, միևնույն է, բնակչության կենցաղում դրանք դեռևս ծանրակշիռ տեղ են զբաղեցնում ու հանդիսանում նրանց դժվարությունների բալասանը:

Երևակայական արարածներ. Ինչպես Իրանի շատ այլ վայրերում, այնպես էլ Լարեստանում, դեռևս հնուց հավատացել են ու այժմ էլ հավատում են երևակայական էակների գոյությանը: Գուցե գիտության ու տեխնիկայի զարգացման արդյունքում այդ էակների հանդեպ հավատը փոքր-ինչ խամրել է, սակայն այն պատմությունները, որոնք փոխանցվել են սերնդեսերունդ, դեռևս արդիական են ու մարդիկ բավականին լրջորեն են մոտենում դրանց: Տարբեր աղբյուրներում և Ղուրանի այաթներում բազմիցս նշվում է «ջին»-երի մասին: Լարեստանում նույնպես հավատում են նրանց գոյությանը, որոնց շարքը համալրում են նաև ալերը, փերիները, հաշերը և դադամալաքունները: Այստեղ հետաքրքրական է նշել այն հանգամանքը, որ մարդիկ դրանց գոյությունը նախկինում ու բացակայությունը ներկա ժամանակներում, բացատրում են նրանով, որ հնում տներն ու այլ շինությունները կառուցվում էին հիմնականում փայտից ու աղյուսից, իսկ երկաթ գրեթե չէին օգտագործում, քանի որ հավատացած էին, որ այս զգայուն արարածները երկաթից փախչում են: Ոմանք նույնիսկ վստահ են, որ նրանք միայն վատ նպատակով չեն շրջում մարդկանց մեջ, իսկ ներկա դարաշրջանի մարդկության վատ տրամադրվածությունը միմյանց հանդեպ, բռնությունն ու անարդարությունը պայմանավորված են մեր շրջապատում վերոհիշյալ երևակայական էակների բացակայությամբ:

Ստորև բերվում են Լարեստանում պատմվող պատմություններից մի քանիսը՝ վերը նշված երևակայական արարածների մասին:

Ջին. Լարի բնակիչները հավատում են, որ գիշերով չի կարելի անցնել սաղարթախիտ ծառերի տակով, կամ մայրամուտից հետո քնել դրանց տակ, քանի որ ջինը գողանում է մարդկանց: Ինչպես նաև, չպետք է ուշ երեկոյան գնալ բաղնիք, որովհետև գիշերվա ժամերին ջիները զվարճանում են այնտեղ: Մարդիկ այստեղ կոյուղի կամ որոշակի այլ տեղեր եռման ջուր լցնելուց առաջ անպայման տալիս են Ալլահի անունը, պայմանավորված նրանով, որ հնարավոր է ջիների երեխաները այդ վայրերում խաղալիս լինեն ու վնասվեն այդ եռման ջրից, իսկ նրանց ծնողներն էլ կատաղելով՝ գան վրեժ լուծելու:

Մարդկանց շրջանում ջիների մասին պատմվող պատմությունները բազմաթիվ են: Օրինակ՝ դրանցից մեկում ջինը հայտնվում է մեկի կրպակի առջև սև կատվի կերպարանքով, իսկ խանութպանը կարծելով, թե դա իրոք կատու է, փորձում է հեռու քշել նրան իր հողաթափով: Հաջորդ օրը հայտնվում է վիրավորված հարևանը և նախատում ու ամոթանք տալիս իր վրա հողաթափ նետելու մամար: Այստեղ խանութպանը հասկանում է, որ այդ սև կատուն ջին է եղել: Այս պատմությունը շատ արդիական է Լարի բնակիչների շրջանում, ու ամեն անգամ առավոտյան տանից դուրս գալիս ու սև կատվի հանդիպելիս, տալիս են Ալլահի անունն ու ողորմություն բաժանում իրենց ապահովության համար:

Ինչպես նշվեց վերը, ջիները փախչում են երկաթից: Այդ պատճառով է, որ եթե շատ անհրաժեշտ է երեկոյան ուշ ժամին բաղնիք գնալ, ապա պարտադիր կարգով պետք է գնացողն իր հետ երկաթե իր տանի: Մարդկանց մեջ մի այլ պատմություն էլ է պատմվում գիշերով բաղնիք գնացած մի հողագործի մասին, որն իր հետ բահ ունենալով, կարողանում է վախեցնել ու հեռու քշել ջիներին, ուստի հավատում են, որ ուշ ժամերի պետք է բահով մտնել բաղնիք, ու դռան մոտ տալ Ալլահի անունը:

Մետաղներին՝ հատկապես երկաթին ու պողպատին վերագրվող չարից ազատող նշանակություն է տրվում տարբեր ժողովուրդների, այդ թվում և հայերի հավատալիքներում. «Հայերի մեջ կայծքարի ու հրահանի, ինչպես բոլորեղևաթե գործիքների ու զենքերի և մի քանի քարերի ձրկարար զորության հավատալիքը դեռևս շատ ուժեղ է:

Այն մեծ դեր է խաղում առօրյա կյանքում, հատկապես ծննդաբերության, հարսանիքի, հիվանդության և այլնի ժամանակ...

Երկաթն ու պողպատը մշտական պաշտպանության միջոց են համարվում նաև դևերի ազդեցության դեմ»:⁷⁹

Լարում, մարդիկ մի այլ հետաքրքիր հավատալիք էլ ունեն, այն է՝ ոչ ոքի չասել բոլոր այն լավ կամ վատ բաները, որ, իբր թե, ջինները անում են իրենց համար: Ջիների արած լավ գործերը հարևանուհուն պատմելով՝ անհայտ հիվանդությունից մահանում է մի կին, որը նկատել էր, որ իր ամբարում բրինձը շատացել է, իսկ հաջորդ օրն էլ՝ պակասել: Հարևանուհին էլ պատմելով մեկ ուրիշի՝ ևս մահանում է: Այս ամենը տեսնելով՝ մարդիկ հասկանում են, որ դա ջինների ձեռքի գործն է ու չպետք է նրանց արածների մասին պատմել:

Մի անգամ այնպես էր պատահել, որ մի երեխա հիվանդացել էր դեղնախտի նման մի հիվանդությամբ, իսկ բժիշկները նրա համար չէին կարողանում բուժում գտնել: Այդ ժամանակ երեխային տանում են մի գերեզմանի վրա պառկեցնում, հեռանում ու որոշ ժամանակ անց վերադառնում ու վերցնում նրան, հավատալով, որ ջինը իր երեխային շփոթել է մարդու երեխայի հետ ու այդ կերպ նորից հետ է վերադարձնում: Ճիշտ նույն ձևով էին փոխված երեխաներին վերադարձնում նաև հայերը: Սակայն, պետք է նշել, որ հայերի հավատալիքներում հատկապես քաջքերն էին երեխա փոխողները: Մ. Աբեղյանը գրում է. «Քաջքերը հաճախ գողանում են մարդկանց երեխաներին, որոնք հետագայում իբրև հովիվներ նրանց հոտերն են արածեցնում: Նրանց հոտերը երեներն են: Գողացված այս երեխաներին նրանք պարզևում են կերպարանափոխվելու և աներևութանալու կարողություն: Բայց ամենից շատ նրանք սիրում են երեխաներին փոխել. օրորոցից վերցնում են առողջ և գեղեցիկ երեխաներին, որոնք պաշտոնական ոչ մի միջոցով չեն ապահովված, և նրանց փոխարեն դնում իրենց հիվանդ ու տգեղ երեխաներին, որոնք սովորաբար չեն ապրում: Նման դարձվոր երեխաների մասին պատմություններն ու հմայությունները շատ են տարածված ու բազմապիսի»:⁸⁰

⁷⁹ Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Է, Եր., 1975, էջ 75:

⁸⁰ Մ. Աբեղյան, նշվ. աշխ., էջ 88:

Նախկինում, երբ չկար կապի որևէ միջոց, արտագնա աշխատանքի մեջ գտնվող ամուսինների վերադարձի մասին կանայք ջինների միջով էին փորձում գուշակություն անել: Նրանք առանց կրոնական լվացման ու աղոթքի, մտնելով զուգարան⁸¹՝ հաց թխելու հատուկ փայտի շուրջը կտոր էին փաթաթում ու հենում մի անկյան: Որոշ ժամանակ անց վերադառնում էին տեսնելու՝ արդյոք կտորը բացված է, թե ոչ: Եթե բացված էր, ուրեմն ամուսինը շուտով կվերադառնար, իսկ եթե ոչ՝ հույսը կտրում էր ամուսնու վերադարձից գոնե մոտ ժամանակները: Ամուսնու վերադարձի մասին ջինները հուշում էին նաև մաղի մեջ լցված մոխրի մեջ իրենց հետքը թողնելով: Բնականաբար, եթե հետք կար, ուրեմն լավ նշան էր, իսկ եթե ոչ՝ ուրեմն հուսահատության գիրկն էին ընկնում: Այստեղ մնում էր մի բան պարզել. արդյո՞ք թողած հետքը չէր պատկանում մարդ արարածի:

Ալ. Հավատալիք կա, որ ծննդաբերության ժամանակ ալը նստում է կնոջ փորին, սակայն ոչ թե նրան սպանելու, այլ վնասելու նպատակով: Ուստի ծննդկանին ալերից պաշտպանելու համար օգտագործում են հատուկ առարկաներ, որոնցից, ալերը վախենում են ու փախչում: Դրանցից են՝ ասեղը, թուրը, դաշույնը, մկրատը և այլ մետաղե իրեր: Նույն նպատակով խաչաձև նշան են գծում պարտադիր սև գույն ունեցող առարկայով, դա կլինի ածուխ, մոխիր կամ այլ բան: Օգտագործում են նաև սև ու սպիտակ թելեր: Մարդիկ նաև հավատում են, որ Ալլահի ու սուրբ Մարիամի անունը լսելով ջինները, ալերն ու այլ չար ոգիներ փախչում են, այդ պատճառով էլ արնդիատ աղոթքներում հիշատակում են այս երկու անունները:

Սուր հոտ ունեցող մթերքները ևս պաշտպանիչ միջոց են հանդիսանում, ինչպես օրինակ՝ սոխը⁸²:

Մարդկանց մի խումբ էլ հավատացած է, որ ալերը խոսում են իրենց լեզվով: Եթե մեկը դիվահար է լինում ալերից, ապա նրա այտերը, ականջները, ճակատն ու ձեռքերը ծակում են ասեղով, որպեսզի արյուն դուրս գա, իսկ դաստակներին այծի մազ են փաթաթում ու սուրբ Մարիամի աղոթքն ասում, ինչպես նաև հիվանդի սենյակում ձիու պայտ ու այլ երկաթյա իրեր են դնում, որպեսզի ալերը վախենան ու հեռու փախչեն:

⁸¹ Հավատում էին, որ ջինները բնակվում են մութ ու խոնավ վայրերում:

⁸² Ծննդկանին ալերից պաշտպանելու հավատալիքների մասին մանրամասն ներկայացված է սույն աշխատության ութերորդ մասում, էջ 76-77:

Բախթաք կամ հաշ. Լարում և մի շարք այլ բնակավայրերում, գոյություն ունի մի այլ երևակայական արարած, որը հայտնի է *հաշ* անունով ու, ամենայն հավանականությամբ, սա հենց նույն *բախթաքն* է, որը հայտնվում է մարդկանց երազներում ու փորձում է նրանց տանել իր հետ: Հաշը հայտնվում է հատկապես այն ժամանակ, երբ մարդը քնած է լինում մեջքի վրա պառկած կամ գլուխը բարձր դրած: Այն ընկնում է քնած մարդու վրա ու ուժասպառ անում նրան: Ասում են, իբր թե այդ հաշի ուղեղը կավից է, ու եթե մեկին հաջողվի քնած ժամանակ բռնել դրա ուղեղից, ապա կհասնի իր երազանքին: Սակայն դա շատ բարդ է, քանի որ հաշը քնածի մարմնից հանում է ողջ ուժերը, ծանրանում է սրտի աշխատանքը, մարդուն թվում է, թե ինքը օգնություն է կանչում, բայց իրականում նրանից ձայն դուրս չի գալիս: Այդ է պատճառը, որ եթե մեկը քնի մեջ խոխոացնում է, ապա նրան անհապաղ արթնացնում են, որովհետև հաշը բռնել է նրա կոկորդից ու շնչահեղձ է անում:

Դադամալաքու. Նախկինում, մարդիկ իրենց խմելու ու առօրյա օգտագործման ջուրը վերցնում էին ջրհորներից ու ջրամբարներից: դրանց հետ կապված՝ Լարի բնակիչների մեջ տարածված է մի այլ հավատալիք, որը կապված է *դադամալաքու* առեղծվածային արարածի հետ: Վերջինս, ըստ մարդկանց պատկերացումների՝ բնակվում է այդ նույն ջրհորներում ու ջրամբարներում: Որպեսզի երեխաները չաղտոտեն ամբարված ջուրն ու հատկապես չմիզեն դրանց մեջ, ծնողները նրանց վախեցնում են այդ արարածների մասին պատմություններով: *Դադ* նշանակում է *քույր*, իսկ *մալաքու՝ հրեշտակ*, որը համարվում էր ջրի պահապան ոգին կամ հրեշտակը: Ջրհորները ծածկ ունեն, որի վրայի մեծ անցքով լույսն ընկնելով ջրի վրա՝ նրա շարժվող արտացոլանքն է պատկերում: Հենց այդ պատկերից էլ վախենում են երեխաները, կարծելով, թե դա դադամալաքուն է, ու մոտ չեն գնում ջրհորներին:

Այսպիսով, ինչպես աշխարհի շատ վայրերում, այնպես էլ Լարեստանում, առեղծվածային արարածները հանդիսացել ու հանդիսանում են մարդկանց վախի պատճառը:

Հավատալիքներ կապված մարմնի հետ. Ինչպես աշխարհի շատ մասերում ու Իրանում, այնպես էլ Լարեստանում մարդկանց մեջ տարածված են բազմաթիվ հավատալիքներ, որոնք կապված են մարդու արտաքին տեսքի հետ: Սրանք,

հատկապես ազդեցիկ իմաստ են կրում են հղի ու նոր ծննդաբերած կանանց շրջանում: Չնայած երեխայի սեռը որոշող ժամանակակից սարքերի առկայությանը, կանայք փորձում են հղի կնոջ արտաքինից գուշակել նրա ապագա երեխայի սեռը: Սա անում են մի առանձնակի բավականությամբ ու տարիների փորձով, հիմնականում հղի կնոջ բացակայության միջոցին ու նրանց հեղինակավոր կարծիքները՝ որպես բացարձակ ճշմարտություն, տարածվում է նրա ողջ շրջապատում:

Մոր դեմքի փոփոխությունները. Լարեստանում վստահ են, որ եթե հղիության ընթացքում կնոջ դեմքը գեղեցկանում է, նշանակում է, որ տղա է ունենալու, հակառակ դեպքում՝ աղջիկ: Ուտքերի ու ձեռքերի այտուցվելը տղա երեխայի նշաններ են, իսկ թթու ու աղի ուտելիքների նկատմամբ ախորժակը հուշում է աղջիկ երեխայի մասին: Եթե քթին բծեր են առաջանում, սա ևս տղա երեխայի նշան է, բայց, եթե բծերն առաջանում են դեմքին, կրծքին, պարանոցին՝ ապա երեխան աղջիկ է լինելու:

Հղիության ընթացքում նիհարելը և պորտը դեպի դուրս փքվելը, կամ փորին երակներ ի հայտ գալը տղա երեխայի ծնվելու մասին են ավետում:

Մսի նկատմամբ կնոջ ախորժակի կորուստը հուշում է, որ նա աղջիկ է ունենալու, իսկ մածուն շատ ուտելու դեպքում՝ տղա:

Հավատում են նաև, որ եթե սև պղպեղը յուղի մեջ տաքացնեն և ուտեն՝ տղա երեխա կունենան: Չամիչ և սիսեռ շատ ուտելով՝ հավատում են, որ երեխան սպիտակամաշկ կլինի: Այն հղին, որը շատ խնձոր ու տանձ կուտի, երեխան անպայման գեղեցիկ կծնվի: Սերկևիլ ուտելիս, եթե հղին մատը դնի իր այտին, ապա երեխայի այտիկների վրա գեղեցիկ փոսիկներ կլինեն:

Երագում ոսկի տեսնելը հուշում է աղջիկ, իսկ արծաթ տեսնելը՝ տղա երեխա ունենալու մասին:

Եթե հղի կինը հղիության յոթերորդ ամսում ստամոքսի այրոց է ունենում, ապա համոզված են, որ այդ ընթացքում երեխայի մազերն են աճում, որից էլ առաջանում է այրոցը: Ճանապարհ գնալիս, եթե հղի կնոջ աչքը պատահաբար ընկնի մկրատի վրա, ապա պտուղը աղջիկ է, իսկ ասեղ կամ դանակ տեսնելը՝ տղա երեխայի ապագա ծնունդն են հուշում:

Նորածնի արտաքինը ծնվելու պահին. Նորածնի՝ իր տեսքով ծնողներից մեկին նման լինելը, շատ ուրախալի երևույթ է տվյալ ծնողի համար:

Եթե երեխայի ձեռքերը ծնվելու պահին փակ են, ապա հավատացած են, որ նա ժլատ է լինելու, իսկ բաց ափերը հուշում են սրտաբաց ու կամեցող լինելու, իր ունեցվածքը բոլորի հետ կիսելու, առատաձեռնության մասին: Երբ երեխան ձեռքերը խաչում է կրծքին, ապա հավատացած են, որ մայրը կրկին կհղիանա: Իսկ երբ երեխան սկսում է ոտքի մատը տանել բերանը, ասում են, թե երեխան արդեն քույրիկ կամ եղբայր է ուզում:

Երբ երեխայի ծնվելուց հետո նրա պորտը ուշ է ընկնում՝ մոտ երկու շաբաթ, հավատացած են, որ նա երկարակյաց կլինի:

Եթե երեխային կերակրելու չորրորդ ամսում մոր մազերը թափվում են, ապա հավատացած են, որ երեխան սկսել է մորը ճանաչել: Երեխայի գիրուկ և փարթամ լինելու համար մայրը կերակրելիս երեխայի դեմքին չպետք է նայի:

Որոշ գյուղերում ասում են, որ պետք է երեխայի ձեռքը լավ լվանալ, որպեսզի հետագայում, երբ սկսի քեբաբ պատրաստել՝ այն համեղ լինի: Երեխայի առաջին՝ մազերը կտրելիս դրանք կշռում են ու դրանց քաշով ոսկի կամ դրամ բաժանում աղքատներին, իսկ մազերը պահում են:

Մեծահասակների դիմային առանձնահատկությունները. Այն մեծահասակները, որոնց ճակատը պատված է կնճիռներով, իսկ հոնքերի միացման տեղում բծեր կան, կամ ցորենագույն մաշկ ունեն, ապա հավատացած են, որ այս մարդիկ իսկական հավատացյալներ են, ու բնակչության շրջանում մեծ հարգանք են վայելում:

Կապույտ աչքերը վստահություն չեն ներշնչում, իսկ ատամների միջև առկա տարածությունը վկայում է մարդու պաշտոնավոր դիրքի մասին: Մեծ ականջները ևս հուշում են մարդու պատվարժան լինելու մասին: Բարձր ու սպիտակ ճակատով մարդիկ անվանի կդառնան, իսկ ճաղատները՝ հարուստ ու շատ ոսկու տեր:

Լարում հավատացած են, որ այն մարդիկ, որոնք նստած ժամանակ շատ են ոտքերը շարժում, կամ մկրատը անընդհատ բացում- փակում են՝ կռվարար են, կամ կդառնան կռվարար: Երբ մեկի աչքերը որոշ ժամանակ հառած են մնում մի կետի, ասում են, թե հյուր է գալու, իսկ կոպի թրթռալը հուշում է լավ լուր բերող հյուրի մասին:

Եթե մեկը բաց աչքերով է մահանում, ասում են, թե աչքը մնացել է մեկի ճամփին, կամ էլ աչքն աշխարհից չի կշտացել:

Հավատում են, որ քթի քոր գալը մեկի հետ հանդիպման նախանշան է, իսկ աջ ձեռքի քոր գալը դրամ ստանալու մասին է վկայում:

Եթե մարդու ոտքի տակն է քոր գալիս, նա կռվելու է:

Լեզուն պատահաբար կծելու ժամանակ ասում են, թե ինչ-որ մեկը բանբասում է նրա մասին: Սակայն կա նաև այլ կարծիք՝ ոմանք հավատացած են, որ լեզվի կծելուց մարդիկ նրա մասին բարի բաներ են խոսում, սակայն չարախոսում են, երբ շրթունքն է կծում: Մարդու մասին լավ բաներ են խոսում նաև այն ժամանակ, երբ նրա աջ ականջն է քոր գալիս:

Լարում որոշ մարդիկ հավատացած են, որ եթե մեկի ականջի մեջ պատահաբար սուլոցի ձայն է հնչում, ապա նրա ոտքերի տակ այդ պահին մեծ գանձ կա թաքնված, ու եթե հողը փորի՝ կգնտի այն⁸³:

Երբ հանգուցյալին հուղակավորում են, նրա հոգին ազատ է դառնում, իսկ հողին չհանձնված հանգուցյալի հոգին բանտարկված է: Եթե հանգուցյալը ժպտադեմ է՝ բարեգործ է, իսկ խոժոռ դեմքը վկայում է չար գործերի մասին:

Եթե մեկը հանկարծակի սկսում է դողալ, ուրեմն սատանան այդ պահին անցնում է նրա կողքով:

Վիճաբանության ժամանակ եղունգներն իրար շփելը հուշում է վեճի երկարատևության մասին: Եթե նստելիս ծնոտը հենեն ձեռքին, ապա դժբախտություն կգա:

Հավատալիքներ կապված ավանդական բուժամիջոցների հետ

Լարեստանի բնակչության կողմից կիրառվող հիվանդությունների բուժման մեթոդները անմիջականորեն կապվում են կլիմայական պայմանների հետ: Մարդու և ընտանի կենդանիների բուժման համար կիրառվում են տվյալ տարածքում աճող միկոնույն բույսերը: Ու չնայած շատերը գիտականորեն ուսումնասիրված չեն, այնուամենայնիվ, օգտակար են շատ հիվանդությունների բուժման համար: Այս գլխում

⁸³ Տես հղում 89, էջ 83

ներկայացված բուժման մեթոդները վերցված են տարածաշրջանի մարդկանց բուժման մեջ հմտացած անձանց փորձից: Որոշ տեղեկություններ էլ վերցված են տվյալ բնագավառին վերաբերվող ամսագրերից⁸⁴:

Միջոցներ փորացավի դեմ. Լարեստանում մարդիկ, հիմականում, օգտագործում են մուգ և չոր դաղձ, սև լոբի, կանաչ քիմիոն, թմբուլ, երիցուկ, գինձ, անիսոն, նարնջի և մանդարինի կեղև, ուրց և այլն: Սրանք մանրացնելով փոշի են սարքում, այնուհետև եռացնում ու ստացված թուրմը քամում են: Այս դեղամիջոցը կոչվում է «գյալեյաքի»: Սա վաճառվում է նաև դեղատներում և դրա տարբեր տեսակներն օգտագործվում են ցուրտ և տաք եղանակային պայմաններում: Այս բուժիչ թուրմը դուրս է գրվում ծննդկանի համար, ինչպես նաև շատ օգտակար է փորացավի, կանանց պարբերական ցավերի և ծննդաբերության ժամանակ անտանելի դարձող ցավերի դեպքում, օգտագործում են նաև շաքարից կամ շաքարավազից և անթառամից պատրաստվող բուժիչ այլ միջոցներ ևս:

Փորացավի և սրտխառնոցի դեմ շատ օգտակար են բարվիզի չորացրած հատիկները, որոնք եռացնում են ջրի ու շաքարավազի հետ, այնուհետև թուրմը տալիս են հիվանդին: Սրտխառնոցի դեպքում օգտակար է նաև իմբիրը, իսկ երբեմն ուղղակի շաքարաջուր են տալիս:

Որոշ բնակավայրում փորացավով հիվանդի համար ուրցով և շաքարով թեյ են պատրաստում, իսկ սրտխառնոցի դեպքում՝ նորահաս պիստակի կեղևից և խունկից կամ էլ բժշկական սամիթից (ֆենիել) թուրմ են պատրաստում:

Ստամոքսի թթվայնությունը և ցավերը հանգստացնող միջոց է համարվում մուգ դաղձի թուրմը: Սա նաև օգտակար է փորի փքվածության դեպքում, օգտակար են նաև անիսոնի թուրմը, խիտ շաքարաջուրը, կամ էլ քաղցր նուշի յուղը:

Փորլուծության համար հիվանդին, հիմնականում, քամած մածուն, նոսր թեյ, կակաո և բանան են տալիս: Մեկ այլ միջոց է համարվում բողկի և սառը ջրի, ինչպես նաև եզան լեզվի գործածությունը: Հարկ է նշել, որ եթե այս հիվանդությունը սննդի հետևանքով չի առաջացել, ապա հիվանդին անիսոնով ու սոխով պատրաստված հյութ են տալիս, որը հակաբորբոքային միջոց է համարվում:

⁸⁴ Ֆարշադի, Մարջան, «Ֆասլնամե-յե մարդումշենասի», էջ 197-202

Մրսածություն և դրանից բխող հետևանքները. Խրոնիկական կամ ալերգիկ հազի դեպքում այստեղ մարդիկ օգտագործում են մի դեղամիջոց, որն իրենից ներկայացնում է կաշուն նյութ: Այն պատրաստում են կենդանական յուղի հետ խառնելով, այնուհետև սրանից փոքր գնդիկներ են պատրաստում և կուլ տալիս: Ուրցով թեյը, սոխից և անիսոնից ստացվող հյուֆը շատ օգտակար են մրսածության, ընդհանուր թուլության և հազի ժամանակ:

Լարեստանում օդի ախտահանման և մրսածության ժամանակ առաջացած վիրուսների ոչնչացման համար այրում են մուգ դաղձը, իսկ տարբեր խոտաբույսերից թուրմ են պատրաստում և տալիս մրսած մարդուն:

Կոկորդի ցավն անցկացնելու համար փորձառու մի կին, մատը թաթախելով աղի կամ մոխրի մեջ, մաքրում է հիվանդի բերանը մինչև կոկորդային հատվածը: Սա, փաստորեն, հենց անգինայի դեպքում է կատարվում: Այս տարածքի մարդիկ համոզված են, որ այն ավելի վտանգավոր է տղաների համար: Ոմանք հավատացած են, որ հում ձուկ ուտելը ևս օգտակար է հիվանդությունների բուժման համար:

Քթարտադրությունը և փռշտոցը, որն առաջանում է ինչպես մրսածությունից, այնպես էլ եղանակային պայմաններից՝ ալերգիայի տեսքով հատկապես նորածինների մոտ, կարելի է բուժել մուգ դաղձի և սոխի խառնուրդով, որը կապում են հիվանդի ճակատին: Հիվանդի պարանոցից փոքրիկ մի կտոր են կախում՝ մեջը ուրց լցրած, որը հակաբորբոքային միջոց է համարվում:

Ծանր շնչառության պայմաններում հիվանդին թզի չրի եփուկ են տալիս:

Երեխաների տարբեր հիվանդությունների բուժումը. Հնում, երեխաների կակազելու խնդիրը վերացնելու համար նրանց աղավնու հում ձու էին խմեցնում, իսկ մանրէների ու ճիճվակրության դեմ օգտագործում էին ղեյլանի հնացած ջուրը:

Եթե երեխան ուշ էր խոսում, նրան խակ պիստակ էին ուտեցնում, իսկ գիշերամիզության համար ծառի խեժ էին տալիս: Լարում այս խնդիրը բուժում էին վնասված խուրմայի կորիզներով:

Ջերմությունն իջեցնող հիանալի միջոց էր համարվում վայրի բողկը, ինչպես նաև մոխիրը կամ ածուխը, որը մի փոքր քանակով կապում էին հիվանդ երեխայի ճակատին:

Դեղնախտը բուժելու համար օգտագործում էին հունապը և ուղտափուշը: Վերջինիս բուժման համար հիվանդության առաջին օրը երեխային երկուսից երեք հատ տրորած կեռաս էին տալիս ուտելու: Երկրորդ օրը հիվանդին էին տալիս մեկ գիշերվա ընթացքում թրմած հունապի հյութը: Սա անհրաժեշտ էր կրկնել երեք օր անընդմեջ:

Որոշ գյուղերում նորածին երեխաների դեղնախտը բուժելու համար օգտագործում էին սպիտակաձավարի ու շաքարի փոշու խառնուրդը:

Երեխաների բերանի կաթնախտը բուժում էին ուղտափուշի միջոցով:

Նախկինում երեխաների ջրծաղիկի ու կարմրուկի բուժման համար կիրառում էին սոխից ու անխոնից ստացված դեղամիջոցը, օգտակար էր համարվում նաև ծեծած անթառամի հյութը:

Բուժման մեթոդները այլ պարագաներում. Մարդու ճնշվածությունն անցկացնելու համար հիվանդի փորը մերսում են մեղրով, ինչպես նաև համարում են, որ ոչխարի սիրտն ու թոքը հոսող ջրի մեջ գցելով՝ հիվանդությունը կանցնի:

Վախը ևս դասվում է հիվանդությունների շարքին: Եթե որևէ մեկը վախեցել է ինչ-որ բանից, ապա նրան աղ են ուտացնում, կամ մեջը ոսկի գցած ջուր խմեցնում:

Նախկինում լեռնային հոտավետ բույսերը կամ հինան օգտագործում էին աչքի ցավի և բորբոքվածության բուժման համար: Երբեմն էլ կիրառելի էր տնական հավի ձվի դեղնուցը, որը երեք օր շարունակ կապում էին ցավող աչքին: Սուրմա քսելու համար նախատեսված փայտիկով ցավող աչքին մեղր էին քսում, որը ևս օգտակար հատկություն ուներ: Եթե այս միջոցներն արդյունք չէին տալիս, միայն այդ դեպքում էին օգտագործում էին քիմիական դեղերը:

Ականջի ցավի համար ցավող ականջի մեջ կրակի մեջ խորոված սոխի միջուկն էին դնում: Եթե ականջի մեջ մրջյուն կամ այլ միջատ էր մտել, ապա դրան դուրս հանելու համար կովի կամ ոչխարի կաթ էին լցնում ականջի մեջ:

Նախկինում, տեղից դուրս եկած ոտքը կամ ձեռքը տեղը գցելու համար տվյալ անձին տանում էին փորձառու հեքիմի մոտ: Այնուհետև վերջինս տաք ջրով մերսում էր վնասված տեղն ու ամուր կապում մի քանի բույսերի ու ձվի դեղնուցով պատրաստած քսուքով պատված կտորով: Նա այս նույնն էր անում նաև կոտրվածքի դեպքում:

Սպիտակ պղպեղը, որը նման է ընկույզի, շատ օգտակար էր մեջքի մկանային ցավերի դեպքում, օգտակար էր համարվում նաև ծառի խեժն ու տիղմը խառնելով պատրաստված միջոցը: Ի դեպ, սա կիրառում էին ուտելու տեսքով՝ նախաճաշից առաջ:

Մաշկի զգայունության և գրգռվածության համար ունաբի տերևներից և լիմոնաջրից թուրմ էին պատրաստում և երեք օր շարունակ խմեցնում հիվանդին:

Լարեստանում հայտնի տաք աղբյուրներ կան, որոնց մեջ լողանալը շատ օգտակար է խրոնիկական ցավերի, մաշկային և այլ հիվանդությունների բուժման համար:

Սովորաբար ջրի մեջ մտնելուց առաջ հիվանդը մարմնին հինայի և հունապի խառնուրդ է քսում, իսկ դուրս գալուց հետո՝ եփած իմբիր և շաքար է ուտում: Այստեղ մարդիկ հավատում էին նաև, որ մուգ դաղձը իջեցնում է արյան մեջ շաքարի բաղադրությունը:

Հիմանականում այս բոլոր միջոցները ավանդաբար գալիս են հնից: Ուշագրավ է, որ սրանցից շատերն արդեն հաստատվել գիտականորեն: Սրա վառ ապացույցներից է մուգ դաղձի կիրառումը արյան մեջ շաքարի նվազեցման նպատակով, կամ արյունը մաքրելը ունաբի միջոցով:

Անձրև տեղալու կամ կտրվելու հավատալիքներ. Քանի որ Լարեստանի տարածքը մեծամասամբ չոր է և զուրկ է տեղումներից, մշակելի տարածքները, հիմանականում, ոռոգվում են արհեստական ջրամբարների ու ստորգետնյա խողովակների օգնությամբ, ու որպեսզի ոռոգումը լինի միաժամանակ և՛ արհեստական կուտակած ջրերով, և՛ բնական ճանապարհով՝ այսինքն անձրևների միջոցով, ապա գյուղացիները հատուկ ծիսակատարություններով ու արարողություններով դիմում են բարձրյալին:

Այս տարածաշրջանի մարդիկ հավատում են որ, եթե հոկտեմբեր (աբան) ամսվա մեջ, որը համընկնում է կարիճի համաստեղության հետ, անձրև գա, ապա մինչև տարվա վերջն այլևս տեղումներ չեն լինի: Սակայն եթե տեղումները լինեն նոյեմբեր (ազար) ամսին, ուրեմն սա երկարատև բնույթ կկրի:

Հունիս, հուլիս և սեպտեմբեր (թիր, մորդադ, մեիր) ամիսներին տեղումներն ամենապակասն են համարվում, իսկ ամենատեղումնառատը նոյեմբեր, դեկտեմբեր և հունվար (ազար, դեյ, բահման) ամիսներն են: Կշեռքի համաստեղության առաջին գիշերը մարդիկ մի փոքր բամբակ էին դնում գյուղի ամենաբարձր տեղում ու առավոտյան գալով, շփում էին ձեռքերը բամբակի ներծծած խոնավությամբ, հավատալով, որ այս կերպ կավելացնեն անձրևների և բերքի քանակը:

Մինչև 50 տարի առաջ ցանքատարածությունների ոռոգումը, հիմնականում, կատարվում էր անձրևների միջոցով: Դա սկսվում էր սեպտեմբեր ամսից կամ հոկտեմբերի կեսերից և շարունակվում մինչև նոյեմբեր: Այդ ժամանակ ամեն գիշեր տարիքն առած մարդիկ երկնքում ամպերի հետքեր էին փնտրում՝ անձրևի հույսով⁸⁵:

Խոնավության աստիճանը որոշելու մյուս եղանակներից էր դափին հարվածելը կամ բաց օդում խուրմայի չիր դնելը, այն ատամով կծելով՝ ենթադրում էին մոտավորապես անձրևի հավանականության մասին:

Տարվա ընթացքում անձրևների առատությունը փորձում էին գուշակել ունաբ ծառի կանաչ տերևը բրնձի մեջ մտցնելով: Եթե տերևը փոշոտվում էր բրնձից, ուրեմն տարին չորային էր լինելու, իսկ մաքուր դուրս եկած տերևը հուշում էր տեղումների մասին:

Լարեստանում կա *մարիզի* անվանվող մի թռչուն, որը հայտնվում է գյուղատնտեսական աշխատանքների սկզբին, իսկ հետո կամ անհետանում է կամ էլ հազվադեպ է երևում: Եթե մարտ ամսին այս թռչունը հայտնվում է իր զույգի հետ, նշանակում է, որ տարին տեղումնառատ է լինելու: Թռչնի միայնակ հայտնվելուց ենթադրում են, որ տարին չորային է լինելու, ու դրա հիման վրա արդեն համապատասխանաբար սահմանափակում կամ ավելացնում են ցանքերը:

Անձրևների մասին են հուշում նաև քամիները: Օրինակ, արևելյան, արևմտյան քամիները իրենց հետ առատ տեղումներ են բերում:

Լարում «*աղոթքի դերվե*» կոչվող մի վայր կա, որտեղ մարդիկ երաշտի ժամանակ բոկոտն գնում են աղոթելու ու մոմ վառելու հոգևորականներից մեկի ուղեկցությամբ,

⁸⁵ Հուշմանդի, Հասան, «*Ֆասլնամե-յե ֆարհանգ-ե ամմե*», 98,102

հույսով, որ բարձրյալը անձրև կուղարկի: Երբեմն էլ մի ծարավ կենդանի են տանում հետները, մտածելով, որ դրա թույլ ձայնը կշարժի բարձրյալի գուրջը:

Մի սովորույթի համաձայն մի չամուսնացած աղջիկ բարձրանում է տանիքը ու դեպի դեբլե նայող ջրհորդաններից մեկից ջուր է լցնում անձրևի ակնկալիքով:

Որոշ վայրերում անձրևներ տեղալու համար բնակիչները տարբեր տներից հավաքած ալյուրով հացեր են թխում, որոնց մեջ նախապես քարիկ են դնում ու բաժանում իրար: Այն մարդը, որին բաժին է ընկնում քարիկը, պետք է աղոթի այնքան, որ առավոտյան արդեն անձրև գա, իսկ չգալու դեպքում արժանանում է մյուսների վատաբանություններին:

Երբեմն հացի փոխարեն «քոմաչ» կոչվող քաղցրավենիք էին թխում, իսկ այլ վայրերում նույնիսկ ապուր եփում:

Անձրև տեղալու համար հատուկ աղոթք էին ասում, որոնք կոչվում էր «Ալլա'հ, անձրև տու'ր», մսով «հալիմ» կոչվող ուտելիք էին պատրաստում և բաժանում բնակչությանը: «Հալիմի» պատրաստման համար դեմքները չադրայով ծածկած կանայք շրջում էին տնից տուն ու «Ալլա'հ, անձրև տու'ր» աղոթքն ասելով ցորեն ու գարի էին հավաքում: Սովորույթ կար նաև, որ տանտերերը դուռը թակողներին բացի ցորենից ու գարուց, բրինձ և փող էին տալիս, որոնցով պատրաստված «հալիմը» բաժանվում էր մարդկանց և կարդում էին «Ալլա'հ, անձրև տու'ր» աղոթքը: «Հալիմի» կամ այլ ուտելիքների իմաստը կայանում էր նրանում, որ այն եփվում էր ողջ բնակչության կողմից տրված մթերքներով, այսինքն՝ բոլորն անմիջական մասնակից էին տեղումների համար արվող արարողությանն ու աղոթքին:

Նրանք հավատացած էին, որ եթե այս արարողակարգի մասնակից մարդկանց մեծամասնությունը մաքուր սիրտ ունենա, աղոթքները տեղ կհասնեն:

Որոշ գյուղերում անձրև չգալու դեպքում գյուղի կանանցից մեկը, դեմքը ծածկելով սև չադրայով, մաղը թևի տակ դրած տնից տուն էր անցնում ու այնպիսի ձայնով, որ ճանաչելի չլինի, երկխոսության մեջ էր մտնում տանտիրոջ հետ, ասելով որ ինքը անձրևն է: Այնուհետև տանտերն այդ կնոջ գլխին ջուր էր լցնում, ու վերջինս անցնում էր հաջորդ տուն՝ կրկնելով նույն գործողությունը: Մարդիկ վստահ էին, որ մինչև գիշերվա կեսը անձրև կտեղա:

Լարում և Լարեստանի մի շարք այլ վայրերում, հավատում էին՝ որ եթե հուղակավորության ժամանակ անձրև տեղար, կամ թե հանգուցյալի պատանը թրջվեր անձրևի թեկուզ մի կաթիլով, ապա բավականին երկար ժամանակ տեղումներ չէին լինի: Ֆիշվարում, հուղակավորությունից հետո եթե երկար ժամանակ անձրև չէր գալիս, հանգուցյալի պատանի մի մասը, որը սովորաբար կապված էր լինում գերեզմանաքարին, այրում էին, խառնում ջրի մեջ և դեբլե նայող ջրհորդանից թափում էին ներքև: Սրանով պետք է երաշտը հեռանար ու անձրև տեղար: Չգալու դեպքում, մարդիկ իրենց շորերը ներսի կողմը դեպի դուրս հագած, որոշ մասերն էլ ուսներին գցած, բոկոտն գնում էին դաշտերն ու աղոթքներ ասում տեղումների հույսով:

Այս ամենից հետո, եթե անձրևն, այնուամենայնիվ, գալիս էր, ու տեղումները սպասվածից ավելին էին լինում և վնասում էին ցանքատարածություններն ու տները, մարդիկ Ղուրանը ջրհորդանին դնելով կամ հատուկ աղոթքով փորձում էին անձրևների դեմն առնել:

Հացը ևս հանդիսանում էր անձրևը կտրելու միջոց:

Լարում անձրևի ժամանակ մի փոքր աղ էին ցանում, կամ էլ մի քիչ անձրևաջուր էին լցնում շի մեջ ու թաղում հողի տակ: Հատուկ աղոթք էին ասում, ու երբեմն էլ թելի վրա յոթ ճաղատ մարդու անունով հանգույցներ էին անում: Սա պետք է նպաստեր անձրևի կտրվելուն:

Մարդիկ հավատացած էին, որ եթե ծննդկանի արյունոտ շորերը լվանան անձրևաջրով, ապա անձրևը կկտրվի:

Որոշ վայրերում անձրև տեղալու ժամանակ, եթե մեկը թրջված մտներ մեկ ուրիշի տուն կամ նրա հողատարածք, ապա դա համարվում էր վատ նշան:

Անձրևը կտրելու համար մի փոքրիկ ձկան կամ աքաղաղի աչքին սուրմա էին քսում: Այնուհետև, ձուկը վառելով, դնում էին անձրևի տակ: Այս գործողությունից հետո, եթե երկար ժամանակ անձրև չէր տեղում, դրանում մարդիկ մեղադրում էին նրան, ով անձրևը կտրել էր՝ ձուկը վառելով ու անձրևի տակ դնելով: Վերջինս պետք է մորթեր ու ուտեր աքաղաղը, կամ էլ ձկան մնացած մոխիրը թափեր հոսող ջրի մեջ, որպեսզի անձրևի կտրվելու թալիսմանը ուժը կորցնե:

Բոլոր այս ծիսակատարություններով ու սովորույթներով հանդերձ մարդիկ հավատացած էին, որ բարձրյալը բարեգութ է և տեղումները կուղարկի այն ժամանակ, երբ դրա անհրաժեշտությունը կա հողագործության մեջ, իսկ երբ տեսնի, որ անձրևը վնասում է, անպայման կկտրի այն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լարեստանի մշակույթը, ավանդույթներն ու ծեսերն այսօր դեռևս կենդանի են և ապրում են ժողովրդի մեջ: Դրանց ուսումնասիրությունը կարևոր է, քանի որ դա երաշխիք է հետագայում ևս դրանց մասին իմանալու, դրանց ուսումնասիրությունը շարունակելու, դրանք լրացնելու և վերջապես՝ պահպանելու դրանք: Առավել ևս, որ ներկայում հասարակության արագ զարգացման, տեխնոլոգիայի ազդեցության ու տարբեր քաղաքների ու գյուղերի միջև շփումների հեշտացման արդյունքում այս ծիսակատարությունները էապես փոփոխվում ու կրճատվում են:

2. Լարեստանի աշխարհագրական և կլիմայական պայմաններն իրենց անմիջական ազդեցությունն են թողել ժողովրդի կենսակերպի և հոգևոր մշակույթի առանձնահատկությունների վրա:

3. Սույն աշխատության մեջ, հնարավորության սահմաններում, ներկայացվել են Լարեստանի շիա բնակչության ընտանեկան սովորույթներն ու բարքերը, և որ կարևորն է՝ այն ամենը, ինչը մինչև այժմ մնացել է ստվերում ու չուսումնասիրված:

4. Լարեստանում ընտանեկան, կրոնական ու ավանդական կապերը բավական խորը արմատներ ունեն: Դրանք նկատելի են ինչպես ցեղային, կրոնական, մշակութային կյանքում, այնպես էլ՝ զանազան բարքերի դրսևորումներում ու կարևոր ծիսակատարությունների ժամանակ: Դրանք բխում են ինչպես այդ տարածաշրջանի մարդկանց հավատալիքներից, այնպես էլ նրանց կրոնից: Ազգականների մինչև երեք սերունդ բնակվում են կողք կողքի, ու որպես կանոն, սերտ կապերի մեջ են միմյանց հետ ու միշտ օգնության ձեռք են մեկնում իրար կենցաղային ամենատարբեր կարիքների դեպքում: Բնակարանների տեղադրության ձևերն ու տեղաբաշխումն ապահովում են ընտանիքների անվտանգությունը և կարևոր դեր ունեն ընդհանրապես մարդկանց և ընտանիքի անդամների միջև ներդաշնակության համար:

5. Ամուսնական ծիսաշարը սկսվում էր աղջիկ ուզելուց, դրան հաջորդում էր նշանադրությունը, իսկ մինչև ամուսնություն ընկած ժամանակաշրջանում, որը կարող էր տևել մինչև երկու տարի, տեղի էին ունենում տարբեր կրոնական ու ավանդական ծիսակարգեր ու պատրաստություններ՝ փեսայի ընտանիքի կողմից հարսնացուի համար:

6. Ծննդաբերության ընթացքն ուղեկցվում էր ինչպես իրական, այնպես էլ հավատալիքների հետ կապված գործողություններով ու մոգարգելներով, որոնց ժամանակ ամենակարևորն էր ծննդկանին և նորածին մանկանը մոգական միջոցներով փրկելը չար ոգիներից:

7. Հուղարկավորության ծեսը մահմեդականների շրջանում կատարվում է կրոնական հիմքի վրա: Շիա ու սուննի մուսուլմանների շրջանում առկա մշակութային ու ցեղային տարբերությունները հանդիսանում են այն մեծ հիմքը, որով էլ թաղման արարողակարգերը տարբերվում են միմյանցից, թեև ակնհայտորեն կան և ընդհանրություններ: Լարում, ու հատկապես շիաբնականների շրջանում, օրինակ՝ բացի հանգուցյալին պատանելուց, նրա մատին ագաթե մատանի ու կրծքին էլ համրիչ (տերողորմյա) են դնում, որոնք նախապես բերում են Քերբելայից: Այս երկու իրերը հանգուցյալին պետք է պաշտպանեն դժոխքի կրակներից: Մահվան պահին հանգուցյալի հագին եղած հագուստը այրում են, իսկ մնացածը բաժանում են աղքատներին:

8. Հուղարկավորության ծիսակարգում կարևորվում են հանգուցյալի դիրքը (դեպի դեբլե), կողմերը (աջ-ձախ, նախ աջն են լվանում, հետո՝ ձախը), գույները (սպիտակ պատան), թվերը (լողացնելը երեք անգամ, քառասուն անգամ աղոթք կարդալը լողացնելուց հետո, քառասուն հոգի միմյանց փոխարինելով հանգուցյալին գերեզմանատուն տանելը, երեք օր կրակ վառելը գերեզմանի վրա), շաբաթվա օրերը (քառասունքն աշխատում էին ուրբաթ օրը նշել), օրվա ժամանակահատվածը (հինգշաբթի օրվա մայրամուտը և ուրբաթ օրվա արևածագը):

9. Լարեստանում, անկախ հուղարկավորության ծեսից, մարդիկ յուրահատուկ նշանակություն են տալիս շաբաթվա օրերի, առօրյա գործերի, ինչպես նաև առանձին վայրերի, ծառերի ու նույնիսկ թռչունների, որոշակի գույների ու թվերի նկատմամբ: Այս ամենը կապվում է տարբեր հավատալիքների հետ, որոնք, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, պետք է պաշտպանեն չար ոգիներից, չար աչքից, հիվանդություններից և այլն:

10. Մանրամասնորեն ուսումնասիրելով ժողովրդական հավատալիքները, ակնհայտ է դառնում, որ դրանք բազմաթիվ ընդհանրություններ ունեն այլ

ժողովուրդների հետ: Այդ ընդհանրություններից են բույսերի, ջրի, կրակի, կենդանիների պաշտամունքը և այլն:

11. Տարբեր ժողովուրդների ավանդույթներում միևնույն կամ նման հավատալիքների առկայության փաստը, ըստ որում տարբեր կրոններ ունեցող ժողովուրդների մասին է խոսքը, ցույց է տալիս այդ հավատալիքների հնագույն արմատները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. 1. ج 1 (Աբեսթանի, Իրանի իսլամական հանրագիտարանի կենտրոն, 1-ին հատոր)
2. 15 (Ահմադլու Ռասուլ, «Ժողովրդի մշակույթը» հանդես, էջ 15)
3. اسديان، محمد، آيين‌های گذر در ايران، بررسی تطبیقی آيين‌های ایرانی در حوزه‌های فرهنگی و جغرافیایی، انتشارات 1384 (Ասադյան Մոհամմադ, Իրանում անցման ծիսակարգերը, մշակութային ու աշխարհագրական ոլորտներում իրանական ծիսակարգերի համեմատական ուսումնասիրություն, Ռոշանայի հրատ., Թեհրան, 2005)
4. 1387 (Աֆշարի Մեհրան, Նորը նորի, Բ տպ., Չեշմե հրատ., Թեհրան, 2008)
5. (Էղթեդարի) اقتداری، احمد، «کشته خویش»، مجموعه پنجاه مقاله از احمد اقتداری، انتشارات طوس، تهران 1384 (Ահմադ, Թոշլե խիշ, Ահմադ Էղթեդարիի հիսուն հոդվածների ժողովածու, Թուս հրատ., Թեհրան)
6. 1371 (Էղթեդարի Ահմադ, Հին Լարեստանն ու Լարեստանյան մշակույթը, Զահանե մոասեր, Թեհրանը, 1992)
7. 1357 (Ագ Բերն և Նիմ Բուֆ, Ungiholqih, 7-րդ տպ., Ամիր Քաբիր հրատ., Թեհրան, 1978)
8. 1357 (Ագ Բերն և Նիմ Բուֆ, Ungiholqih, 11-րդ տպ., Թեհրան, 1975)
9. 1383 (Ամիրի Մոսթաֆա, Խոնջի շրջանի պատկերը, Ռահգոշա հրատ., Շիրազ, 2004)
10. 1384 (Բալուդ Մոհամմադ, Բասթաքի ժողովրդական բառարան, Համսայե հրատ., Թեհրան, 2005)
11. 8 ج 8 (Բոլոքաշի, علی، آل: موجود خیالی، مرکز دائرة المعارف اسلامی ایران، ج 8 8-րդ երևակայական էակը, Իրանի իսլամական հանրագիտարանի կենտրոն, 8-րդ հատոր)
12. 1375 (Բիրթս Դանիել, انسان‌شناسی فرهنگی، ترجمة محسن ثلاثی، انتشارات علمی، تهران 1375 (Մշակութային մարդաբանություն, թարգմ.՝ Մոհսեն Սալասի, Էլմի հրատ., Թեհրան, 1996)
13. 1385 (Փափոլիյազդի) پایلی یزدی، محمدحسین و سقایی، مهدی، گردشگری ماهیت و مفاهیم، سمت، تهران 1385 (Մոհամմադիոսեյն, Սադայի Մահդի, Զբոսաշրջություն՝ էությունը և հասկացություններ, Սամթ, Թեհրան, 2006)
14. 1374 (Փուրայե Ժան, Արդի մարդաբանությունը, թարգմ.՝ Մանուչեիր Քիա, Աֆթաբ հրատ., 1995)

- 15.1354 (Փուրայե Ժան, مردم‌شناسی معاصر دنیا، ترجمه منوچهر کیا، انتشارات شبگیر،
Աշխարհի արդի մարդաբանությունը, թարգմ.՝ Մանուչեիր Քիա, Շաբգիր հրատ.,
1975)
- 16.1379 (Թաղավի Քարամաթուլլահ, تقوی، کرامت‌الله، تقویم تاریخ لارستان، تخت جمشید شیراز،
Լարեստանի պատմության օրացույցը, Շիրազի Թախթե-Ջամշիդը, 2000)
- 17.1368 (کریم‌خان زند (تاریخ ایران بین سالهای 1747-1779)، ترجمه علی‌محمد ساکی، نشر نو، تهران
جان ر، پری، کریم‌خان زند (تاریخ ایران بین سالهای 1747-1779) թթ., թարգմ.՝ Սաքի
(Փրեյ Ջոհն Ռ., Իրանի պատմությունը՝ 1747-1779 թթ., թարգմ.՝ Սաքի
Ալիմոհամմադ, Նաշրե նո հրատ., Թեհրան, 1989)
- 18.1375 (حبیبي، احمد، در دری در کنارهای خلیج فارس، نشر همسایه، تهران
դադին Պարսից Ծոցի ափերում, Համսայե հրատ., Թեհրան, 1996)
19. (حسن زاده آمنه و انصاریان سمیه، فصل نامه فرهنگ مردم، و آیین های زایش مردم شهر لار.
Հասանզադե, Ամենե և Անսարյան, Սոմայե, «Ժողովրդի մշակույթը» հանդես, Լար քաղաքի
ժողովրդի մոտ ծնունդի վերաբերյալ ծիսակարգերը)
- 20.1377 (خضری، محمد نور، گذری بر فرهنگ مردم اوز (لارستان)، نوید، شیراز
Ակնարկ Էվազի (Լարեստանի) ժողովրդի մշակույթի մասին, Նավիդ, Շիրազ,
1998)
- 21.1385 (خنجی، مظلوم، خوشابی و مستمندی، نشر همسایه، تهران
ու ընչազրկությունը, Համսայե հրատ., Թեհրան, 2006)
- 22.1366 (دیرین، خلیل، راهی به سوی مردم‌شناسی، چاپخانه مصطفوی، شیراز
դեպի մարդաբանություն, Մոսթաֆավի տպ., Շիրազ, 1987)
23. رحیمی‌نژاد، کاظم، آیت‌الله سیدعلی‌اصغر موسوی لاری چهره درخشان تاریخ لارستان، مرکز نشر معارف اسلامی،
1384 (Ռահիմինեժադ. Քազեմ, Այաթուլլահ Սեյեդ Ալիասղար Մուսավի Լարի՝
Լարեստանի պատմության պայծառ դեմքը, Մաարեֆե էսլամի հրատ. կենտրոն,
2005)
- 24.1384 (رنجبر، محمود و ستوده، هدایت‌الله، مردم‌شناسی، چاپ چهارم، ندای آریانا، تهران
Մահմուդ, Հեդայաթուլլահ Սոթուդե, Մարդաբանություն, Դ տպ., Նեդայե Արիանա,
Թեհրան, 2005)
- 25.1385 (روزنامه آینده نو، کهن آیین‌های ایرانی در بوتة فراموشی، ش 119، دی
«Այանդեյե Նո» օրաթերթ, Իրանական հին ծիսակարգերը մոռացության մտանված, հ. 119, 2006)
26. (زندگی‌نامه حضرت آیت‌الله آیت‌اللهی، حوزه علمیه لارستان، لارستان
կենսագրությունը, Լարեստանի հոգևոր վարժարան, Լարեստան)
- 27.1357 (ساروخانی، باقر، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده، انتشارات سروش، تهران
Ընտանիքի սոցիոլոգիայի թեմայով ներածություն, Սորուշ հրատ., Թեհրան, 1978)
- 28.1367-1357 (ابوعلى، قانون در طب، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی، ج 1 تا 5، انتشارات دانشگاه تهران،
سینا، ابوعلی، قانون در طب، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی، ج 1 تا 5، انتشارات دانشگاه تهران،
(Աբուալի Սինա /Ավիցենա/, Օրենքը բժշկության մեջ, թարգմ.՝ Աբդուլահմար
Շարաֆքանդի, 1-5-րդ հատորներ, Թեհրանի համալսարանի հրատ., 1978-1988
թթ.)

- 29.1385 (Շիվա Օմիդ, Իրանի մշակույթի ու ցեղերի մասին, Քարաֆարինի համալսարան, 2006)
30. 1386 عسکری خانقاه، اصغر و کمالی محمدشریف، انسان شناسی عمومی، چاپ پنجم، انتشارات سمت، تهران (Ասքարիխանեղահ Ասղար, Քամալի Մոհամմադշարիֆ, Ընդհանուր մարդաբանություն, Ե տպ., Սամթ հրատ., Թեհրան, 2007)
31. 1381 (Ֆառուխնիա Ռահիմ, فرخ نیا، رحیم، مقدمه‌ای بر مردم شناسی، چاپ دوم، دانشگاه ابوعلی سینا، ماریاբانության մասին ներածություն, Բ տպ., Աբուալի Սինա համալսարան, 2002)
32. (Ֆարշադի Մարջան, «Ազգագրության ամսագիր») فرشادی مرجان، ماهنامه اتنوغرافی.
33. 1386 فریزر، جیمز جورج، شاخه‌های زرین، ترجمه کاظم فیروزمند، چاپ چهاردهم، انتشارات آگاه، تهران (Ֆրիզեր Զեյմզ Զորջ, Ոսկե ճյուղերը, թարգմ.՝ Քազեմ Ֆիրուզմանդ, ԺԴ տպ., Ագահ հրատ., Թեհրան, 2007)
34. 1390 فصلنامه فرهنگ مردم، ش 40، فرنگار رنگ، زمستان 40، (Ժողովրդի մշակույթ) հանդես, h. 40, Ֆարնեգար Ռանգ, Ձմեռ, 2011)
35. 1386 (Ֆաքուհի Նասեր, Ակնարկ فکوهی، ناصر، درآمدی بر انسان شناسی، چاپ هفتم، نشر نی، ماریاբانության մասին, Է տպ., Նեյ հրատ., 2007)
36. 1367 (Ֆլևեր فلور، ويلم، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان، ترجمه ابوالقاسم سری، انتشارات طوس، تهران (Ֆլևեր Ուիլմ, Աշրաֆ Աֆղանն՝ Իսպահանի աթոռանիստում (մայրաքաղաքում), թարգմ.՝ Աբուլղասեմ Սարի, Թուս հրատ., Թեհրան, 1988)
37. (فلور، ويلم، بر افتادن صفویان و برآمدن محمود افغان (روایت شاهدان هلندی)، ترجمه ابوالقاسم سری، انتشارات 1365 (Ֆլևեր Ուիլմ, Սեֆևյանների անկումն ու Մահմուդ Աֆղանի իշխանության գալը (Հոլանդացի ականատեսների պատմածները), թարգմ.՝ Աբուլղասեմ Սարի, Թուս հրատ., Թեհրան, 1986)
38. 1373 (Ղոմի Շեյխ Աբբաս، قمی، شیخ عباس، کلیات مفاتیح الجنان، چاپ چهلم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، مافաթիհուլլենանի հիմունքները, 40-րդ տպ., Իսլամական մշակույթ հրատ., 1994)
39. 1348 (Քաթիրայի کتیرایی، محمود، از خشت تا خشت، مؤسسة مطالعات و تحقیقات اجتماعی، تهران (Քաթիրայի Մահմուդ, Աղյուսից աղյուս, Սոցիալական ուսումնասիրությունների և հետազոտությունների գործակալություն, Թեհրան, 1969)
40. 1333 (Քարամաթի Մոհամմադհադի, کرامتی، محمدهادی، تاریخ دلگشای اوز، سینا، تهران (Քարամաթի Մոհամմադհադի, Էվազի հմայիչ պատմությունը, Սինա, Թեհրան, 1954)
41. 1370 (Քարամաթի کرامتی، محمدهادی، همان منبع، چاپ دوم، انتشارات نوید، شیراز (Քարամաթի Մոհամմադհադի, Էվազի հմայիչ պատմությունը, Բ տպ., Նավիդ հրատ., Շիրազ, 1991)
42. 1380 (Քարիմի فریبا و دیگران، مجلة پزشکی طب جنوب، سال چهارم، ش 2، اسفند ماریշներ, Հարավային բժշկություն ամսագիր, 4-րդ տարի, h. 2, մարտ 2001)

- 43.Քամալի Մոհամմադշարիֆ, կմալի, محمدشريف، مردم‌شناسی اوز، پژوهشکده مردم‌شناسی، تهران.
Էվագի մարդաբանությունը, Մարդաբանության հետազոտական կենտրոն,
Թեհրան)
- 44.1377 گاربانو، مروین، نظریه‌های مردم‌شناسی، ترجمه عباس محمدی اصل، انتشارات آوای نور، تهران
(Գարբանիո Մերվին, Մարդաբանության տեսությունները, թարգմ.' Աբբաս
Մոհամմադիսալ, Ավայե նուր հրատ., Թեհրան, 1998)
- 45.1349 لمعه، منوچهر، فرهنگ عامیانه عشایر بوير احمدی و کهگیلویه، انتشارات اشرفی، تهران
Մանուչեիր, Բույերահմադի և Քոհգիլույեի քոչվոր Աջայեր ցեղերի ժողովրդական
մշակույթը, Աշրաֆի հրատ., Թեհրան, 1970)
- 46.1373 فصل نامه فرهنگ مردم،(مورثیه، ربهقاه، «ժողովրդի մշակույթ»
հանդես, 1994)
- 47.1383 ملکم، سرجان، تاریخ ایران، ترجمه اسماعیل حیرت، انتشارات سنایی، تهران
Իրանի պատմությունը, թարգմ.' Էսմայիլ Հեյրաթ, Սանայի հրատ., Թեհրան,
2004)
- 48.1371 مورخ لاری، علاالدین: تاریخ لارستان، تصحیح محمداقر وثوقی، انتشارات راهگشا، شیراز
Լարի Ալաեդին, Լարեստանի պատմությունը, Սրբագրեց' Մոհամմադբաղեր
Վոսուդին, Ռահգոշա հրատ., Շիրազ, 1992)
- 49.1384 ناصر، سلمانی، گمبذ سوز، نشر همسايه، تهران
հրատ., Թեհրան, 2005)
- 50.1384 نامه انسان‌شناسی، سال چهارم، ش 7، طیف نگار، بهار و تابستان
(Մարդաբանության մատյան, Տալ Չարմ, Տալ Չարմ, 2005 գարուն և ամառ)
4-րդ տարի, h. 7, Թեյֆնեգար, 2005 գարուն և ամառ)
- 51.1380 نخبه‌الفقهایی، شیخ باقر، كشكول نخبة، نخبة كشكولها، شیراز
Նոխբաթոլփոդահայի, Քաշքուկ նոխբեն' քաշքուկների հանճարը, Շիրազ, 2001)
- 52.1387 وثوقي، محمداقر، ارجمانة احمدی، نشر همسايه، تهران
Ահմադիի արժեմատյանը, Համսայե հրատ., Թեհրան, 2008)
- 53.1384 وثوقي، محمداقر، اينجا ايراهستان است، نشريه محلی افسانه لارستان، مهر
Մոհամմադբաղեր, Այստեղ Իրահեստանն է, «Լարեստանի առասպելը» տեղական
թերթ, 2005 աշուն)
- 54.1389 وثوقي، محمداقر، پرتغالی‌ها در خليج فارس، مرکز اسناد و تاريخ ديپلماسي،
Մոհամմադբաղեր, Պորտուգալացիները Պարսից Ծոցում, Դիվանագիտական
փաստաթղթերի ու պատմության կենտրոն, 2010)
- 55.1387 وثوقي، محمداقر، تاريخ مفصل لارستان، ج 1، چاپ دوم، انتشارات همسايه،
Մոհամմադբաղեր, Լարեստանի լայնածավալ պատմությունը, 1-ին հատոր, Բ տպ.,
Համսայե հրատ., 2008)
- 56.1380 وثوقي، محمداقر، تاريخ مهاجرة اقوام در خليج فارس (ملوک هرمز)، دان شاهه فارس،
Մոհամմադբաղեր, Պարսից Ծոցում (Մոլութե Հորմոզգանում) ցեղախմբերի
գաղթի պատմությունը, Դանեշնամեյե Ֆարս, 2001)

57. 1386 (Վոսուդի) وثوقی، محمدباقر، زندگانی و مبارزات حاج سیدعبدالعلى آیت اللهی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی،
Մոհամմադբադեր, Հաջ Սեյեդ Աբդուլալի Այաթուլլահիի կենսագրությունն ու
պայքարները, Իսլամական հեղափոխության փաստաթղթերի կենտրոն, 2007)
58. 1369 تهران وثوقی، محمدباقر، لار شهری به رنگ خاک، نشر کلمه، تهران
Լարը՝ հողագույն քաղաքը, Քալամե հրատ., Թեհրան, 1990)
59. 1387 دی ویزنامه بهار فیشور، یارب تو بده باران، ش34، دی
թողարկման պարբերական, Ո՛վ Աստված, Դու մեզ անձրև տուր, հ. 34, 2008)
60. 1387 لار ویزنامه لارشناسی، جغرافیای لارستان، ش2، اسفند
թողարկված համար, Լարեստանի աշխարհագրությունը, հ. 2, 2008)
61. 1381 تهران هدایت، صادق، فرهنگ عامیانه مردم ایران، چاپ چهاردهم، نشر چشمه، تهران
Իրանի ժողովրդի ժողովրդական մշակույթը, 14-րդ տպ., Չեշմե հրատ., Թեհրան,
2002)
62. 1342 تهران هدایت، صادق، نیرنگستان، چاپ سوم، انتشارات امیرکبیر،
/Խաբկանքի աշխարհ/, 3-րդ տպ., Ամիր Քաբիր հրատ., 1963)
63. 1390 زمستان هفته‌نامه سایه همسایه (گراش)، برخی عقاید کهن، ش 112،
շաբաթաթերթ /Գրաշ/, Որոշակի հնադարյան համոզմունքներ, հ. 112, 2011 ձմեռ)
64. 1385 هوشمند، هاجر، درآمدی بر مردم‌شناسی گردشگری، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری،
Հաջար, Զբոսաշրջության մարդաբանության մասին ակնարկ, Մշակութային
ժառանգության և զբոսաշրջության գործակալություն, 2006)
65. 102 هوشمندی حسن، ماهنامه اتنوگرافی، 98،
«Ազգագրության
ամսագիր», 98,102)
66. 1350 تهران هیس، ه.ر، تاریخ مردم‌شناسی، ترجمة ابوالقاسم طاهری، ابن‌سینا، تهران
Մարդաբանության պատմություն, թարգմ.՝ Աբուլղասեմ Թահերի, Իբն Սինա,
Թեհրան, 1971)
67. Աբեղյան Մանուկ, Ազգագրական հետազոտություններ, մաս 1, Երկեր, Է,
Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 1975, էջ 11-104:
68. Լալայեան Ե. Բորչալուի գաւառ, Ազգագրական հանդէս IX, Թիֆլիս, 1902, էջ 197-
262:
69. Լալայեան Ե., Զանգեզուր, Ազգագրական հանդէս, Դ գիրք, N2, Թիֆլիս 1898, էջ
7-117:
70. Լալայեան Ե., Նոր-Բայազէտի գաւառ կամ Գեղարքունիք, Ազգագրական հանդէս
XVI, Թիֆլիս, 1907, էջ 8-65:
71. Լալայեան Ե., Նոր-Բայազէտի գաւառ, Ազգագրական հանդէս XVII գիրք, N1,
Թիֆլիս, 1908, էջ 86-125:
72. Լալայեան Ե., Վասպուրական, Ազգագրական հանդէս, XX գիրք, N2, Թիֆլիս,
1910, էջ 116-196:

73. Լիսիցյան Ստեփան, Զանգեզուրի հայերը, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1969, 334 էջ:
74. Խառատյան-Առաքելյան, Հայ ժողովրդական տոները, Երևան «Հայաստան» հրատ., 2000, 208 էջ
75. Հովսեփյան Հովհննես, Ղարադաղի հայերը, I, Ազգագրություն, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2009, 502 էջ:
76. Շազոյան Գայանե, «Յոթ օր յոթ գիշեր», Հայոց հարսանիքի համայնապատկեր, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան, 2011, 616 էջ:
77. Շահագիզ Ե., Նոր-Նախիջևանը և Ն. Նախիջևանցիք, Ազգագրական հանդես, VII և VIII գրքեր, Թիֆլիս, 1901, էջ 5-102
78. Պետոյան Վ., Սասնա ազգագրությունը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիա, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ և Հայաստանի Պետական պատմական թանգարան, Երևան, 1965, 549 էջ
79. Лобачева Н. П., Различные обрядовые комплексы в свадебном церемониале народов Средней Азии и Казахстана. Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. Издательство "Наука", Москва, 1975, сс.298-333.
80. Массэ А., Ислам, Издательство "Наука", Москва, 1982, 192с.
81. Сумцов Н.Ф., Личные обереги от сглаза, Харьков, Типография Губернского Правления, 1896, с. 1-20
82. Тресиддер Джек Словарь символов, Москва, Фаир-пресс, 1999, 448 с
83. Троицкая А. Л., Рождение и первые годы жизни ребенка у таджиков долины Зеравшана. Советская этнография, 6, Москва. Ленинград, Издательство Академии наук, 1935, с. 109-135.
84. Энциклопедия: символы, знаки, эмблемы, Москва, 2005, "Локид-пресс".

www.google.com

www.larestankohan.com

www.larshenasi.com

www.wikipedia.com

Տեղեկություններ հաղորդողներ

1. Ամմե Դոուլաթ, 81 տ. (տատմեր և լալա), Լար,
2. Ամմե Զեյնաթ, 80 տ. (գուշակ), Գերաշ,

3. Աղա-յե Աքբարի, 92 տ. (ռուզեխան՝ շիա իմամների տանջանքների մասին պատմող), Լար,
4. Աղա-յե Թոլուի, 82 տ. (պատմաբան), Լար,
5. Աղա-յե Մոսթաֆավի, 95 տ. (աղոթագիր), Լար,
6. Աղա-յե Նոխբե, 90 տ. (չալմա կրող), Լար,
7. Աղա-յե Քամջու, 57 տ. (պատմաբան), Լար,
8. Բիբի Սաքինե, 74 տ. (տատմեր և մորդեշուր՝ մահացածին լողացնող), Լար,
9. Բիբի Ռոդայե 65 տ. (տնային տնտեսուհի), Լար
10. Բիբի Նուր, 78 տ. (մորդեշուր և տատմեր), Լար
11. Էմալքլոսում, 77 տ. (տատմեր և մաշաթե), Դաշթի,
12. Նանաջան Մոհամադ, 68 տ. (հովիվ), Դորզու Սայերան,
13. Նասեր և Ջաֆար, 27 և 30 տ. (գերեզմանափոր), Լար
14. Նասրին խանում, 64 տ. (տնային տնտեսուհի), Էվազ,
15. Սաքինե խաթուն, 75 տ. (հովիվ և հողագործ), Դահքույե,
16. Ֆաթանե խանում, 50 տ. (մաշաթե՝ կին, ով զբաղվում է մյուս կանանց մազերի և հագուստի հարդարանքով), Լաթիֆի,
17. Ֆոխրի թաջ, 66 տ. (տնային տնտեսուհի), Ֆիշվար,
18. Ֆաթեմե, 22 տ. (նկարիչ), Լար